

Bevolkingstrends

***Statistisch kwartaalblad over de
demografie van Nederland***

Jaargang 53 – 4e kwartaal 2005

Verklaring der tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
—	= nihil
—	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2004–2005	= 2004 tot en met 2005
2004/2005	= het gemiddelde over de jaren 2004 tot en met 2005
2004/'05	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2004 en eindigend in 2005
1994/'95–2004/'05	= boekjaar enzovoort, 1994/'95 tot en met 2004/'05

In geval van afronding kan het voorkomen dat de som van de aantallen afwijkt van het totaal.

Verbeterde cijfers in de staten en tabellen zijn niet als zodanig gekenmerkt.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Prinses Beatrixlaan 428
2273 XZ Voorburg

Druk

Centraal Bureau voor de Statistiek
Facilitair Bedrijf

Ontwerp omslag

WAT Ontwerpers, Utrecht

Inlichtingen

Tel.: 0900 0227 (€ 0,50 p/m)
Fax: (045) 570 62 68
E-mail: infoservice@cbs.nl

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl

Internet

www.cbs.nl

© Centraal Bureau voor de Statistiek
Voorburg/Heerlen, 2005.
Bronvermelding is verplicht.
Verveelvoudiging voor eigen gebruik
of intern gebruik is toegestaan.

Abonnementsprijs: € 47,45
Prijs per los nummer: € 13,05
Prijzen zijn inclusief administratie-
en verzendkosten
ISSN 1571-0998

Centraal Bureau voor de Statistiek

Inhoud

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends	4
Korte berichten	5
Demografie	6
Rangen en standen	7
Bevolking in kaart	8
Nederland en Europa	9
Toen en nu	10
Wijken en buurten	11
Demografie in het nieuws	12
Mededelingen	13

Artikelen

Bevolkingconcentraties: van kleine kernen tot grote agglomeraties	14
Eerste generatie Antillianen naar geboorte-eiland	22
Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	25
Ongeplande zwangerschappen	30
Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	34
Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten	39
Echtscheiding van ouders en kinderen	47
Relatie tussen sterftetrends op middelbare en hoge leeftijd. Is er sprake van sterfteselectie?	53
Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	61

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers	69
----------------------------------	----

Technische toelichting en verklaring van termen	70
--	----

Demografie op het web	73
------------------------------	----

Inhoudsopgave	74
----------------------	----

Andere CBS-publicaties	78
-------------------------------	----

Richtlijnen voor auteurs	79
---------------------------------	----

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends

Dalende geboorte remt bevolkingsgroei

In de eerste negen maanden van 2005 zijn 142 duizend kinderen geboren, ruim 4 duizend minder dan in dezelfde periode van het voorgaande jaar. De groei van de Nederlandse bevolking loopt hierdoor verder terug. Dit jaar zullen naar verwachting ongeveer 190 duizend kinderen worden geboren, 17 duizend minder dan in 2000. Het aantal geboorten zal in de komende vijf jaar verder dalen, tot minder dan 180 duizend. Een belangrijke oorzaak van deze daling is de afname van het aantal geboorten begin jaren zeventig. Hierdoor loopt het aantal vrouwen van rond de dertig jaar terug. Ook de minder gunstige economie heeft een remmend effect.

Steeds meer kinderen hebben niet-gehuwde ouders. In de eerste negen maanden van dit jaar is een op de drie kinderen buiten het huwelijk geboren. Tien jaar eerder was dat nog een op de zes. Van de eerstgeborenen heeft bijna de helft niet-gehuwde ouders. Een deel van de ouders trouwt na de geboorte van het eerste kind alsnog, maar dit aandeel neemt af.

Op 1 januari 2005 waren er een kwart miljoen niet-gehuwde paren met kinderen. Tien jaar eerder waren het er nog geen honderdduizend. Steeds vaker kiezen ouders voor een gezin zonder trouwboekje. Dat het krijgen van kinderen minder vaak een reden is om te trouwen, is ook zichtbaar in de daling van het aantal huwelijken. In 2004 werden 73 duizend huwelijken gesloten, in 2003 nog 80 duizend (zie ook de rubriek 'Korte berichten').

De daling van de geboorte zet een rem op de bevolkingsgroei. Van januari tot en met september 2005 is het aantal inwoners met minder dan 25 duizend toegenomen, 7 duizend minder dan in dezelfde periode van 2004.

De daling van de bevolkingsgroei is ingezet in 2000. In de eerste negen maanden van dat jaar nam het aantal inwoners nog met meer dan 90 duizend toe.

Ook de verdere toename van het aantal emigranten draagt bij aan de lage bevolkingsgroei. In de eerste negen maanden van 2005 verlieten bijna 89 duizend personen het land, 4 duizend meer dan in dezelfde periode van 2004.

Bevolkingsgroei en correcties

Het CBS stelt statistieken over de bevolkingsgroei samen op basis van informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens van alle Nederlandse gemeenten. De bevolkingsgroei bestaat uit vier componenten: geboorte, sterfte, immigratie en emigratie. Het saldo van de zogenaamde administratieve correcties betreft vooral personen die uit Nederland zijn vertrokken zonder dit bij de gemeente te hebben gemeld. Dit saldo wordt daarom meegeteld bij de emigratie. Daarnaast worden door het CBS correcties uitgevoerd omdat de informatie die het CBS ontvangt over de bevolkingsgroei inclusief administratieve correcties niet exact overeenkomt met het verschil tussen de inwonertallen in twee opeenvolgende jaren. Vanaf 2001 worden deze overige correcties meegeteld in het cijfer van de bevolkingsgroei van december. Eerder werden deze correcties verdeeld over de afzonderlijke maanden. In de cijfers over binnen het huwelijk geboren kinderen zijn kinderen begrepen die worden geboren binnen 306 dagen na een eventuele ontbinding van het huwelijk door het overlijden van de echtgenoot. De cijfers over 2005 hebben een voorlopig karakter.

Bevolkingsontwikkeling per kwartaal

	Geboorte	Sterfte	Immigratie	Emigratie ¹⁾	Bevolkingsgroei ¹⁾
<i>x 1 000</i>					
2003					
1 ^e kwartaal	49,5	37,5	25,6	24,0	13,5
2 ^e kwartaal	49,5	34,6	22,1	22,6	14,4
3 ^e kwartaal	52,8	33,8	33,1	31,7	20,5
4 ^e kwartaal	48,5	36,0	23,7	26,5	17,1 ²⁾
2004					
1 ^e kwartaal	47,6	37,0	21,6	27,5	4,7
2 ^e kwartaal	48,0	32,9	19,8	25,2	9,7
3 ^e kwartaal	50,7	32,5	31,0	32,1	17,1
4 ^e kwartaal	47,7	34,2	21,7	25,5	15,9 ²⁾
2005 ³⁾					
1 ^e kwartaal	46,1	38,6	22,0	24,5	4,9
2 ^e kwartaal	46,8	33,7	18,9	29,3	2,8
3 ^e kwartaal	49,3	30,8	33,1	34,7	16,9

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief overige correcties.

³⁾ Voorlopige cijfers.

Korte berichten

Weer minder huwelijken

De daling van het aantal huwelijkssluitingen die in 2003 optrad, blijkt zich in 2004 versterkt te hebben doorgezet. Vorig jaar werden 73,4 duizend huwelijken gesloten. Ten opzichte van 2003 nam het aantal huwelijken met 7 duizend (ruim 9 procent) af. Sinds het eind van de Tweede Wereldoorlog is het aantal huwelijkssluitingen niet zo laag geweest. Eén op de zestig huwelijken (1,2 duizend) betrof een relatie tussen twee personen van hetzelfde geslacht. Iets meer dan de helft van deze homohuwelijken kwam voor rekening van paren bestaande uit twee vrouwen.

Ruim 50 duizend homoparen

Begin 2005 waren er in Nederland bijna 53 duizend samenwonende mannen- en vrouwenparen. Bijna een kwart hiervan was getrouwd of had een geregistreerd partnerschap. Het aantal paren van gelijk geslacht is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Op 1 januari 2005 telde Nederland bijna 53 duizend homoparen. Tien jaar geleden waren het er nog geen 39 duizend. Ondanks deze sterke toename vormen de paren van gelijk geslacht slechts iets meer dan 1 procent van het totaal aantal samenwonende paren. De mannen- en vrouwenparen hebben een voorkeur voor de grote stad. Ruim een kwart van hen woont in een van de vier grote steden. Voor het totaal aantal samenwonende paren ligt dit aandeel veel lager, namelijk op een tiende.

School in grote stad sterk gekleurd

In de vier grote steden zijn op bijna de helft van de scholen voor voortgezet onderwijs leerlingen van niet-westerse herkomst in de meerderheid. De Nederlandse scholen voor voortgezet onderwijs telden in 2004/05 gemiddeld 14 procent niet-westers allochtone leerlingen. In de vier grote steden was dit gemiddeld 45 procent. Bijna de helft van alle schoolvestigingen in de vier grote steden had meer dan 50 procent niet-westers allochtone leerlingen. Bij een kwart was het zelfs meer dan 80 procent. Rotterdam kent naar verhouding de meeste gekleurde scholen, Den Haag de minste. Op Haagse scholen zijn de leerlingen veel evenwichtiger naar herkomst verdeeld dan op Rotterdamse scholen.

Aantal naturalisaties blijft dalen

In 2004 hebben bijna 21 duizend niet-Nederlanders door naturalisatie het Nederlanderschap verkregen, 4 duizend minder dan in het voorgaande jaar. Het aantal naturalisaties is daarmee ten opzichte van 2002 gehalveerd. Vooral het aantal Turken dat de Nederlandse nationaliteit verkreeg, is de laatste jaren sterk gedaald. In 2004 lieten bijna 3 duizend Turken zich tot Nederlander naturaliseren, slechts een tiende van het aantal in 1996. Het aantal Marokkanen dat de Nederlandse nationaliteit verwierf, nam in dezelfde periode

af van 15 duizend naar 4 duizend. Ondanks het streven van de overheid om dubbele nationaliteiten zo veel mogelijk tegen te gaan, is het aantal Nederlanders met een tweede nationaliteit fors toegenomen. Tussen 1995 en 2005 steeg het aantal personen met de Nederlandse en ten minste één niet-Nederlandse nationaliteit van 400 duizend naar 980 duizend.

Minder gezinsvormende immigranten

Het aantal niet-Nederlandse immigranten is gedaald van 74 duizend in 2003 naar 65 duizend in 2004. Deze daling vond vooral plaats onder gezinsvormende immigranten (van 21 naar 15 duizend) en onder asielmigranten (van 9 naar 3 duizend). Er kwamen daarentegen meer immigranten naar Nederland om te studeren (van bijna 9 duizend naar ruim 10 duizend). Vooral het aantal asielmigranten is de afgelopen jaren sterk afgenomen. In 2000 werden nog ruim 27 duizend asielmigranten geteld.

Tienermoeders vaak langdurig alleenstaand

Hoewel sommige alleenstaande tienermoeders na verloop van tijd met een partner gaan samenwonen, blijft het merendeel langdurig alleen met het kind. Het percentage kinderen van tienermoeders dat alleen met de moeder samenwoont, neemt slechts langzaam af als het kind opgroeit: 39 procent van de 0–4-jarigen behoort tot een eenoudergezin, tegen 30 procent van de 10–14-jarigen. Antilliaanse/Arubaanse meisjes hebben niet alleen de grootste kans om tienermoeder te worden, maar ook de grootste kans op alleenstaand ouderschap. In deze herkomstgroep groeien ruim zeven op de tien kinderen van tienermoeders in een eenoudergezin op. Voor ongeveer een op de vijf kinderen die jonger zijn dan 15 jaar en een moeder hebben die bij de bevalling jonger was dan 20 jaar, zijn geen officiële gegevens over de vader beschikbaar. Dit aandeel is met 2 procent laag onder Turken en Marokkanen, en met 58 procent veruit het hoogst onder Antillianen.

Iets minder verkeersdoden in eerste helft 2005

In de eerste helft van 2005 zijn 368 personen overleden door een verkeersongeval. Dit zijn er iets minder dan de 384 slachtoffers in de eerste helft van 2004, maar fors minder dan twee jaar geleden. Deze cijfers hebben betrekking op personen die in Nederland woonden en door een verkeersongeval zijn omgekomen, zowel in Nederland als daarbuiten. In vergelijking met de eerste helft van 2004 is het aandeel twintigers en tachtigers onder de verkeersslachtoffers gedaald. Vooral onder vijftigers, maar ook onder dertigers en veertigers is het aandeel juist toegenomen. Van de 368 verkeersdoden was bijna driekwart man. Het is nog niet zeker of het aantal verkeersslachtoffers in heel 2005 lager uit zal komen dan in 2004. Dit is onder meer afhankelijk van de weersgesteldheid in de herfst en winter van 2005.

Levensbeëindigend handelen vooral bij kanker

In 2004 overleden in Nederland bijna 137 duizend personen. In ruim 1800 gevallen was daarbij sprake van levensbeëindigend handelen op verzoek. Dit houdt in dat bij 13 op de duizend overleden personen euthanasie of hulp bij zelfdoding heeft plaatsgevonden. Dit aandeel is bij mannen iets hoger dan bij vrouwen.

Driekwart van de levensbeëindigende handelingen vond plaats bij personen van 50 tot 80 jaar. In deze leeftijdsgroep valt echter nog niet de helft van het totaal aantal sterfgevallen. Levensbeëindigend handelen blijkt vooral veel voor te komen bij vijftigers.

In negen op de tien gevallen was sprake van kanker. De drie vormen van kanker waarbij het vaakst levensbeëindigend wordt gehandeld, zijn longkanker, dikkedarmkanker en borstkanker. Dit zijn ook de drie vormen van kanker die het meest voorkomen als doodsoorzaak.

Bij 4 procent van de kankerpatiënten wordt het leven actief beëindigd. Er zijn echter wel grote verschillen naar de locatie van kanker. Bij longkanker wordt het leven in ongeveer 3 procent van de gevallen beëindigd. Bij maag- en slokdarmkanker is dit aandeel twee keer zo groot. Longkanker is een ziekte die na ontdekking vaak zo snel tot overlijden leidt dat levensbeëindigend handelen niet meer toegepast kan worden.

Een andere groep van ziekten waarbij relatief vaak levensbeëindigend wordt gehandeld, betreft het zenuwstelsel en

de zintuigen. Het gaat hierbij vooral om ziekten die het zenuwstelsel aantasten, waardoor verlamming optreedt.

Herkomst van de gegevens

Cijfers over levensbeëindigend handelen zijn gebaseerd op de informatie die artsen na het overlijden op de doodsoorzaakverklaring aangeven. Deze verklaring vormt de basis van de doodsoorzakenstatistiek. In deze statistiek wordt niet het levensbeëindigend handelen als doodsoorzaak vermeld, maar de ziekte(n) waaraan de patiënt leed. Deze cijfers zijn dus niet afkomstig uit het Sterfgevallenonderzoek dat het CBS incidenteel uitvoert in samenwerking met het Erasmus MC en VU Medisch Centrum en ook niet van de regionale toetsingscommissies euthanasie.

Onder levensbeëindigend handelen wordt zowel euthanasie als hulp bij zelfdoding verstaan. Euthanasie is het opzettelijk levensbeëindigend handelen door een ander dan de betrokkene op diens verzoek. Hulp bij zelfdoding is het opzettelijk verlenen van hulp bij levensbeëindigend handelen door de betrokkene op diens verzoek. In beide gevallen geldt dat wel voldaan moet zijn aan meerdere zorgvuldigheidseisen. Eén van deze eisen is dat er sprake moet zijn van uitzichtloos en ondraaglijk lijden van de patiënt. Een andere belangrijke eis is dat het verzoek van de patiënt vrijwillig en weloverwogen tot stand is gekomen.

Sterfte naar levensbeëindigend handelen, 2004

	Totale sterfte	w.o. door levensbeëindigend handelen	
		absoluut	%
Totaal	136 553	1 812	1,3
Geslacht			
Mannen	66 359	984	1,5
Vrouwen	70 194	828	1,2
Leeftijd			
0-49 jaar	8 646	176	2,0
50-59 jaar	10 761	374	3,5
60-69 jaar	17 592	488	2,8
70-79 jaar	34 754	508	1,5
80-89 jaar	46 185	231	0,5
90 jaar of ouder	18 615	35	0,2
Doodsoorzaak			
Kanker	40 300	1 605	4,0
waaronder			
Longkanker	9 323	298	3,2
Dikkedarmkanker	3 466	186	5,4
Borstkanker	3 333	125	3,8
Prostaatkanker	2 310	94	4,1
Alveesklieerkanker	1 971	113	5,7
Maagkanker	1 546	92	6,0
Slokdarmkanker	1 339	81	6,0
Eierstokkanker	958	56	5,8
Ziekten van zenuwstelsel en zintuigen	3 448	89	2,6
Overige doodsoorzaken	92 805	118	0,1

Rangen en standen

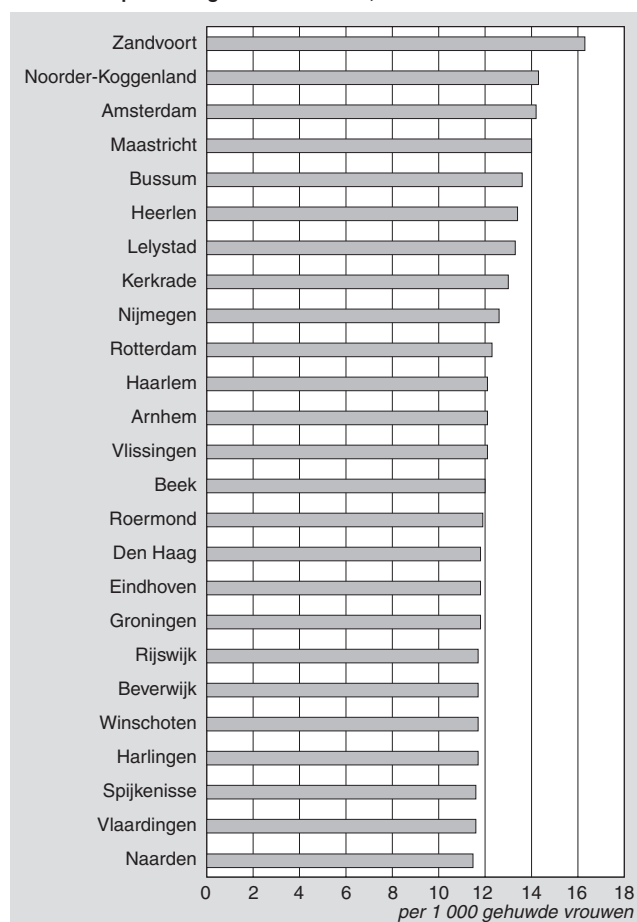
Echtscheidingen per gemeente

In 2004 traden in Nederland 138 duizend personen in het huwelijk en waren 59 duizend personen bij een echtscheiding betrokken. Dit aantal lag ruim onder het hoogtepunt van 71 duizend dat in 2001 werd waargenomen. De recente daling is echter vrijwel volledig tot stand gekomen door de gelijktijdige toename van het aantal flitsscheidingen (zie ook het artikel 'Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten' in deze aflevering van Bevolkingstrends). De echtscheidingsstatistiek heeft uitsluitend betrekking op personen die in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens zijn ingeschreven. Omdat sommige partners niet zijn ingeschreven, bijvoorbeeld vanwege verblijf in het buitenland, kunnen de aantallen gescheiden mannen en vrouwen licht verschillen: in 2004 scheidden 29,1 duizend mannen en 30,0 duizend vrouwen. In dat jaar bedroeg het aantal van echt scheidende mannen 8,3 per duizend gehuwde mannen, en het aantal van echt scheidende vrouwen 8,5 per duizend gehuwde vrouwen. De onderstaande grafieken geven, voor vrouwen, de gemeenten met de hoogste en de laagste echtscheidingscijfers weer. Daarbij is uitgegaan van de gemeente waar de vrouw woonde op het moment dat de scheiding werd uitgesproken.

Van de gemeenten met de hoogste echtscheidingscijfers voert Zandvoort de lijst aan, met 16,3 scheidingen per duizend gehuwde vrouwen (*grafiek 1*). In de top-25 van gemeenten met hoge echtscheidingscijfers komen veel grote steden voor. In Amsterdam is het echtscheidingscijfer twee derde hoger dan het nationaal gemiddelde. Opvallend is ook de hoge rangorde van enkele grote en middelgrote Limburgse gemeenten.

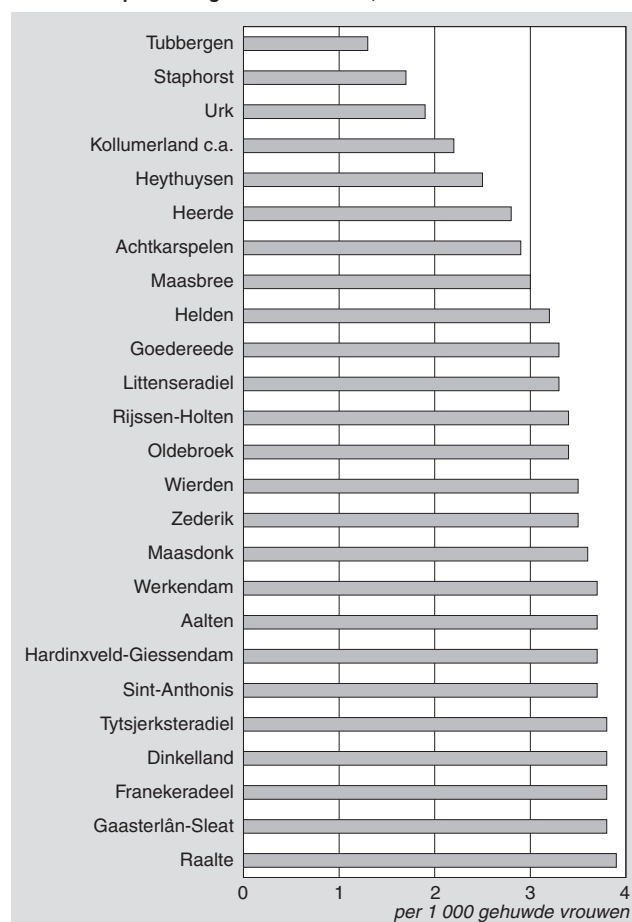
De top-25 van gemeenten met lage echtscheidingscijfers telt veel kleine gemeenten. Op deze lijst staat Tubbergen, met 1,3 scheidingen per duizend gehuwde vrouwen, bovenaan (*grafiek 2*). Ook in Staphorst en Urk is het aandeel laag, met minder dan 2,0 scheidingen. In de top-25 van gemeenten met het laagste aantal van echt scheidende vrouwen bevinden zich relatief veel gemeenten die in de *Bible Belt* liggen.

1. 25 gemeenten¹⁾ met het hoogste aantal van echt scheidende vrouwen per 1 000 gehuwde vrouwen, 2004

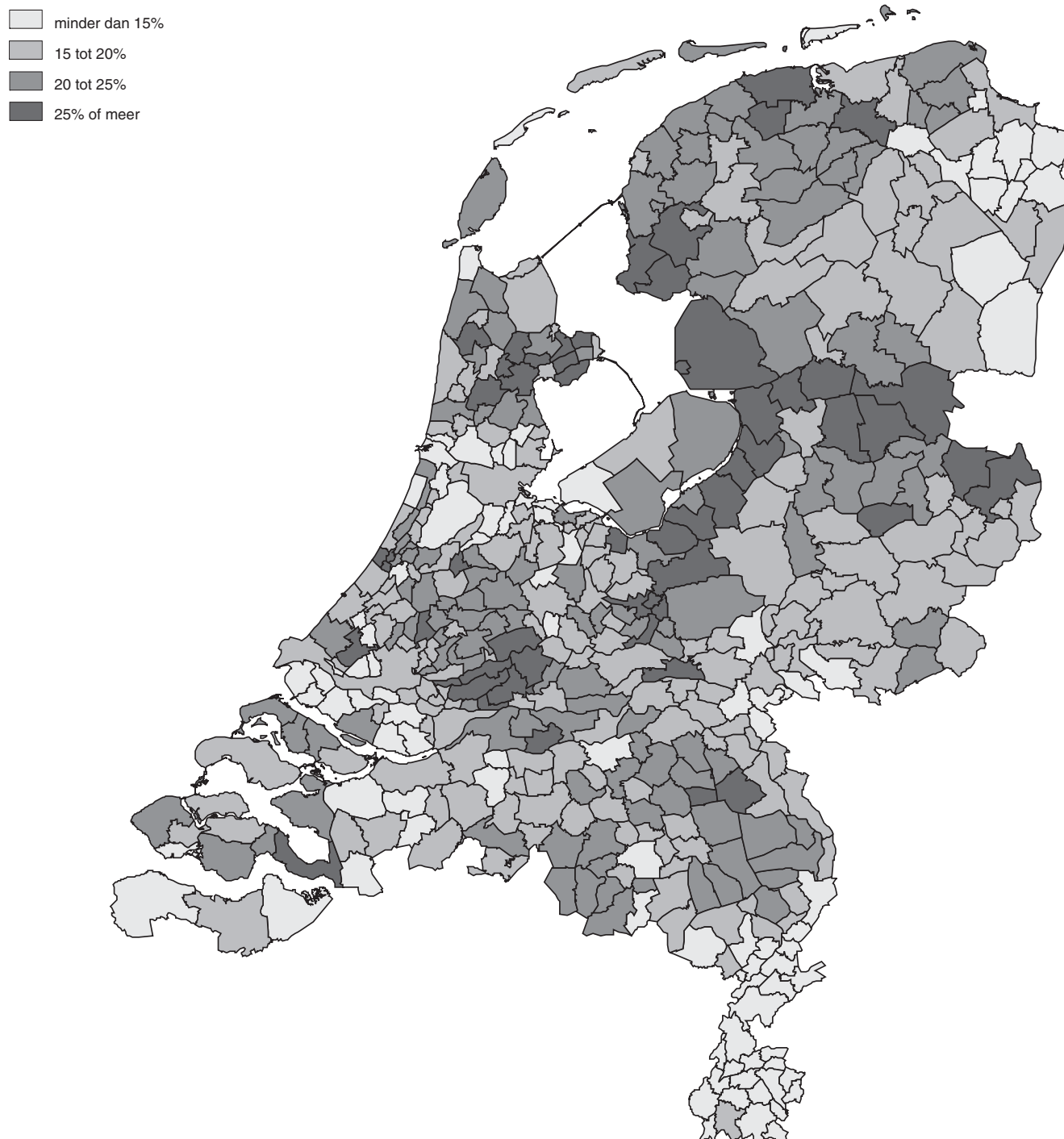
¹⁾ Betreft uitsluitend gemeenten met 10 duizend of meer inwoners.

2. 25 gemeenten¹⁾ met het laagste aantal van echt scheidende vrouwen per 1 000 gehuwde vrouwen, 2004

Bevolking in kaart

Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen per gemeente, 1 januari 2005

Op 1 januari 2005 telde bijna 18 procent van alle gezinnen – huishoudens die bestaan uit een of twee ouders met kind(eren) – drie of meer kinderen. In 1971, ten tijde van de laatste Volkstelling, gold dit nog voor een derde van alle gezinnen. Het aandeel grote gezinnen is het hoogst in enkele gemeenten in de Nederlandse *Bible Belt*. In Urk telt ruim de helft (52 procent) van alle gezinnen drie of meer kinderen. Ook in Staphorst is dit aandeel hoog, met 41 procent. Daarentegen bevinden zich opvallend veel gemeen-

ten met weinig grote gezinnen in Limburg. In de eerste helft van de vorige eeuw werd deze overwegend katholieke provincie nog gekenmerkt door relatief hoge kindertallen. In de afgelopen decennia zijn de vruchtbaarheidscijfers er echter sterker gedaald dan in de rest van Nederland. In Kerkrade, Rucphen, Stein en Vaals is het aandeel gezinnen met drie of meer kinderen momenteel het laagst, met circa 9 procent.

Nederland en Europa

Vroege en late vruchtbaarheid

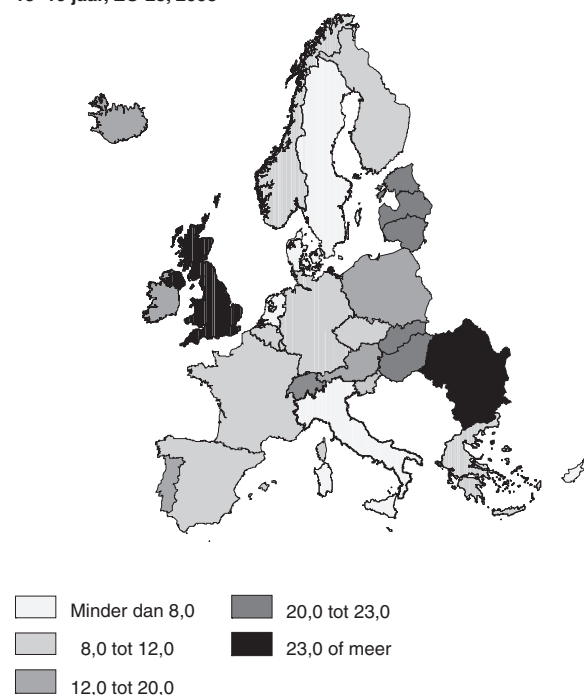
Tienermoeders

De vruchtbaarheid onder tieners is in het oosten van Europa doorgaans hoger dan in het westen. De hoogste cijfers werden, in 2003, gemeten in Bulgarije en Roemenië, met 38,8 en 34,4 geboorten per duizend meisjes van 15–19 jaar. Binnen West-Europa vormt het Verenigd Koninkrijk, met 27,0 geboorten, een opvallende uitzondering. Het Verenigd Koninkrijk lijkt met betrekking tot tienergeboorten meer op de Verenigde Staten dan op de andere landen van West-Europa. Tot de jaren zeventig maakte het Verenigd Koninkrijk min of meer dezelfde ontwikkelingen door als de rest van West-Europa, maar de forse daling in tienervruchtbaarheid die sindsdien elders is opgetreden, bleef er grotendeels uit. Economische en educatieve aspecten speelden daarbij een grote rol.

Onder tienermeisjes was de vruchtbaarheid in 2003 het laagst in Zwitserland, met 5,3 geboorten per duizend meisjes. Zeer lage cijfers werden verder waargenomen in Slovenië, Cyprus, Denemarken en Zweden. Ook het Nederlandse cijfer (7,2) ligt beduidend onder het Europees gemiddelde. Deze positie bekleedt ons land al minstens een halve eeuw. Samen met Zweden geldt Nederland als een voorbeeld van wat met een open seksueel klimaat, een goede beschikbaarheid van voorbehoedsmiddelen, een brede seksuele voorlichting en een pragmatische, niet-moraliserende houding van ouders, leerkrachten en hulpverleners kan worden bereikt.

Bron: Garssen, J., 2005, *Helpt tienermoeders autochtoon*. Demos (21)7, blz. 49–53. NIDI, Den Haag.

Aantal geboorten onder vrouwen van 15–19 jaar per 1 000 vrouwen van 15–19 jaar, EU-25, 2003

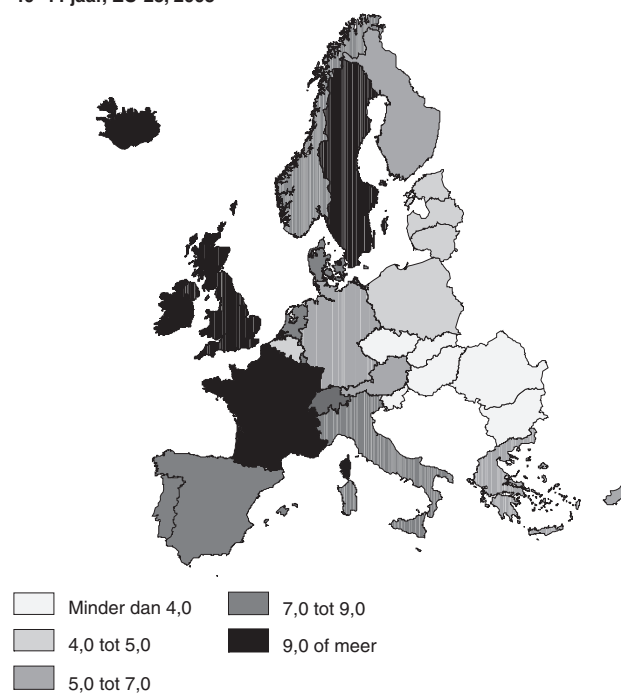
Bron: Eurostat.

Oudere moeders

Europese vrouwen zijn de afgelopen decennia steeds later moeder geworden. In Nederland is het aantal geboorten onder vrouwen van 40–44 jaar sterk toegenomen, van 1,3 duizend in 1979 naar 4,8 duizend in 2004. Toen de totale vruchtbaarheid op een veel hoger niveau lag, was ook de vruchtbaarheid op latere leeftijd nog veel hoger dan nu het geval is: in 1950 kregen ruim 15 per duizend Nederlandse vrouwen van 40–44 jaar een kind.

In 2003 was de vruchtbaarheid van Ierse vrouwen van 40–44 jaar, met 14,5 per duizend, nog bijna even hoog als die van Nederlandse vrouwen in 1950. Relatief hoog was ook de vruchtbaarheid op latere leeftijd van vrouwen in IJsland, Zweden, Groot-Brittannië en Frankrijk. In Oost-Europa is de vruchtbaarheid onder 40–44-jarige vrouwen laag. In Bulgarije, waar het hoogste geboortecijfer onder tieners wordt waargenomen, zijn oudere moeders zeldzaam (1,8 geboorten per duizend vrouwen van 40–44 jaar). In Roemenië, Slowakije en Tsjechië ligt dit cijfer rond de 3 per duizend. Met betrekking tot laat moederschap neemt Nederland, met 7,1 geboorten per duizend vrouwen van 40–44 jaar in 2003, een middenpositie in.

Aantal geboorten onder vrouwen van 40–44 jaar per 1 000 vrouwen van 40–44 jaar, EU-25, 2003

Bron: Eurostat.

Geloof en vruchtbaarheid

Zeventig jaar geleden hadden katholieken vruchtbaarder huwelijken dan protestanten. In de loop der jaren zijn deze verschillen in huwelijksvruchtbaarheid afgenomen. Van de jongste generaties zijn protestante vrouwen zelfs vruchtbaarder dan katholieke.

In 1937 publiceerde het CBS een onderzoek naar de invloed van de godsdienstige overtuiging op de geboortefrequentie, een factor waaraan, zo schreef het Bureau, een grote invloed moest worden toegekend. De CBS-zegslieden waarschuwden er daarbij overigens onmiddellijk voor om niet te snel te generaliseren. Er waren immers meer invloeden op de huwelijksvruchtbaarheid werkzaam dan alleen de geloofsovertuiging, zoals leeftijdsopbouw van gehuwde vrouwen, sociale positie, beroep, woonplaats (stad of platteland) en huwelijksleeftijd.

De tabellen lieten niettemin een aantal opvallende patronen zien. Zo bedroeg de vruchtbaarheid in 1935 onder katholieken 209 wettig geboren per duizend gehuwde vrouwen van 15–49 jaar, een cijfer dat veel hoger was dan dat onder protestanten (133 per duizend) en onkerkelijken (69 per duizend). Tegelijkertijd bestonden er grote provinciale verschillen in huwelijksvruchtbaarheid naar gezindte. In Drenthe waren de huwelijken van katholieken, protestanten en onkerkelijken het vruchtbaarst (*grafiek 1*). Het minst vruchtbaar waren katholieke huwelijken in Zeeland (158 per duizend), protestantse huwelijken in Limburg (100 per duizend, overigens met kleine aantallen) en onkerkelijke huwelijken in Zuid-Holland (48 per duizend).

Vergeleken met 1910 was de vruchtbaarheid onder alle gezindten in 1935 fors gedaald. Deze daling was het grootst geweest onder protestanten en het kleinst onder onkerkelijken. Wijzigingen in de leeftijdsopbouw van de ge-

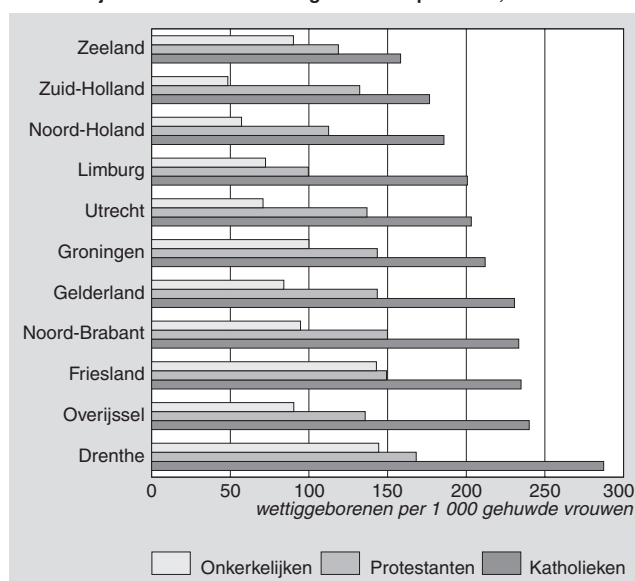
huwde vrouwen was één van de redenen, bleek uit Volkstellingsgegevens. Vergeleken met 1910 was het aandeel vrouwen in de meest vruchtbare leeftijd (20–29 jaar) in 1935 onder protestantse vrouwen iets gedaald, en onder de katholieken juist (sterk) toegenomen. De forse daling van de huwelijksvruchtbaarheid onder katholieken kwam dus tot stand *ondanks* een toename van het aantal gehuwde vrouwen in de meest vruchtbare leeftijden.

Het meest gedaald was de vruchtbaarheid van katholieke huwelijken in Limburg. Ten opzichte van 1910 bedroeg die daling 120 geboorten per duizend gehuwde vrouwen; het gemiddelde voor Nederland was 85 geboorten. Onder protestanten was de daling eveneens het grootst in Limburg (112 per duizend; zie ook de rubriek 'Bevolking in kaart').

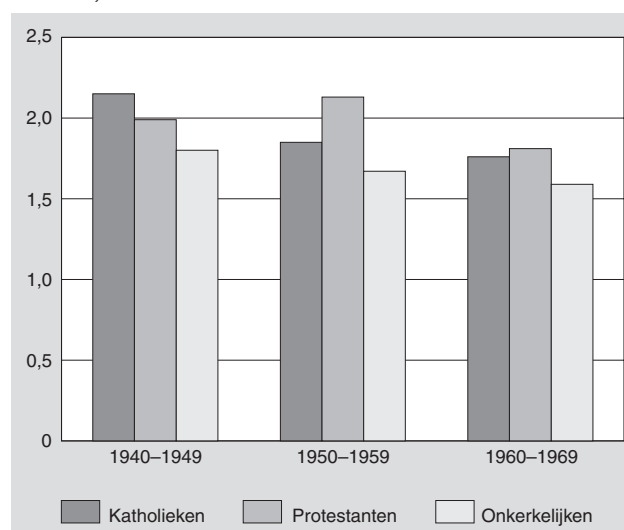
Verschillen in kindertal naar geloofsovertuiging bestaan vandaag nog steeds, al zijn de verschillen naar geloofsrichting niet zo groot meer. Het uiteindelijk kindertal van vrouwen die in de periode 1940–1949 zijn geboren ligt op gemiddeld 2,15 (katholieken), 1,99 (protestanten) en 1,80 (onkerkelijken). Katholieke vrouwen van deze generatie kregen nog de meeste kinderen. Voor de jongere generaties liggen de niveaus en de onderlinge verhoudingen anders. Van de vrouwen die in 2003 tussen de 44 en 53 jaar oud waren, kregen de protestanten de meeste kinderen (2,13). Zij waren inmiddels dus vruchtbaarder dan katholieke vrouwen (1,85 kinderen) en vrouwen die niet tot een kerkelijke gezindte behoren (1,67 kinderen; *grafiek 2*).

CBS, 1937, Overzicht omtrent de in 1935 wettig en onwettig levend geboren naar de kerkelijke gezindten der ouders, gevolgd door een overzicht van de kerkelijk gezindten der geboren naar die der ouders. Mededeeling no. 4, CBS (Afdeling Bevolkingsstatistiek), 's-Gravenhage. Cijfers over 2003 zijn ontleend aan het *Onderzoek Gezinsvorming 2003* van het CBS.

1. Huwelijksvruchtbaarheid naar gezindte en provincie, 1935

2. Gemiddeld uiteindelijk kindertal naar gezindte en geboorteperiode vrouw, 2003

Bron: Onderzoek Gezinsvorming 2003, CBS.

Wijken en buurten

Aandeel Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen per buurt, Rotterdam

Op 1 januari 2005 telde Rotterdam 596 duizend inwoners. Van hen waren 209 duizend (35,1 procent) van niet-westerse herkomst. Het aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam is daarmee ruim drie keer zo groot als het gemiddelde voor Nederland (10,4 procent).

Van de vier grote niet-westerse herkomstsgroeperingen is het aandeel van Surinamers in de Rotterdamse bevolking het grootst, met 8,8 procent. Het aandeel van de Turken bedraagt 7,5 procent, dat van de Marokkanen 6,1 procent en dat van de Antillianen/Arubanen 3,4 procent. Onderstaande kaarten geven de spreiding van deze vier niet-westerse herkomstsgroeperingen over de Rotterdamse buurten weer.

Van alle Rotterdamse buurten met 3 duizend of meer inwoners heeft Schiedam het grootste aandeel Surinamers, met 19,1 procent. Ook in Beverwaard, Spangen, Feijenoord en Oude Westen is dit aandeel groot, met meer dan 15 procent. In Molenlaankwartier is het aandeel Surinamers het kleinst (0,5 procent). Ook in Dorp, Pernis, Kralingen-Oost en Hillegersberg-Zuid wonen relatief weinig

Surinamers. De concentratie van Surinamers in specifieke buurten is minder uitgesproken dan onder de andere belangrijke herkomstsgroeperingen.

Het aandeel Turken is met een derde het grootst in Afrikaanderwijk. Ook in Feijenoord, Hillesluis en Bloemhof vormen Turken een aanzienlijk deel van de buurtbevolking, met meer dan een kwart. Evenals bij Surinamers is het aandeel Turken het kleinst in Molenlaankwartier (0,2 procent). Relatief weinig Turken wonen verder in Pernis, Dorp, Kralingen-Oost en Ommoord.

Een op de vijf Rotterdamse Marokkanen woont in Spangen. Ook in Nieuw-Crooswijk, Oude Noorden en Bospolder zijn Marokkanen sterk vertegenwoordigd, met meer dan 15 procent. Evenals onder Surinamers en Turken is hun aandeel het kleinst in Molenlaankwartier.

Het aandeel Antillianen/Arubanen is het grootst in Katendrecht, met 11,1 procent. Ook in Tarwewijk en Pendrecht is hun aandeel vrij groot (ruim 9 procent). In Nesseland, Dorp, Molenlaankwartier en Hillegersberg-Zuid zijn daarentegen weinig Antillianen gehuisvest. Antillianen en Arubanen zijn vooral in het zuidelijk deel van Rotterdam relatief sterk vertegenwoordigd.

Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt in Rotterdam, 2005

¹⁾ Het betreft buurten met 50 of minder inwoners en/of minder dan 10 niet-westerse allochtonen.

Tekort aan leraren lager dan verwacht

Het lerarentekort zal in 2010 veel lager zijn dan aanvankelijk verwacht. In 2002 ging minister Van der Hoeven van Onderwijs uit van een tekort van ruim 13 duizend leerkrachten. In werkelijkheid zal het tekort zo'n 4 duizend bedragen. Er zijn twee oorzaken voor het verschil. In de eerste plaats worden er minder kinderen geboren dan verwacht. Bovendien is de immigratie sterk afgenomen. Het CBS heeft becijferd dat er in 2010 ruim 80 duizend leerlingen minder zullen zijn dan drie jaar geleden werd aangenomen. Op grond van deze cijfers heeft de minister nieuwe cijfers gepresenteerd over het verwachte lerarentekort. In het voortgezet onderwijs zal het tekort in 2010 hooguit 3 duizend bedragen. Het basisonderwijs zal 1100 leerkrachten tekortkomen.

Bron: Reformatorisch Dagblad, 19 september 2005

Fransen krijgen premie voor derde kind

Om zijn bevolking op peil te houden gaat Frankrijk stimuleren dat mensen meer kinderen krijgen. Ouders die besluiten een derde kind te nemen en een jaar onbetaald ouderschapsverlof willen opnemen, kunnen maandelijks 750 euro tegemoet zien. De maatregel die in juli 2006 ingaat, moet de bevolking in staat stellen werk en gezinsleven beter op elkaar af te stemmen.

Franse ouders kunnen nu maximaal drie jaar onbetaald ouderschapsverlof opnemen en hebben gedurende die periode recht op een maandelijks vergoeding van 512 euro.

Bron: AD, 23 september 2005

Vrouwen krijgen vaker kanker

De kans dat vrouwen kanker krijgen is de afgelopen vijftien jaar toegenomen. Voor mannen is de kans iets kleiner geworden. Dit blijkt uit een overzicht van de meest voorkomende vormen van kanker. De feiten over de 34 meest voorkomende vormen van kanker worden op een rij gezet in het boekje 'Feiten en fabels over kanker in Nederland' van de Vereniging van Integrale Kankercentra. In 2005 zullen ruim 74 duizend personen de diagnose kanker te horen krijgen, ruim de helft van hen mannen. Er zullen 38 duizend mensen aan deze ziekte overlijden. Kanker zal daarmee verantwoordelijk zijn voor ongeveer 30 procent van de totale sterfte in Nederland. Naar verwachting zullen vier op de tien mannen en 3,5 op de tien vrouwen kanker krijgen. De meest voorkomende vorm van kanker is borstkanker, met bijna 13 duizend nieuwe gevallen per jaar, gevolgd door darm-, long-, prostaat- en huidkanker. Bij de sterfte staat borstkanker tot nu toe op de derde plaats, ver achter longkanker en darmkanker.

Bron: De Volkskrant, 11 oktober 2005

Ouderen gaan emigreren

Een toenemend aantal ouderen trekt naar het buitenland. In Spanje en Turkije schieten ouderenresorts als padde-

stoelen uit de grond. Emigratie wint aan populariteit onder senioren. Nu al is een op de tien emigranten een 55-plusser, zo blijkt uit CBS-cijfers. Vorig jaar emigreerden ruim 3 900 senioren naar het buitenland. In 1995 waren dat er nog 2 400. Zo'n 14 procent van de Nederlanders zegt tijdens hun pensioen te willen verhuizen naar het buitenland, blijkt uit onderzoek. Vooral ouderen die het uitsluitend moeten hebben van hun AOW-uitkering en een klein pensioen, kunnen daarvan elders beter leven. De populairste emigratielanden onder senioren zijn Frankrijk, Spanje, Duitsland en België, de laatste twee vooral vanwege de lage huizenprijzen en gunstiger belastingtarieven. Veel ouderen kiezen een land waar zij vroeger al vaak tijdens hun vakanties kwamen. Senioren verkassen niet alleen vanwege zon en zee. Velen vinden dat het woon- en leefklimaat in Nederland de laatste jaren slechter is geworden. Het gevoel van onveiligheid en verharding van de maatschappij, de druk op ouderen om langer te blijven werken en de belastingdruk zijn vaak doorslaggevende factoren.

Bron: De Gelderlander, 22 oktober 2005

Eenzaam en alleen

Nederland vergrijst. Het aantal 55-plussers zal de komende 30 jaar met 63 procent toenemen. In 2025 zal 40 procent van de bevolking 55 jaar of ouder zijn. Ons land telt dan 6 miljoen 55-plussers. Nu zijn het er nog 4,1 miljoen, waarvan er 2,2 miljoen ouder zijn dan 65 jaar. Van deze groep woont ongeveer 40 procent alleen. In Nederland voelt een miljoen ouderen zich vaak eenzaam. Van hen voelen 200 duizend zich zelfs extreem eenzaam. Momenteel woont ruim 85 procent van de 65-plussers zelfstandig. Het aantal ouderen dat zelfstandig woont, blijft toenemen – evenals de eenzaamheid. Naar verwachting zijn er in 2010 zo'n 1,5 miljoen eenzame ouderen.

Bron: De Gelderlander, 10 november 2005

Bruiden ontdekken België als sluiproute

Steeds meer Nederlanders wijken uit naar België om te trouwen met een niet-Europese partner. Zij omzeilen zo de strenge Nederlandse regels voor gezinsvorming. Trouwen met een niet-Europeaan is in België eenvoudiger en goedkoper dan in Nederland. Na minimaal zes maanden kan het kersverse paar zich, eventueel met kinderen en zelfs met ouders en grootouders, probleemloos in Nederland vestigen. Bij het Nederlandse ministerie van Justitie is de Belgische sluiproute bekend, maar een oplossing vinden is moeilijk. Zo is in België een huwelijk met een niet-EU-partner al op 18-jarige leeftijd mogelijk. In Nederland is de leeftijdsgrens 21 jaar. Bovendien geldt bij de zuiderburen een veel lagere inkomenseis (in Nederland 120 procent van het minimumloon) en zijn ook de administratiekosten lager. In en om Antwerpen en in gemeenten langs de Limburgse grens melden zich dagelijks Nederlanders voor het sluiten van een huwelijk.

Bron: AD, 19 november 2005

Mededelingen

Gemeente Op Maat 2004

De CBS-publicatie 'Gemeente Op Maat 2004' biedt voor elk van de 483 gemeenten van Nederland kerncijfers op tal van terreinen en een tabel met gegevens op wijk- en buurniveau. De buurtindeling, bevolkingsdichtheid en gemiddelde woningwaarde per buurt worden in kaartvorm weergegeven. De 483 publicaties zijn gratis beschikbaar als pdf-bestand op de CBS-website.

Demografische kerncijfers per gemeente 2005

De CBS-publicatie 'Demografische kerncijfers per gemeente' bevat vier overzichten met hoofdzakelijk demografische cijfers per gemeente en provincie. Het eerste overzicht geeft inzicht in de grenswijzigingen als gevolg van opheffing en samenvoeging van gemeenten per 1 januari 2005. De verdeling van de bevolking naar leeftijd en het aantal allochtonen naar herkomstgroepering staan beschreven in het tweede overzicht. De oppervlakte, bevolking en bevolkingsdichtheid, woningvoorraad en woningdichtheid en het aantal huishoudens naar de situatie op 1 januari 2005 worden gegeven in het derde overzicht. Het vierde overzicht geeft de bevolkingsdynamiek (geboorte, sterfte en verhuizingen) en nieuwbouw over 2004 weer.

ISBN 90 357 3036 4; verkoopprijs € 11,25 (excl. verzendkosten).

Jaarrapport Integratie 2005

Het 'Jaarrapport Integratie 2005' beschrijft de positie van etnische minderheden in Nederland en de ontwikkelingen die hierin de afgelopen jaren hebben plaatsgevonden. Diverse thema's passeren in dit rapport de revue, zoals demografie, inburgering, onderwijs, arbeid en inkomen. Ook wordt ingegaan op sociaal-culturele aspecten van integratie. Tot slot besteedt het rapport aandacht aan enkele specifieke onderwerpen als emancipatie, concentratiewijken, beeldvorming en criminaliteit. Voor elk van deze onderwerpen worden de meest recente gegevens gepresenteerd.

SCP, in samenwerking met het WODC en het CBS.

ISBN 90 377 0237 6; verkoopprijs € 19,90.

Oratie Jan Latten

Op 18 november heeft Jan Latten zijn hoogleraarsambt bij de Universiteit van Amsterdam openlijk aanvaard door het uitspreken van de rede 'Zwanger van segregatie'. In zijn rede schetste Jan Latten een toekomstvisie op de etnische integratie in de Nederlandse samenleving, waarin de maatschappelijke 'uitsortering' toeneemt. Verschillen in onder meer herkomst, religie, opleiding en arbeidsmarktpositie

zullen ook ruimtelijk steeds meer zichtbaar worden. De keuze van de woonplek wordt, net als de partnerkeus, meer op gelijksoortigheid gericht.

De Glazen Tussenwand

De publicatie 'De Glazen Tussenwand' van de Nederlandse Gezinsraad gaat over de verdeling van taken binnen het gezin. De overheid streeft al jaren naar een meer gelijke verdeling. Uit landelijke cijfers blijkt echter dat de taken binnen het gezin desondanks ongelijk verdeeld blijven. Veel ouders zouden de taakverdeling anders willen. Er lijkt echter sprake van een Glazen Tussenwand, een onzichtbare barrière die de gewenste, gelijke taakverdeling belemmert.

De Nederlandse Gezinsraad heeft een kijkje genomen achter de voordeur van jonge ouders. Nagegaan is hoe de verdeling binnen het gezin tot stand komt, welke belemmeringen ouders ervaren om hun wensen ten uitvoer te brengen en welke oplossingen zij nodig hebben. Dit rapport maakt duidelijk dat het overheidsbeleid onvoldoende aansluit bij de leefwereld van ouders, en geeft adviezen aan de overheid om de Glazen Tussenwand te kunnen doorbreken.

Pool, M. en N. Lucassen, 2005, De Glazen Tussenwand: waar ouders tegenaan lopen bij de verdeling van arbeid, zorg en huishouden. Nederlandse Gezinsraad, Den Haag. ISBN 90 708 15 84 2; verkoopprijs € 17,50.

Population in Europe 2004

Population in Europe 2004 bevat de eerste resultaten van de belangrijkste demografische ontwikkelingen in Europa in 2004. Voor de lidstaten van de Europese Unie wordt de bevolkingsontwikkeling beschreven aan de hand van recente cijfers over sterfte, geboorte en migratie.

Kyi, G., m.m.v. R. Wetters, 2005, Statistics in Focus: Population in Europe 2004; first results. Eurostat, European Commission, Luxemburg.

Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2005

Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2005 bevat een grote hoeveelheid gegevens op nationaal en regionaal niveau, onder meer op het terrein van demografie. De jaarlijkse gegevens over de bevolkingssamenstelling, geboorte, sterfte en huwelijksluiting hebben betrekking op 37 Europese landen.

Eurostat, 2005, Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2005. Eurostat, Luxemburg.

ISBN 92 894 9122 1

Bevolkingsconcentraties: van kleine kernen tot grote agglomeraties

Mathieu Vliegen en Niek van Leeuwen

Dit artikel beschrijft verschillende aspecten van de bevolkingsverspreiding in Nederland. Anders dan bij de gebruikelijke beschrijving, aan de hand van gemeentelijke bevolkingscijfers, gaat deze beschrijving uit van de fysieke ruimtelijke structuur. Daarbij wordt gebruik gemaakt van het begrip bevolkingskern. In de ruim 2 duizend bevolkingskernen van ons land blijken negen op de tien inwoners te wonen. Zij hebben daarvoor een tiende van het Nederlandse landoppervlak in gebruik. Bijna een derde van de bevolkingsconcentraties zijn kernen met minder dan 500 inwoners. Nog eens een derde heeft een inwonertal dat ligt tussen 500 en 2 duizend. Samen beslaan de bevolkingskernen tot 2 duizend inwoners 291 vierkante kilometer land: nog niet één procent van het totale Nederlandse landoppervlak. Drie bevolkingsconcentraties tellen meer dan een half miljoen inwoners: Den Haag (720 duizend), Rotterdam (794 duizend) en Amsterdam (975 duizend).

1. Inleiding

De inwoners van Nederland zijn niet gelijkmatig over het land verspreid, zoals kan worden vastgesteld aan de hand van de bevolkingscijfers van de Nederlandse gemeenten. Een dergelijke weergave heeft echter een groot nadeel, omdat ze geen rekening houdt met de fysieke ruimtelijke structuur van het land. Tegenwoordig komt het vrij vaak voor dat een aantal kleinere of grotere bevolkingsconcentraties onder één gemeentelijke bestuursseenheid valt. Ook komt het voor dat een bevolkingsconcentratie zich over meerdere gemeenten uitstrekt. Verder woont een deel van de Nederlandse bevolking niet in bevolkingsconcentraties, maar in gebieden met een meer verspreide bebouwing. Voor inzicht in de verspreiding van de bevolking is het daarom beter om uit te gaan van het ruimtelijke niveau van de bevolkingskernen, in plaats van het bestuurlijke niveau van de gemeenten.

In Nederland was het bij de traditionele naoorlogse Volkstellingen tot 1971 al gebruikelijk om bij de uitkomsten daarvan ook een overzicht van bevolkingsconcentraties te verstrekken, met de bijbehorende inwonertallen. Daarvoor werd de zogenaamde plaatselijke indeling gebruikt (CBS, 1950, 1964 en 1981). Bij de Volkstelling van 1947 werd het bestuurlijke niveau van de gemeenten al minder geschikt geacht voor het schetsen van een beeld van de verspreiding van de bevolking over het land, vanwege de sterke verschillen in omvang en uitgestrektheid van de gemeenten (CBS, 1950). Inmiddels is, sinds 1947, het aantal gemeenten ruimschoots gehalveerd. Een landelijk overzicht

van de ruimtelijke spreiding van de bevolking is daarom, meer nog dan vijftig jaar geleden, van belang, temeer omdat het laatste overzicht dateert van drie decennia geleden.

Bij gelegenheid van de 'virtuele' Volkstelling van 2001 heeft het CBS deze draad weer opgepakt. Daarbij heeft de wens van de Europese Commissie om via het Europese Volkstellingprogramma 2001 statistische informatie te verkrijgen over de bevolking van de zogenaamde *urban areas* ook een rol gespeeld (Eurostat, 1999 en 2001). Naar aanleiding van dit programma heeft het CBS voor alle bevolkingskernen de statistische gegevens samengesteld, en niet alleen voor die kernen die als *urban areas* door de Europese Unie worden aangemerkt. Dit artikel gaat in op een aantal uitkomsten voor bevolkingskernen van verschillende omvang. Eerst wordt echter ingegaan op wat hier onder een bevolkingskern wordt verstaan.

2. Het begrip bevolkingskern en zijn afbakening in de praktijk

Het begrip bevolkingskern sluit aan bij het begrip *locality* dat de Verenigde Naties bezigen in hun aanbevelingen voor het houden van een Volkstelling. *Locality* wordt daarin omschreven als '*a distinct population cluster, that is, the population living in neighbouring buildings which either: (a) form a continuous built-up area with a clearly recognisable street formation; or (b) though not part of such a built-up area, from a group to which a locally recognised place name is uniquely attached; or (c) though not coming within either of the above two requirements constitute a group, none of which is separated from its nearest neighbour by more than 200 metres*'. Aan deze omschrijving wordt toegevoegd dat bij de afbakening in de praktijk '*... certain land-use categories should not be regarded as breaking the continuity of a built-up area. These categories are: industrial and commercial buildings and facilities, public parks, playgrounds and gardens, football fields and other sport facilities, bridged rivers, railway lines, canals, parking lots and other transport infrastructures, churchyards and cemeteries etc.*' (UNCS, 1998).

In deze omschrijving van het begrip en de toepassing ervan in de praktijk staat de aanwezigheid van een door mensen bewoond gebied centraal dat daarnaast aan een aantal voorwaarden in termen van de bebouwing moet voldoen. Die voorwaarden zijn in de omschrijving van de Verenigde Naties zeer ruim opgesteld, opdat aan onderscheiden afbakeningspraktijken in de diverse lidstaten tegemoet kan worden gekomen.

Bij de nadere bepaling van het begrip bevolkingskern is aangesloten bij de benaderingswijze van de Verenigde Naties, voorzover het een door mensen bewoond gebied betreft dat, in de woorden van deze organisatie, enkel en alleen ‘... forms a continuous built-up area with a clearly recognisable street formation’. Bij een bevolkingskern gaat het dan ook om een morfologisch aaneengesloten gebied met een groep gebouwen en een duidelijk herkenbaar stratenpatroon dat hoofdzakelijk door mensen wordt bewoond. Daarmee wordt het in ons land veelvoorkomende verschijnsel van lintbebouwing langs wegen, kanalen en rivieren of soortgelijke nederzettingvormen in het landelijke gebied uitgesloten. Op het uitsluiten van een dergelijke bebouwing hebben eerder Hall en collega's gewezen, zij het dat dit gebeurde in de context van morfologische agglomeratievorming (Hall et al., 1980).

Bij de praktische afbakening van de bevolkingskernen is gebruik gemaakt van een aantal belangrijke digitale geometrische bestanden. Voor de afbakening van het morfologisch aaneengesloten gebied met een groep woongebouwen waren dat: (a) het bestand Bodemgebruik (BBG) 2000 van het CBS (CBS, 2003); (b) het onderdeel Huizen (gebouw, bebouwde gebied, groot gebouw en hoogbouw) uit de digitale topografische kaart schaal 1: 10 000 (Top10Vector) van de Topografische Dienst Kadaster; en (c) het Woningregister van het CBS. Voor het vaststellen van het al dan niet voorkomen van een stratenpatroon in het aldus afgebakende morfologisch aaneengesloten gebied is het Nationaal Wegenbestand (NWB) 2001 van de Adviesdienst Verkeer en Vervoer van het ministerie van Verkeer en Waterstaat gebruikt.

Voor de bepaling van de groep woongebouwen werd een ondergrens van minstens 25 woningen gehanteerd. Een morfologisch aaneengesloten gebied met een herkenbaar stratenpatroon met minder dan dit aantal woningen is dan ook niet als bevolkingskern aangemerkt. Aan de keuze van de ondergrens van 25 woningen ligt een aanbeveling voor de landelijk gecoördineerde wijk- en buurtindeling ten grondslag. Deze aanbeveling stelt dat een groep van 25 huizen in het landelijke gebied als een aparte buurt moet worden onderscheiden (CBS, 1989). Verder sluit deze ondergrens aan bij de definitie van een woonkern in de Financiële-verhoudingswet, zij het dat daar sprake is van 25 adressen (Vliegen en Van Dosselaar, 1998).

In zeer uitzonderlijke gevallen is op de aanwezigheid van minstens 25 woningen een uitzondering gemaakt. Dit betrof gevallen waar de ondergrens van 25 woningen niet werd gehaald, maar waar het desbetreffende aaneengesloten gebied 50 of meer inwoners telde. Voor de bepaling van het aantal inwoners is gebruik gemaakt van gegevens uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) voor 2001.

3. Omvang van de bevolkingskernen

Zoals in de inleiding is opgemerkt, ligt aan de cijfers over de bevolkingskernen het tabellenschema voor de Volkstellingen 2001 van de Europese Unie ten grondslag (Eurostat, 1999). Dit tabellenschema heeft echter alleen betrekking op zogenaamde ‘urban areas’, dat wil zeggen op bevolkingskernen met 2 duizend of meer inwoners (Eurostat,

2001). De beperking tot bevolkingskernen met dit inwonertal in het tabellenschema is een gevolg van een andere aanbeveling van de Verenigde Naties bij het houden van een Volkstelling. Met die andere aanbeveling streven de Verenigde Naties een internationale vergelijkbaarheid na bij het bepalen van het aantal inwoners in stedelijke gebieden. Bevolkingskernen met minder dan tweeduizend inwoners en gebieden met een verspreide bebouwing worden in die aanbeveling tot het landelijke gebied gerekend (UNCS, 1998).

In het kader van de ‘virtuele’ Volkstelling die Nederland voor 2001 heeft gehouden (CBS, 2004), is het Europese tabellenprogramma voor alle bevolkingskernen toegepast, dus ook voor de bevolkingskernen met minder dan 2 duizend inwoners. De indeling naar omvang van de bevolkingskernen die in dit artikel wordt gebruikt, is gestoeld op de praktijk in de naoorlogse traditionele Volkstellingen in Nederland. Die sloten op hun beurt weer aan op de aanbevelingen van de Verenigde Naties dienaangaande.

De gebruikte afbakeningsmethode leverde ruim 2 duizend bevolkingsconcentraties op (*staat 1*). In die ruim 2 duizend bevolkingskernen wonen negen op de tien inwoners van ons land. Zij hebben daarvoor één tiende van het Nederlandse landoppervlak in gebruik. Buiten die bevolkingsconcentraties woont nog 10 procent van de Nederlanders. Het totale gebied met een verspreide bebouwing beslaat wel bijna 90 procent van het landoppervlak.

Bijna drie op de tien bevolkingsconcentraties zijn kernen met minder dan 500 inwoners. Daarnaast heeft één op de drie bevolkingskernen een inwonertal dat ligt tussen de 500 en de 2 duizend. Samen vormen de bevolkingskernen tot 2 duizend inwoners 64 procent van het totale aantal aan kernen en beslaan ze 291 vierkante kilometer land: nog niet één procent van het totale Nederlandse landoppervlak. In die bevolkingskernen wonen iets meer dan 900 duizend inwoners, ofwel 6 procent van de totale bevolking. Die inwoners kunnen beschikken over bijna 357 duizend woningen of wooneenheden, 5 procent van de totale voorraad.

Indirect geven deze cijfers ook een indicatie van het aantal dorpen in Nederland. Deze indicatie is indirect omdat de bevolkingskernen onder meer dorpen in de vorm van een lintbebouwing of soortgelijke nederzettingvormen in het landelijke gebied uitsluiten. De scheidslijn tussen dorp en stad lag vroeger bij een inwonertal van 5 duizend. Nu wordt die scheidslijn veelal gelegd bij plaatsen met 10 duizend inwoners (Atzema et al., 1990; Ostendorf, 1988). Gaat men van die laatste scheidslijn uit en past men deze toe op de onderscheiden bevolkingskernen, dat telt Nederland in 2001 1 782 dorpen. In die dorpen woont een vijfde van de Nederlandse bevolking. Zij beschikken over 918 vierkante kilometer landoppervlak en over 18 procent van de totale voorraad aan woningen of wooneenheden.

Naast deze relatief kleine nederzettingvormen telt Nederland ook een aantal middelgrote en grote bevolkingsconcentraties. Als grote bevolkingsconcentraties kunnen 22 bevolkingskernen van 100 duizend of meer inwoners worden aangemerkt. Het betreft veelal stedelijke centra en een aantal grote agglomeraties. Van deze 22 bevolkingsconcentraties tellen er drie meer dan een half miljoen inwoners,

namelijk die van Den Haag (720 duizend), Rotterdam (794 duizend) en Amsterdam (975 duizend). Alle bevolkingskernen met 100 duizend of meer inwoners samen beslaan ruim 1 100 vierkante kilometer van het Nederlandse landoppervlak. Overigens is dit nog geen 200 vierkante kilometer meer dan het totale landoppervlak van alle dorpen met een herkenbaar stratenpatroon. In deze stedelijke centra en agglomeraties woont echter wel ruim één derde van de Nederlandse bevolking die over bijna 40 procent van de totale Nederlandse voorraad aan woningen of wooneenheden beschikt.

De middelgrote bevolkingskernen – de kernen van 10 duizend tot 100 duizend inwoners – vormen iets meer dan 10 procent van het totaal. Iets meer dan de helft van deze bevolkingskernen heeft betrekking op kernen van 10 tot 20 duizend inwoners. In deze middelgrote kernen woont ook iets meer dan één derde van de bevolking op 5 procent van het totale landoppervlak. De inwoners van deze middelgrote bevolkingskernen beschikken over 35 procent van de totale voorraad aan woningen of wooneenheden.

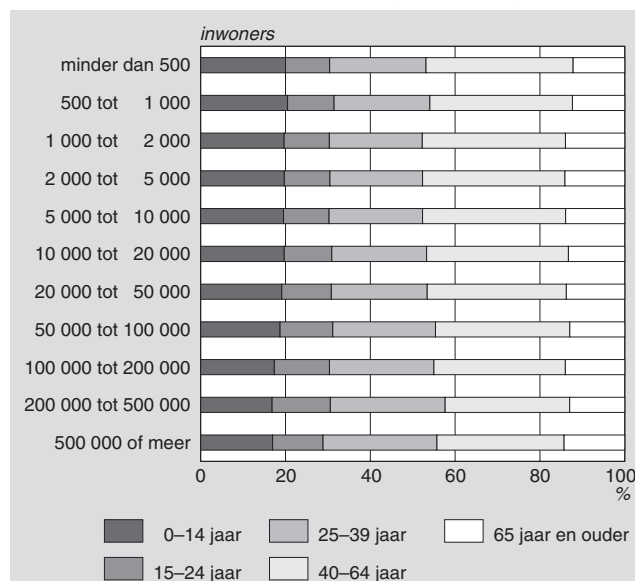
4. Bevolkingssamenstelling

Leeftijd

Er bestaat een duidelijk verschil in bevolkingsopbouw tussen de onderscheiden groottegroepen van bevolkingskernen. De kleinere kernen tellen enerzijds relatief meer kinderen tot 15 jaar dan de stedelijke centra en de grotere agglomeraties. In de bevolkingskernen tot 20 duizend inwoners schommelt het aandeel kinderen tot 15 jaar namelijk rond de 20 procent. In de stedelijke centra en grotere agglomeraties met 100 duizend of meer inwoners is dat aandeel geslonken tot 17 procent (*grafiek 1*). Anderzijds tellen de laatstgenoemde grotere bevolkingskernen meer jongeren (15 tot 25 jaar) en meer personen van 25 tot 40 jaar dan de kleinere kernen. Samen vormen beide leeftijdsgroepen 38 tot 41 procent van het totale aantal inwoners in de stedelijke centra en grotere agglomeraties met 100 duizend of meer inwoners. Het aandeel van deze beide bevol-

kingsgroepen in de kleinere kernen bedraagt daarentegen slechts 33 à 34 procent. De leeftijdsgroep van 40 tot 65 jaar is weer overtegenwoordigd in de kleinere bevolkingskernen. Hun aandeel ligt daar rond de 34 à 35 procent. In de bevolkingsconcentraties met 100 duizend of meer inwoners bedraagt dat aandeel 29 à 31 procent. Er zijn nauwelijks verschillen tussen de typen bevolkingskernen in het aandeel 65-plussers in het inwonertal. Voor bijna alle groottegroepen ligt dat aandeel rond de 13 à 14 procent. De enige uitzondering betreft de allerkleinste kernen tot duizend inwoners. Daar is dat aandeel één procentpunt kleiner.

1. Aandeel personen naar leeftijd per categorie bevolkingskern, 2001

Nationaliteit

Het is een bekend gegeven dat buitenlanders vooral in de grotere stedelijke centra zijn gehuisvest. Het aantal personen met een niet-Nederlands paspoort in de diverse typen bevolkingskernen bevestigen dit beeld. Dit geldt zowel

Staat
Bevolkingskernen naar groottegroep, 2001

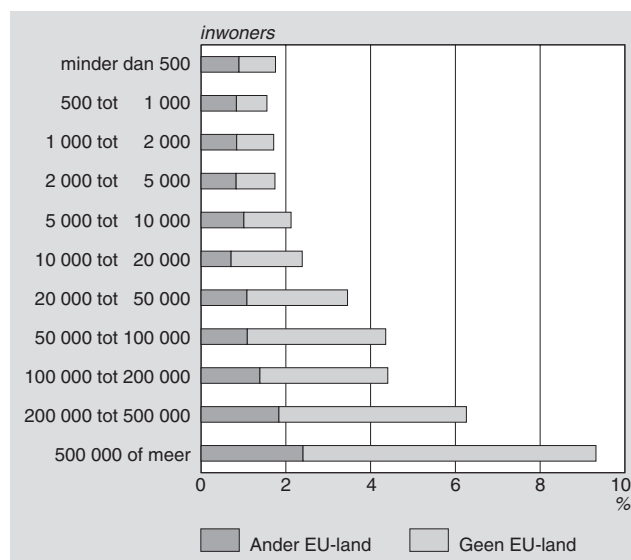
Bevolkingskernen	Aantal kernen	Oppervlakte land in ha	Aantal inwoners	Aantal woningen en wooneenheden	Aantal kernen	Oppervlakte land in ha	Aantal inwoners	Aantal woningen en wooneenheden
			x 1 000				%	
minder dan 500 inwoners	593	5 890	158,1	63,8	29,3	0,2	1,0	0,9
500 tot 1 000 inwoners	360	8 062	260,5	101,2	17,8	0,2	1,6	1,5
1 000 tot 2 000 inwoners	341	15 178	483,7	192,0	16,8	0,4	3,0	2,8
2 000 tot 5 000 inwoners	324	30 205	1 062,8	418,2	16,0	0,9	6,6	6,2
5 000 tot 10 000 inwoners	164	32 504	1 167,2	463,9	8,1	1,0	7,3	6,9
10 000 tot 20 000 inwoners	115	43 526	1 606,4	638,8	5,7	1,3	10,1	9,5
20 000 tot 50 000 inwoners	80	62 837	2 349,4	982,0	3,9	1,9	14,7	14,5
50 000 tot 100 000 inwoners	27	46 120	1 790,9	766,9	1,3	1,4	11,2	11,3
100 000 tot 200 000 inwoners	16	54 972	2 304,2	1 040,7	0,8	1,6	14,4	15,4
200 000 tot 500 000 inwoners	3	15 352	759,5	342,6	0,1	0,5	4,8	5,1
500 000 inwoners of meer	3	40 912	2 489,3	1 222,3	0,1	1,2	15,6	18,1
Totaal kernen		355 557	14 432,0	6 232,3		10,5	90,3	92,2
Verspreide bebouwing		3 022 774	1 550,5	527,2		89,5	9,7	7,8
Nederland	2 026	3 378 331	15 982,5	6 759,5	100,0	100,0	100,0	100,0

voor het aandeel personen met een nationaliteit van een ander land in de Europese Unie als voor personen met een nationaliteit van een land dat niet tot de Europese Unie behoort.

Het aandeel personen met een nationaliteit van een ander EU-land heeft nog betrekking op de nationaliteiten van de oude EU-landen, aangezien de cijfers betrekking hebben op het jaar 2001. In de bevolkingskernen tot 100 duizend inwoners schommelt dit aandeel rond de 1 procent. Daarna stijgt dit percentage iets, tot 2,4 in de drie grootste agglomeraties van meer dan een half miljoen inwoners (grafiek 2).

Dit beeld verschuift iets als het gaat om het aandeel personen met een nationaliteit van een niet-EU land in de diverse typen bevolkingskernen. Dit aandeel ligt nog steeds rond de 1 procent in de kleinere bevolkingsconcentraties tot 10 duizend inwoners. Daarna stijgt het echter relatief sterk met de grootte van de bevolkingskern. Bedraagt het aandeel nog maar 2 procent in de kernen van 10 tot 20 duizend inwoners, in de agglomeraties met meer dan een half miljoen inwoners is het al gestegen tot 7 procent.

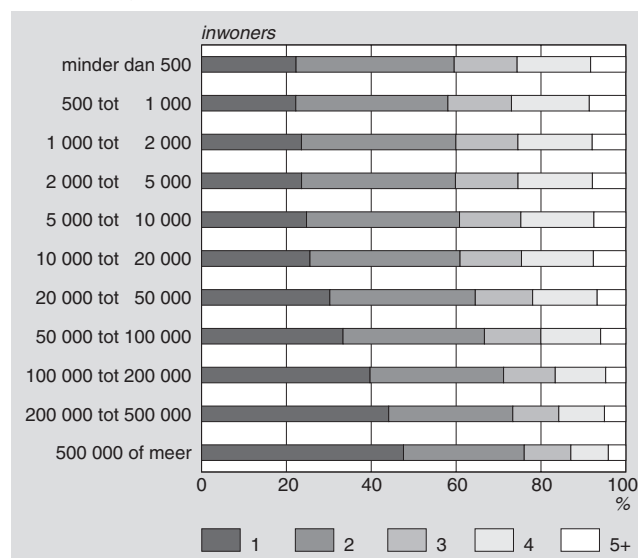
2. Aandeel personen met een niet-Nederlandse nationaliteit per categorie bevolkingskern, 2001

Huishoudens

Huishoudens in de steden zijn kleiner van omvang dan die in het landelijke gebied. Een soortgelijk beeld treft men aan in de onderscheiden bevolkingskernen. In de kleinere bevolkingskernen zijn de huishoudens groter van omvang en in de stedelijke centra en grotere agglomeraties kleiner. Men kan daarin echter pas een zekere scheidslijn constateren vanaf de bevolkingskernen met 20 duizend of meer inwoners. Zo stijgt het aandeel eenpersoonshuishoudens langzaam van 22 procent in de kernen met minder dan 500 inwoners en 500 tot 1000 inwoners, tot 26 procent in de bevolkingskernen van 10 tot 20 duizend inwoners. Daarna neemt het percentage eenpersoonshuishoudens snel toe met het bevolkingsaantal, van 30 procent in de kernen van 20 tot 50 duizend inwoners tot 48 procent in de drie grootste agglomeraties met meer dan een half miljoen inwoners (grafiek 3a).

3a. Aandeel huishoudens naar aantal personen per categorie bevolkingskern, 2001

Het omgekeerde beeld wordt aangetroffen bij grotere huishoudens. Zo bedraagt het aandeel huishoudens met vijf of meer personen 8 à 9 procent in de bevolkingsconcentraties van minder dan 20 duizend inwoners. In de grotere bevolkingskernen varieert dit aandeel van 7 procent in de kernen van 20 tot 50 duizend inwoners tot 4 procent in de drie grootste bevolkingsconcentraties met meer dan een half miljoen inwoners. Een soortgelijk patroon kan men onderscheiden bij het aandeel huishoudens met vier personen. In de kernen met minder dan 20 duizend inwoners ligt dit aandeel op 17 à 18 procent, in bevolkingskernen tot 50 duizend inwoners bedraagt dit 15 procent en in bevolkingskernen met meer dan een half miljoen inwoners 9 procent.

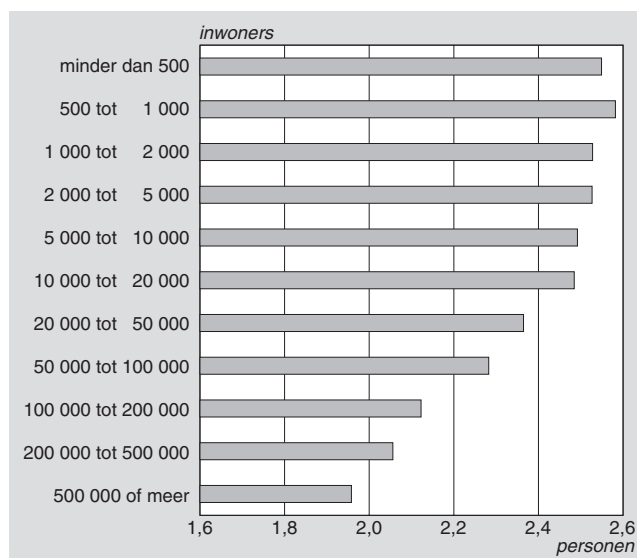
Deze ongelijkmatige verdeling van de grootte van de desbetreffende huishoudens vindt uiteraard zijn weerslag in de gemiddelde huishoudensgrootte in de onderscheiden bevolkingsconcentraties. Deze ligt gemiddeld rond de 2,6 personen per huishouden in bevolkingskernen met minder dan duizend inwoners. Daarna neemt deze af van gemiddeld 2,36 personen per huishouden in de categorie kernen van 20 tot 50 duizend inwoners tot 1,96 personen per huishouden in de bevolkingskernen met meer dan een half miljoen inwoners (grafiek 3b).

5. Arbeidsmarkt

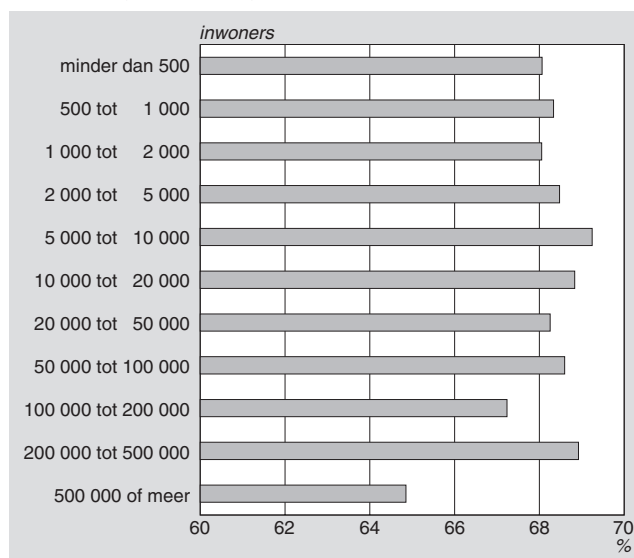
Deelname aan het beroepsleven

Voor de bevolkingskernen is ook een beperkt aantal gegevens over de arbeidsmarkt beschikbaar. Deze gegevens hebben betrekking op de deelname aan de arbeidsmarkt voor de werkende bevolking en de bedrijfssector waarin deze bevolking werkzaam is.

Wat betreft de deelname aan de arbeidsmarkt kan allereerst worden vastgesteld dat er tussen verreweg de meeste typen bevolkingskernen nauwelijks verschillen bestaan. De deelneming van de bevolking van 15 tot 65 jaar aan de

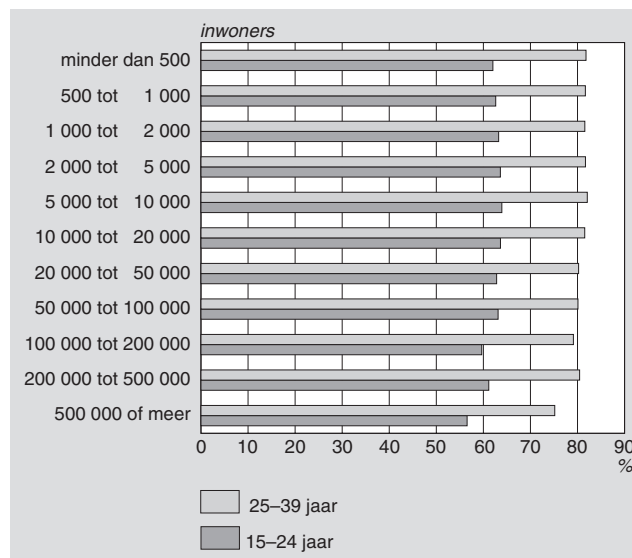
3b. Gemiddelde huishoudensgrootte per categorie bevolkingskern, 2001

beroepsarbeid bedraagt voor praktisch alle groottegroepen 68 à 69 procent (*grafiek 4a*). Het netto deelnemingspercentage is met 67 procent echter al iets lager voor de bevolkingskernen met 100 tot 200 duizend inwoners. Het deelnemingspercentage is het laagst in de drie grote agglomeraties met meer dan een half miljoen inwoners; het bedraagt daar slechts 65 procent. Overigens is de deelname aan het actieve beroepsleven het grootst in de bevolkingskernen van 5 tot 10 duizend inwoners.

4a. Netto deelnemingspercentage 15–64-jarigen aan beroepsarbeid per categorie bevolkingskern, 2001

De verschillen in de actieve deelname aan de arbeidsmarkt in de diverse typen bevolkingsconcentraties behoeven enige nuancering wanneer men de deelname door de verschillende leeftijdsgroepen in die kernen daarbij betreft. Onder de jongere generaties zijn de verschillen in beroepsarbeid tussen de diverse typen kernen namelijk vrij groot. Bij de 15–24-jarigen en de 25–39-jarigen bedraagt het verschil tussen het hoogste en het laagste netto deelnemings-

percentage 7 procentpunten. Met een percentage van 64 nemen de 15–24-jarigen in kernen van 2 tot 20 duizend inwoners het meest deel aan het actieve beroepsleven. Het minst actief op de arbeidsmarkt zijn jongeren van die leeftijdsgroep in de drie grote agglomeraties, met meer dan een half miljoen inwoners. Hun netto deelnemingspercentage bedraagt 57 (*grafiek 4b*). Onder 25–39-jarigen neemt in kernen met minder dan 20 duizend inwoners 82 procent deel aan het actieve beroepsleven. In de agglomeraties met meer dan een half miljoen inwoners beweegt zich slechts 75 procent van deze leeftijdsgroep op de arbeidsmarkt.

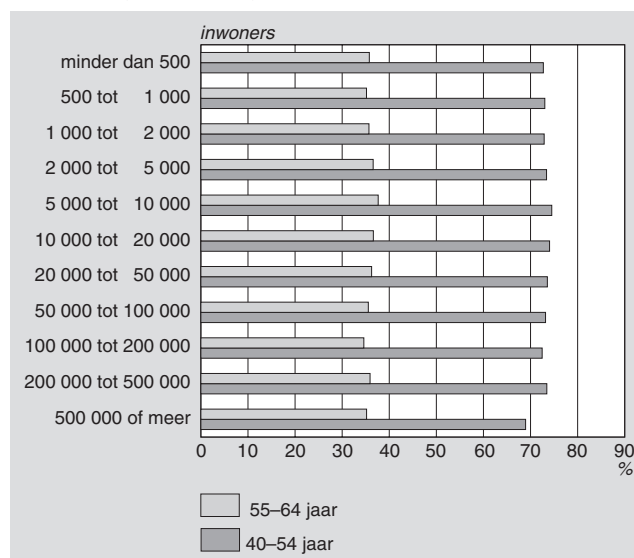
4b. Netto deelnemingspercentage 15–39-jarigen aan beroepsarbeid per categorie bevolkingskern, 2001

De actieve deelname op de arbeidsmarkt door de generatie van 40 jaar en ouder die in de verschillende typen bevolkingskernen wonen, loopt minder sterk uiteen. Dit geldt vooral voor de 55-plussers. Het grootste verschil in deze leeftijdsgroep in de diverse typen bevolkingskernen bedraagt in deze leeftijdsgroep slechts 3 procentpunten. Het deelnemingspercentage van deze leeftijdsgroep is in de kernen van 5 tot 10 duizend inwoners het grootst (*grafiek 4c*). Met 5 procentpunten is het verschil tussen de diverse bevolkingskernen iets groter in de leeftijdsgroep van 40 tot 55 jaar. Ook deze leeftijdsgroep begeeft zich in kernen van 5 tot 10 duizend inwoners het meest op de arbeidsmarkt. Het laagste percentage in deze groep wordt waargenomen in de drie grote agglomeraties, met meer dan een half miljoen inwoners.

Economische sectoren

Behalve in de deelneming aan de actieve beroepsarbeid is ook in de economische sectoren waarin ze werken een variatie tussen de onderscheiden groottegroepen van bevolkingskernen te onderkennen. Voor de primaire of landbouwsector geldt dat de beroepsbeoefenaren meer in de kleinere kernen werkzaam zijn dan in de andere bevolkingskernen. Zo bedraagt het aandeel van de beroepsbeoefenaren in de landbouwsector in kernen met minder dan duizend inwoners 4

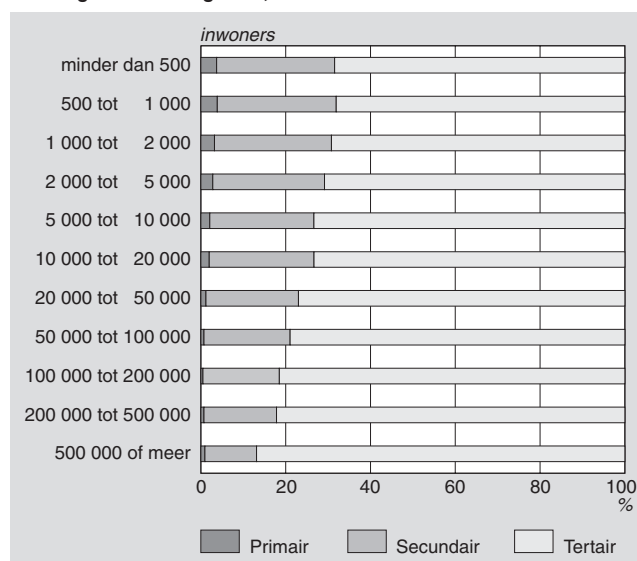
4c. Netto deelnemingspercentage 40–64-jarigen aan beroepsarbeid per categorie bevolkingskern, 2001

procent en in kernen van duizend tot 5 duizend inwoners 3 procent. In kernen van meer dan 50 duizend inwoners bedraagt het aandeel minder dan 1 procent (*grafiek 5*).

Het verband tussen de omvang van een bevolkingskern en economische sector komt nog duidelijker naar voren in de arbeidsdeelname in de industriële sector en de dienstensector. Zo werkt in kernen met minder dan 20 duizend inwoners een kwart of meer van de werkzame beroepsbevolking in de industriële sector. Het aandeel van de beroepsbeoefenaren in deze sector bedraagt in de stedelijke centra en grote agglomeraties met meer dan 100 duizend inwoners minder dan 20 procent. Werken in de tertiaire of dienstensector overheerst bij de actieve beroepsbevolking in de grotere stedelijke centra en agglomeraties. In de drie grote agglomeraties met meer dan een half miljoen inwoners werkt zelfs 87 procent van de actieve beroepsbevolking in de tertiaire sector. In bevolkingskernen met minder dan 2 duizend inwoners is dit minder dan 70 procent.

5. Aandeel werkzame beroepsbevolking naar economische sector per categorie bevolkingskern, 2001

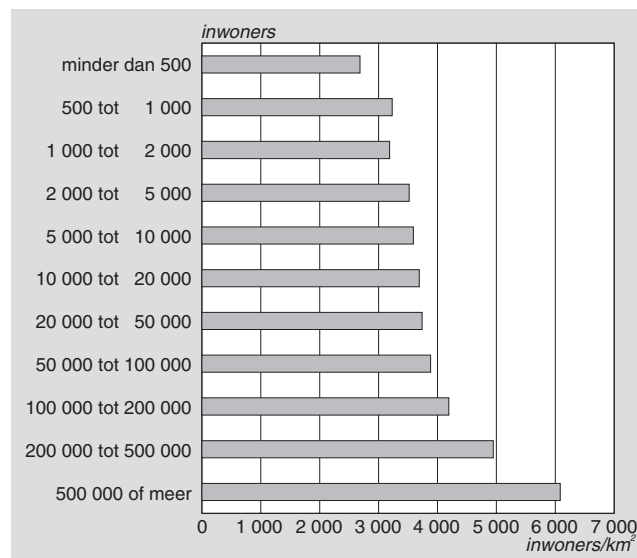

6. Wonen

Bevolkingsdichtheid

Inwoners van kleinere bevolkingskernen hebben meer ruimte in hun omgeving ter beschikking dan inwoners van stedelijke centra of grote stedelijke agglomeraties. Verschillen hierin tussen de diverse categorieën bevolkingskernen komen onder meer tot uitdrukking in het aantal inwoners per vierkante kilometer land of de bevolkingsdichtheid in de desbetreffende kernen.

6. Gemiddeld aantal inwoners per vierkante kilometer land per categorie bevolkingskern, 2001

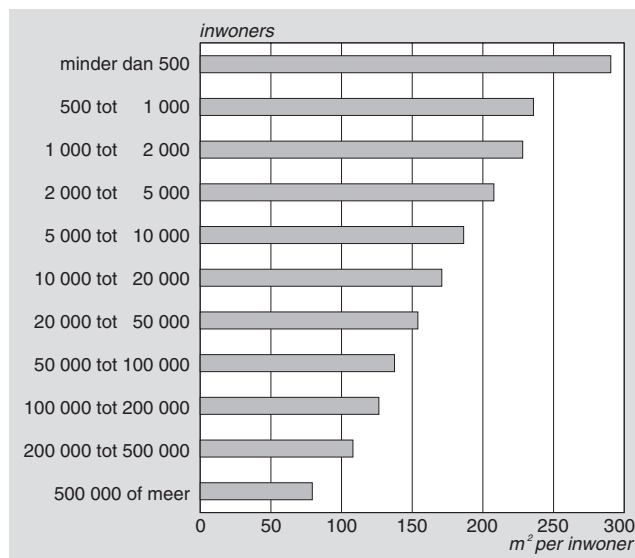
Zo wonen in de kleinste bevolkingskernen, de kernen met minder dan 500 inwoners, gemiddeld iets minder dan 2 700 inwoners op het oppervlak van één vierkante kilometer land. In de drie grote agglomeraties met een half miljoen of meer inwoners wonen echter gemiddeld iets meer dan 6 duizend mensen op het oppervlak van één vierkante kilometer land (*grafiek 6*). Hoe omvangrijker in aantallen inwoners een groep van bevolkingskernen is, des te dichter blijken hun inwoners op elkaar te wonen. Vooral vanaf de bevolkingsconcentraties met 100 duizend of meer inwoners neemt de bevolkingsdichtheid sterk toe. Op deze regel is slechts één uitzondering: de inwoners van bevolkingskernen van 1 tot 2 duizend inwoners wonen iets minder dicht op elkaar dan de inwoners van bevolkingskernen van 500 tot 1000 inwoners.

Oppervlakte woongebied per inwoner

De beschikbaarheid van ruimte voor het wonen in de diverse typen bevolkingskernen kan ook worden uitgedrukt in het gemiddelde aantal vierkante meter woongebied¹⁾ per inwoner. De verschillen tussen de diverse groottegroepen van bevolkingskernen in deze indicator zijn groter. Neemt het aantal inwoners in een bevolkingskern toe, dan gaat die toename gepaard met een duidelijke afname in het aantal vierkante meters woongebied per inwoner in die

kern (grafiek 7). Bedraagt het aantal vierkante meters woongebied per inwoner voor kernen met minder dan 500 inwoners nog 290, in de drie grote agglomeraties met meer dan een half miljoen inwoners is het aantal vierkante meters gereduceerd tot 79. Een inwoner van een bevolkingskern met minder dan 500 inwoners heeft gemiddeld genomen dus de beschikking over 3,7 keer zoveel woongebied als een inwoner van een van de drie grote agglomeraties met meer dan een half miljoen inwoners.

7. Gemiddeld aantal vierkante meters woongebied per inwoner per categorie bevolkingskern, 2001

Woningbezetting

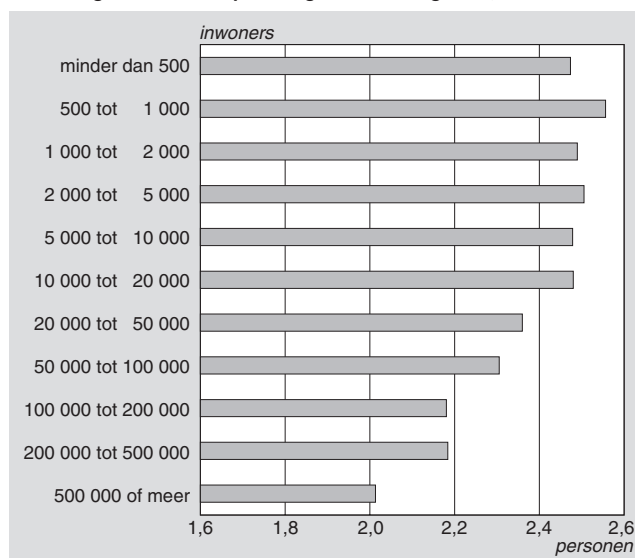
De verschillen tussen de onderscheiden typen bevolkingskernen qua gemiddelde woningbezetting zijn minder sterk. De gemiddelde woningbezetting heeft eigenlijk betrekking op het gemiddelde aantal personen per bewoonde woning of wooneenheid. Omdat cijfers over de bewoning van de voorraad aan woningen en wooneenheden ontbreken, is het gemiddelde aantal personen in particuliere huishoudens per woning of wooneenheid als benadering voor de gemiddelde woningbezetting gehanteerd.

Deze benadering laat zien dat het gemiddelde aantal personen in particuliere huishoudens per woning of wooneenheid voor de bevolkingskernen tot 20 duizend inwoners rond de 2,5 schommelt (grafiek 8). Pas vanaf de bevolkingskernen met meer dan 20 duizend inwoners wordt in deze benadering de gemiddelde woningbezetting kleiner. Deze bereikt het minimum van 2,0 inwoners per woning of wooneenheid in de drie bevolkingskernen met een half miljoen inwoners of meer.

7. Slotopmerkingen

Spreken over Nederland is vaak spreken over een sterk verstedelijkt land. De cijfers over de bevolkingskernen wijzen dat ook uit. Zeventig procent van de bevolking woont namelijk in een bevolkingskern met minimaal 10 duizend inwoners.

8. Gemiddeld aantal personen in particuliere huishoudens per woning/wooneenheid per categorie bevolkingskern, 2001

Over de steden, die tegenwoordig sterk in de belangstelling staan, is al veel bekend. Maar hoe staat het met landelijk Nederland? Het rurale gebied met bevolkingsconcentraties tot 2 duizend inwoners telt bijna 1 300 kernen: ongeveer 600 met minder dan 500 inwoners, 360 met 500 tot duizend inwoners en 341 met duizend tot 2 duizend inwoners. In totaal vormen ze bijna twee derde van alle bevolkingskernen in ons land. Ten opzichte van de meer verstedelijkte bevolkingsconcentraties herbergen deze kernen relatief veel jonge mensen en mensen van middelbare leeftijd, maar weinig mensen in de leeftijdsgroepen van 15 tot 40 jaar. Personen met een niet-Nederlandse nationaliteit komen er nauwelijks voor. De huishoudens zijn er groter van omvang en daarmee wonen er gemiddeld meer mensen per woning. De arbeidsdeelname is er hoger dan in de steden en men werkt er meer in de primaire en secundaire sector. In dit artikel is slechts een beknopt beeld van bevolkingsconcentraties geschetst. Meer landelijk vergelijkbare cijfers zouden dit beeld kunnen aanvullen.

Literatuur

Atzema, O.A.L.C., J. Buursink, J.P. Groot, P.P.P. Huigen, J. Renes en C.R. Volkers, 1990, Atlas van Nederland. Deel 4. Dorpen. Staatsuitgeverij, Den Haag.

CBS, 1950, Plaatselijke indeling. Voornaamste cijfers per gemeente. 12^e Algemene Volkstelling, annex Woningtelling, 31 mei 1947. Serie B, deel 1. Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf, 's-Gravenhage.

CBS, 1964, Bevolking van de gemeenten en onderdelen van gemeenten. 13^e Algemene Volkstelling, 31 mei 1960. Deel 2. De Haan, Zeist.

CBS, 1981, Plaatselijke indeling. Bevolking van plaatsen en aaneengebouwde plaatsen (agglomeraties). 14^e Algemene Volkstelling, annex Woningtelling, 23 februari 1971. Serie B, deel 1B. Staatsuitgeverij, Den Haag.

CBS, 1989, De landelijke wijk- en buurtindeling 1988. CBS, Voorburg/Heerlen.

CBS, 2003, Bodemgebruik in Nederland geharmoniseerd met TOP10Vector, <http://www.cbs.nl/nl/publicaties/artikelen/milieu-en-bodemgebruik/geharmoniseerd-bodemgebruik/bodemgebruik.htm>.

CBS, 2004, The Dutch Virtual Census of 2001. Analysis and methodology. Statistics Netherlands, Voorburg/Heerlen. <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/mens-maatschappij/bevolking/publicaties/publicaties/2001-b57-pub.htm>.

Eurostat, 1999, Guidelines and table programme for the Community programme of Population and Housing Census in 2001. Eurostat, Luxemburg.

Eurostat, 2001, The 2001 Census and Urban Statistics. Working Party on 'Urban Statistics', 19/20 November 2001. Eurostat, Luxemburg.

Hall, M. and C. Morgan, 1980, Definition and measurement of urban areas. A report on the Netherlands to the Commission of the European Communities. Department of Geography, Reading.

Ostendorf, W. , J. Buursink en R. van Engelsdorp Gastelaars, 1988, Atlas van Nederland. Deel 3. Steden. Staatsuitgeverij, Den Haag.

United Nations Statistical Commission, United Nations Economic Commission for Europe, 1998, Conference of European Statisticians and Committee on Human Settlements, Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in the ECE region. Statistical Standards and Studies no. 49. United Nations, New York.

Vliegen, M en P. van Dosselaar, 1998, Settlements, public facilities and customers: using GIS for funding purposes. Netherlands Official Statistics 13(3), blz. 31–36. Statistics Netherlands, Voorburg/Heerlen.

Noot in tekst

- ¹⁾ De term 'woongebied' is afkomstig uit het bestand van het bodemgebruik van het CBS. Het geeft de oppervlakte terreinen aan die in gebruik zijn voor het wonen en daaraan gelieerde activiteiten.

Eerste generatie Antillianen naar geboorte-eiland

Carel Harmsen

Op 1 januari 2004 telde Nederland ruim 84 duizend Antillianen en Arubanen van de eerste generatie. Tot nu toe ontbrak informatie over het specifieke eiland van herkomst. Uit nieuwe gegevens blijkt dat driekwart van de op de Nederlandse Antillen geboren en in Nederland wonende personen op Curaçao is geboren. Op Aruba is 16 procent geboren, op Bonaire 3 procent en op de Bovenwindse Eilanden eveneens 3 procent.

Inleiding

Op 1 januari 2004 telde Nederland ruim 84 duizend Antillianen en Arubanen van de eerste generatie. Op de Nederlandse Antillen en Aruba zelf wonen ongeveer 276 duizend personen. De Nederlandse Antillen worden gewoonlijk onderverdeeld in de Bovenwindse Eilanden (Saba, Sint-Eustatius en Sint-Maarten) en de Benedenwindse Eilanden (Bonaire en Curaçao). Aruba behoort ook tot de Benedenwindse Eilanden, maar vormt sinds 1996 een autonoom land binnen het Koninkrijk der Nederlanden.

Op basis van geboorteland alleen is het niet mogelijk te onderscheiden of een in Nederland wonende persoon afkomstig is van Curaçao of van een van de andere eilanden die samen de Nederlandse Antillen en Aruba vormen. Door gebruik te maken van de in de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) aanwezige variabele geboorteplaats, een variabele die betrekkelijk recent voor het CBS beschikbaar is gekomen, kan alsnog worden bepaald van welk eiland de in Nederland wonende eerste generatie Antillianen en Arubanen afkomstig zijn. Deze informatie was tot dusver niet beschikbaar.

Verdeling per eiland

Ruim driekwart van de in Nederland wonende eerste generatie Antillianen en Arubanen blijkt op Curaçao te zijn geboren en ruim 16 procent op Aruba (zie *staat*). Bonaire en de Bovenwindse Eilanden nemen elk ruim 3 procent voor

hun rekening. Het aantal op Curaçao geboren personen in Nederland is bijna half zo groot als het aantal inwoners van Curaçao. Het aandeel personen uit Curaçao is daarmee, in verhouding tot de andere eilanden, zeer groot. Naar verhouding het laagst is het aandeel personen uit Sint-Maarten.

Naast de eerste generatie allochtonen telde Nederland in 2004 nog 7,2 duizend personen die op de Nederlandse Antillen of Aruba zijn geboren, maar twee in Nederland geboren ouders hebben. Deze personen worden tot de autochtonen gerekend. Driekwart van hen is op Curaçao geboren, onder meer in de periode dat Shell op Curaçao was gevestigd.

De bevolking die vanaf Curaçao naar Nederland is gekomen, is gemiddeld jonger dan de bevolking uit Aruba (*grafiek 1*). De uit Curaçao afkomstige bevolking is gemiddeld 34 jaar oud en die uit Aruba 38 jaar. De gemiddelde leeftijd van de Arubanen is bijna even hoog als die van de autochtonen in Nederland. De leeftijdsopbouw van de eerste generatie verschilt echter wel sterk. De eerste generatie telt weinig kinderen: 8 procent van de eerste generatie Arubanen en 12 procent van de eerste generatie Curaçaoënen is jonger dan 15 jaar, tegen bijna een vijfde van de autochtonen. De meeste Antilliaanse en Arubaanse kinderen zijn van de tweede generatie. Het aantal eerste generatie ouderen afkomstig uit de Nederlandse Antillen en Aruba is nog kleiner: slechts 3 procent is 65 jaar of ouder. Onder autochtonen behoort 15 procent tot deze leeftijdscategorie. Het aantal vrouwen afkomstig van de verschillende geboorte-eilanden is voor elk van de eilanden iets hoger dan het aantal mannen.

Vestiging vanuit Curaçao

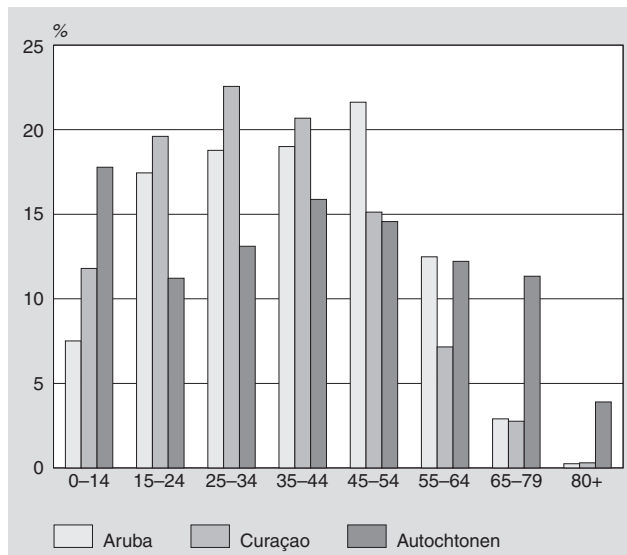
Dat de gemiddelde leeftijd van de bevolking afkomstig van Curaçao iets lager is, heeft onder meer te maken met het forse aantal jonge Curaçaoënen dat zich rond de millenniumwisseling in Nederland heeft gevestigd. De op 1 januari 2004 in Nederland wonende eerste generatie afkomstig

Staat
Eerste generatie Antillianen en Arubanen naar geboorte-eiland, 1 januari 2004

Geboorte-eiland	Aantal woonachtig		Aandeel woonachtig in Nederland in % woonachtig in gebied zelf
	in Nederland	in gebied zelf ¹⁾	
	x 1 000		%
Aruba	13,7	95,0	14,4
Bonaire	3,1	10,2	30,4
Curaçao	64,9	133,6	48,6
Sint-Eustatius	0,5	2,5	20,0
Sint-Maarten	2,0	33,1	6,0
Saba	0,2	1,4	14,3
Totaal	84,4	275,8	30,6

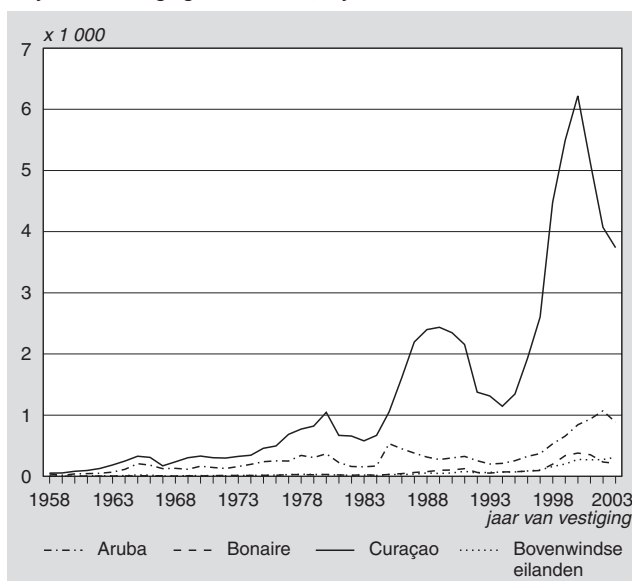
¹⁾ Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek van de Nederlandse Antillen en Aruba Central Bureau of Statistics.

1. Eerste generatie op Curaçao of Aruba geboren bevolking naar leeftijd, 1 januari 2004

van Curaçao vertoonde wat betreft jaar van vestiging een aantal opmerkelijke pieken. Deze hielden vrijwel alle verband met de economische situatie op dat eiland en mogelijk ook met de economische situatie in Nederland (*grafiek 2*). Zo piekte de vestiging vanuit Curaçao in het jaar 2000. Per saldo 6 duizend personen kwamen in dat jaar vanuit Curaçao in Nederland wonen. Eerdere pieken in de vestiging vonden plaats in 1980 en in de tweede helft van de jaren tachtig. Het piekje van 1980 hing samen met de economische malaise in Venezuela, een land waarvan Curaçao destijds economisch sterk afhankelijk was. Het relatief hoge aantal mensen dat zich in de tweede helft van de jaren tachtig in Nederland vestigde, had te maken met de malaise in de olie-industrie op Curaçao. Shell trok zich toen vrijwel geheel terug uit Curaçao. In de jaren negentig herstelde de economie van Curaçao weer, voornamelijk door de groei van het toerisme en de handel. De economische malaise eind jaren negentig en de economische groei

2. Eerste generatie Antillianen en Arubanen naar geboorte-eiland en jaar van vestiging in Nederland, 1 januari 2004

in Nederland veroorzaakten echter een aanzienlijke migratie naar Nederland. De afgelopen drie jaar is het aantal personen dat zich in Nederland heeft gevestigd weer sterk teruggelopen. De afname was zelfs zo sterk dat het aantal eerste generatie personen afkomstig uit Curaçao per saldo is gedaald.

Vestiging vanuit Aruba

In de bevolking op 1 januari 2004 zijn in de vestiging vanuit Aruba zijn twee pieken te onderscheiden. Evenals in het geval van Curaçao hield de eerste, in 1985, waarschijnlijk verband met het verminderen van raffinageactiviteiten op Aruba. Ook de vestiging van Arubanen in Nederland liet rond 2000 een piek zien. Deze was echter veel minder hoog dan die voor Curaçao. Aruba kent de laatste jaren een relatief gunstige ontwikkeling op het gebied van toerisme, waardoor de drang om elders een bestaan op te bouwen veel minder sterk aanwezig is. Dit heeft een navenant lagere migratie naar Nederland tot gevolg.

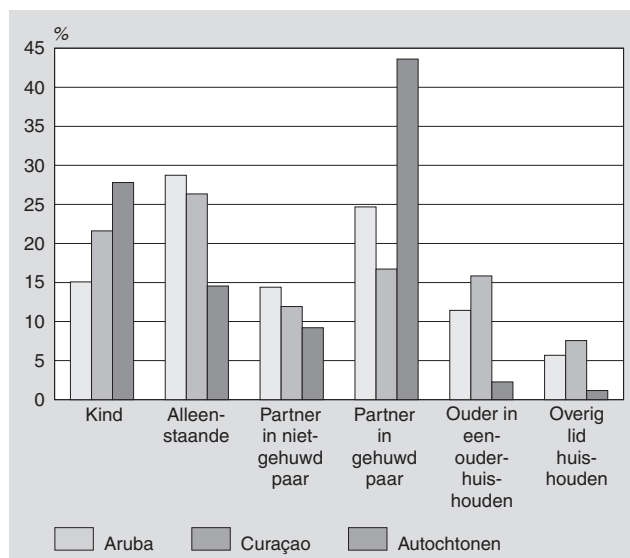
Huishoudenspositie

De van Aruba afkomstige bevolking verschilt wat betreft huishoudenspositie in een aantal opzichten van de Curaçaoënen (*grafiek 3*). Zo is het aandeel van kinderen onder Arubanen van de eerste generatie lager. Dit verschil wordt veroorzaakt door het lagere aantal kinderen dat de afgelopen jaren vanuit Aruba naar Nederland is gemigreerd; de migratie van Curaçaoëse kinderen is naar verhouding veel omvangrijker. Het aandeel van jongvolwassenen vanuit de Nederlandse Antillen in de immigratie is tussen 1995 en 2005 gestegen van een derde naar de helft. Een naar verhouding groot aantal van hen is afkomstig van Curaçao. Vergeleken met de autochtonen is het aantal kinderen in deze groep echter nog steeds klein. Een kwart van de autochtonen is thuiswonend kind, terwijl slechts een op de vijf eerste generatie Antillianen en Arubanen thuiswonend kind is. Wel moet worden bedacht dat de kinderen van de eerste generatie (dus tweede generatie) in deze vergelijking niet meetellen. Zou dit wel het geval zijn, dan zou het aandeel met 40 procent juist hoger zijn dan dat onder de autochtone bevolking. Het aandeel partners in paren is onder Arubanen aanmerkelijk hoger dan onder Curaçaoënen. Dit geldt vooral voor het aantal partners in gehuwde paren. Van de eerste generatie Curaçaoënen is ruim een kwart partner in een paar. In de autochtone bevolking is dit aandeel twee keer zo groot. In de eerste generatie Arubanen is het aandeel bijna 40 procent.

Het aandeel ouders in eenouderhuishoudens is onder de eerste generatie afkomstig van Curaçao eveneens hoger dan voor de bevolking afkomstig van Aruba. Vergeleken met Nederland is het percentage ouders in eenouderhuishoudens voor zowel Curaçao als Aruba echter hoog. De autochtone bevolking telt iets meer dan 2 procent ouders in eenouderhuishoudens, tegen 16 procent onder Antillianen. Deze verschillen kunnen deels worden verklaard door verschillen in de leeftijdsopbouw van deze bevolkingsgroepen. Desondanks bestaan er ook voor specifieke leeftijdsgroepen grote verschillen. Zo is onder Arubaanse vrouwen van

35 tot 45 jaar ruim een derde ouder in een eenouderhuishouden; onder vrouwen afkomstig van Curaçao is dit bijna de helft. Onder autochtone vrouwen in deze leeftijdsklasse is het aandeel vrouwen in een eenouderhuishouden nog geen 8 procent.

3. Eerste generatie op Curaçao of Aruba geboren bevolking naar plaats in het huishouden, 1 januari 2004

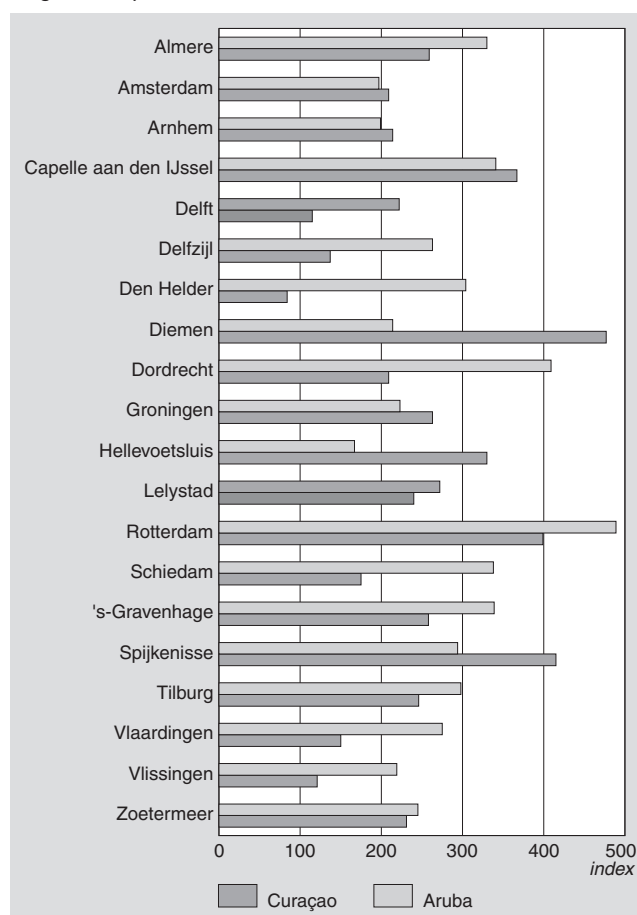

Concentratie in stedelijke gebieden

Ongeveer 0,5 procent van de Nederlandse bevolking bestaat uit eerste generatie Antillianen. In Rotterdam zijn het er, met 2,5 procent, vijf keer zo veel. In de regio Rotterdam kennen ook verder veel gemeenten een aanzienlijk aandeel Antillianen en Arubanen: zeven van de twintig gemeenten met minstens 1 procent Antillianen van de eerste generatie liggen in de buurt van Rotterdam (grafiek 4).

Ook andere havengemeenten, waaronder Vlissingen, Den Helder en Delfzijl, tellen naar verhouding veel Antillianen onder hun inwoners. De hier getoonde gemeenten vallen in sterke mate samen met de 18 oorspronkelijke 'Antillianengemeenten'; gemeenten waarmee de minister van Vreemdelingenzaken een convenant heeft afgesloten aangaande investeringen in kansarme Antillianen. In gemeenten als Delfzijl en Hellevoetsluis, beide niet behorend tot de 18 oorspronkelijke Antillianengemeenten, is het absolute aantal eerste generatie Antillianen en Arubanen niet bijzonder groot, maar hun aandeel wel. In gemeenten als Amersfoort, Nijmegen en Zwolle, die wel tot de Antillianengemeenten behoren, is het aandeel betrekkelijk klein, maar het absolute aantal groot. Voor de in Nederland wonende Antillianen en Arubanen geldt dat zij vooral wonen in sterk en zeer sterk stedelijke gemeenten.

4. Eerste generatie op Curaçao of Aruba geboren bevolking naar woongemeente, 1 januari 2004 (concentratie-index, 100 = Nederland gemiddeld)

Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen

Mila van Huis¹⁾ en Petra Visser²⁾

Regionale verschillen in vruchtbaarheid worden vooral bepaald door regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtone vrouwen. Grote verschillen komen voor. Er bestaat een aaneengesloten zone van hoge vruchtbaarheid, die loopt van het zuidwesten naar het noordoosten van ons land. Niet-westerse allochtonen wonen geconcentreerd in een beperkt aantal gemeenten, vooral in de grote steden. Daar hebben de Turkse en Marokkaanse vrouwen een veel hogere vruchtbaarheid dan de autochtone vrouwen, maar er zijn geen duidelijke regionale verschillen. In de grote steden compenseren de niet-westerse allochtonen met hun hoge vruchtbaarheid de geringe vruchtbaarheid van de autochtonen.

1. Inleiding

De vruchtbaarheid van autochtone vrouwen verschilt van die van allochtone vrouwen. Het gemiddeld kindertal van Marokkaanse en Turkse vrouwen is bijvoorbeeld aanzienlijk hoger dan die van autochtone vrouwen. Ook bestaan er binnen Nederland grote regionale verschillen in vruchtbaarheid. In hoeverre kunnen regionale verschillen verklaard worden door de aanwezigheid van allochtonen? Recent is de invloed van herkomstgroepering op de vruchtbaarheid nog aangetoond door De Beer en Deerenberg in een onderzoek naar gemeentelijke vruchtbaarheidsverschillen. Een hoog percentage niet-westerse vrouwen heeft een verhogend effect op de vruchtbaarheid (De Beer en Deerenberg, 2005). De ruimtelijke spreiding van allochtonen kan dus van invloed zijn op regionale vruchtbaarheidsverschillen.

Voor het voorspellen van de omvang van de bevolking naar herkomstgroepering en regio, is het van belang inzicht te krijgen in regionale verschillen in bevolkingsontwikkeling. De allochtone bevolking groeit niet alleen door immigratie, maar ook door het aantal kinderen dat zij krijgt. In deze analyse worden de verschillen in vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen op regionaal niveau onderzocht. Hierbij worden vooral de vruchtbaarheidscijfers op gemeentelijk niveau geanalyseerd, waarbij onderscheid wordt gemaakt naar autochtonen, westerse allochtonen en niet-westerse allochtonen. Niet-westerse allochtonen zijn verder onderverdeeld naar herkomstland, te weten Turkije, Marokko, Suriname, de Nederlandse Antillen / Aruba en overig niet-westers.

2. Methode en gegevens

Kernindicator voor de vruchtbaarheid is het totaal leeftijds-specifiek vruchtbaarheidscijfer (TFR), bij benadering het gemiddeld aantal kinderen dat een vrouw krijgt. Voor het berekenen van de TFR naar herkomstgroepering en regio is gebruik gemaakt van informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens. De TFR naar herkomstgroepering is berekend op basis van de herkomstgroepering van vrouwen van de eerste generatie. Voor dit onderzoek worden kinderen van vrouwen van de tweede generatie meegeteld in de TFR van autochtonen. Gezien de lage gemiddelde leeftijd van de tweede generatie betreft het kleine aantallen kinderen. De herkomstgroepering wordt bepaald aan de hand van het geboorteland van de vrouw en haar ouders. Op basis van het land van herkomst is een indeling gemaakt in de categorieën westerse allochtonen (afkomstig uit Europa (exclusief Turkije), Noord-Amerika, voormalig Nederlands-Indië of Indonesië, Japan en Oceanië) en niet-westerse allochtonen (afkomstig uit Afrika, Azië (exclusief Japan en het voormalig Nederlands-Indië of Indonesië), Latijns-Amerika en Turkije).

Voor de analyse is een onderzoeksbestand gebruikt met aantallen geboorten en TFR's naar herkomstgroepering per gemeente voor de jaren 2001, 2002 en 2003. Om het effect van toevalsfluctuaties zo veel mogelijk uit te schakelen, is het gemiddelde over de kalenderjaren 2001, 2002 en 2003 genomen.

3. Landelijke trends in vruchtbaarheid

Sinds 1975 schommelt de TFR in Nederland rond de 1,7 kinderen per vrouw, met een lichte toename in de jaren negentig. Deze toename werd veroorzaakt door uitgesteld ouderschap (Latten en De Graaf 1997). Het gemiddeld kindertal van niet-westerse allochtonen is hoger, al geldt dit niet voor alle groepen. Zo ligt het vruchtbaarheidsniveau van vrouwen die zijn geboren in Suriname en de Nederlandse Antillen (inclusief Aruba) maar weinig boven dat van Nederlandse vrouwen. De vruchtbaarheid van Marokkanen en Turken ligt daarentegen ruim boven het Nederlands gemiddelde. Na een daling van de vruchtbaarheid begin jaren negentig, lijkt de TFR van Marokkanen nu gestabiliseerd te zijn. De TFR van Turken daalt nog steeds licht (*grafiek 1*). Een verklaring voor de blijvend hoge vruchtbaarheid van Turkse en vooral Marokkaanse vrouwen, is dat veel jonge Turken en Marokkanen hun partner uit het land van herkomst halen (Nicolaas et al., 2004). Mogelijk zijn dit meer traditioneel ingestelde migranten die relatief veel kinderen krijgen.

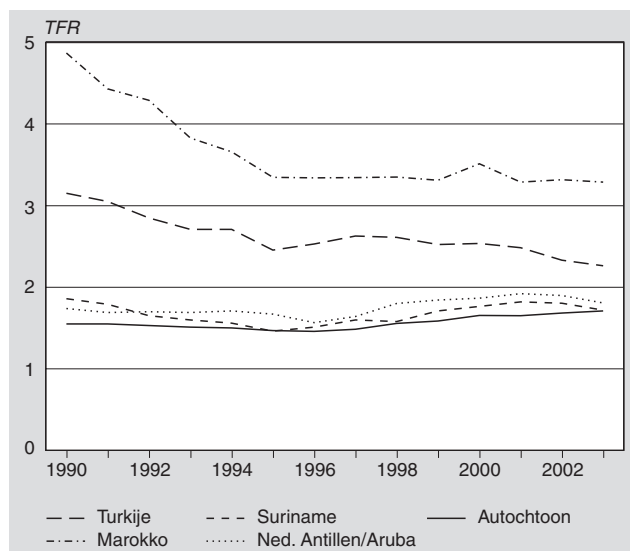
De vruchtbaarheid van Antilliaanse en Surinaamse vrouwen ligt veel dicht bij die van autochtone vrouwen. Dit komt onder meer doordat deze vrouwen het beter doen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt dan Turkse en Marokkaanse vrouwen. Ook gaan ze vaker gemengde relaties aan, waardoor ze meer integreren (Alders, 2005).

¹⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg.

²⁾ Ruimtelijk Planbureau (RPB), Den Haag.

De auteurs danken Andries de Jong (RPB) en Rob Broekman (CBS) voor het maken van de programmatuur om vruchtbaarheidscijfers naar herkomstgroepering en regio te berekenen.

1. TFR van eerste generatie niet-westerse vrouwen en autochtone vrouwen, 1990–2003

De vruchtbaarheid van de overige niet-westerse allochtonen is evenals die van de Turken en Marokkanen relatief hoog, met een TFR van 2,34 (periode 2001–2003). De autochtonen en de westerse allochtonen hebben een TFR van respectievelijk 1,68 en 1,50. Dat de vruchtbaarheid van westerse vrouwen zo laag is, komt doordat een deel van deze vrouwen (en hun eventuele partners) vaak slechts tijdelijk in Nederland verblijven en het krijgen van kinderen uitstellen tot ze weer in hun vaderland zijn teruggekeerd.

4. Regionale verschillen

De gemeentelijke verschillen in vruchtbaarheid (ongeacht herkomstgroepering) worden hoofdzakelijk veroorzaakt door de autochtonen. De gemeentelijke vruchtbaarheidsverschillen van allochtonen zijn in vergelijking met die van autochtonen veel minder groot. Dit hangt samen met de concentratie van allochtonen, vooral in de grote steden. In de meeste kleinere gemeenten wonen weinig allochtonen, en er worden daardoor in die gemeenten ook weinig allochtone kinderen geboren. Ook bij een grovere regionale indeling van Nederland is het aantal geborenen naar her-

komstgroepering veelal laag. Voor de landsdelen geldt dat het aantal levendgeborenen van vrouwen van de eerste generatie in de vier grote niet-westerse herkomstgroeperingen (Surinamers, Turken, Marokkanen en Antillianen) vooral geconcentreerd is in West-Nederland (*staat*). In Noord-Nederland is hun aantal relatief zeer klein, waardoor de vruchtbaarheidscijfers van deze groepen meer onderhevig zijn aan toevalsfluctuaties. Ook het merendeel van de autochtone kinderen wordt geboren in West-Nederland, maar het overwicht van dit landsdeel is veel minder sterk dan bij allochtonen.

Hieronder worden voor de autochtonen en zes onderscheiden groepen van allochtonen de vruchtbaarheidsverschillen per gemeente besproken. Er is een ondergrens gehanteerd van honderd geborenen per jaar. Worden in een gemeente voor een herkomstgroepering in een jaar minder dan honderd kinderen geboren, dan wordt het vruchtbaarheidscijfer niet vermeld. Bij een geringe omvang van het kindertal is het namelijk moeilijk om een goede vruchtbaarheidsindicator te bepalen. Ook voor autochtonen is deze grens van minstens honderd geborenen gebruikt.

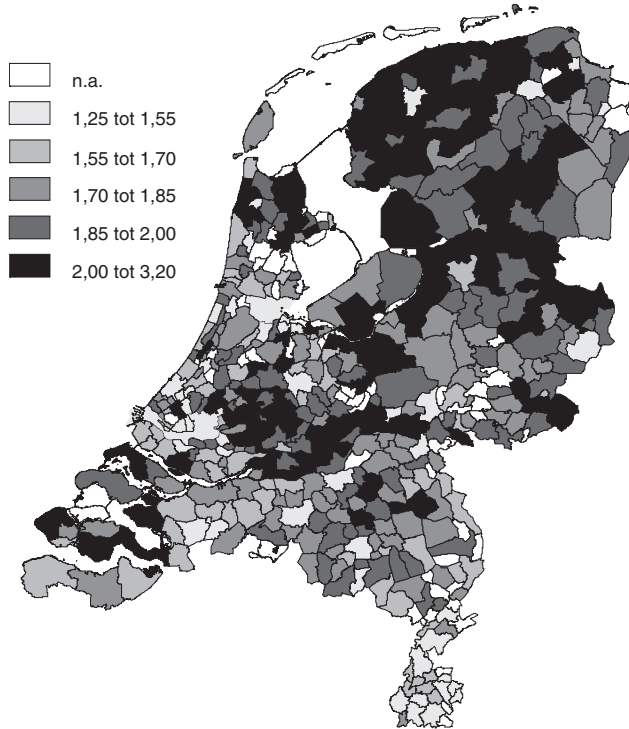
Autochtonen

Autochtonen kennen veel grotere regionale verschillen in vruchtbaarheid dan allochtonen. Zo is het gemiddeld kindertal in Urk (3,18) ruim twee keer zo hoog als in de gemeente Groningen (1,26). In de grote steden ligt de vruchtbaarheid van autochtonen onder het landelijk gemiddelde van 1,68. Deze lage vruchtbaarheid in de grote steden gaat vaak gepaard met een hogere vruchtbaarheid in de randgemeenten. In de grote steden wonen namelijk veel alleenstaande jongeren, vanwege studie of werk. Als deze jongeren ouder worden, een partner hebben gevonden en er een kindwens ontstaat, verhuizen zij vaak naar een (nieuwbouw)locatie in de randgemeenten. Verder loopt er door Nederland een zone van gemeenten met een hoge vruchtbaarheid (*kaart*). In deze gemeenten wonen veel gereformeerde paren met een hoog kindertal. Een groot gedeelte van Friesland, noordwest-Groningen en het noorden van Noord-Holland wordt gekenmerkt door een hoge vruchtbaarheid, het zuiden van Limburg kent een lage vruchtbaarheid.

Staat
Aantal levendgeborenen naar herkomstgroepering van de moeder (eerste generatie) naar landsdeel, 2001/2003

Herkomstgroepering moeder	Noord	Oost	West	Zuid	Totaal
x 1 000					
Marokko	0,1	0,7	5,0	1,1	6,9
Turkije	0,1	1,1	3,2	0,9	5,3
Suriname	0,1	0,4	2,7	0,2	3,5
Ned. Antillen/Aruba	0,1	0,2	1,2	0,2	1,7
Overig niet-westers	0,6	1,6	5,8	1,6	9,5
Westers	0,5	1,2	4,2	1,6	7,6
Autochtoon	18,6	39,4	74,1	35,0	167,2
Totaal	20,2	44,6	96,2	40,6	201,7

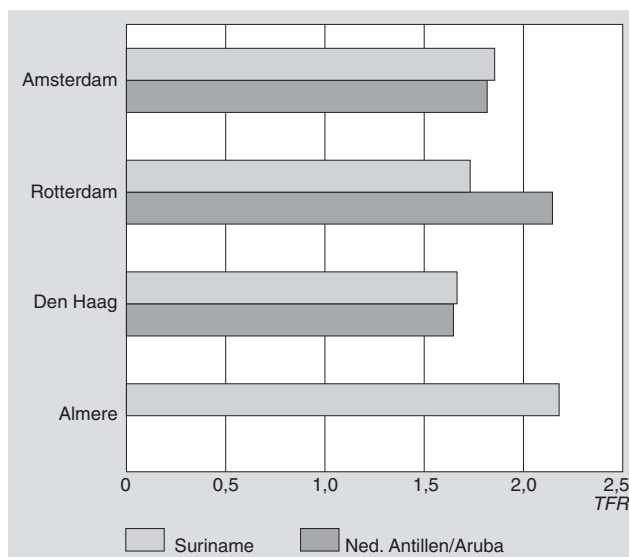
TFR van autochtone vrouwen, 2001/2003

Surinamers en Antillianen

De Surinamers en Antillianen wonen vooral geconcentreerd in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. Ook wonen er relatief veel Surinamers in Almere. Het landelijk gemiddeld kindertal van Surinamers is 1,79, van Antillianen 1,88. De TFR van Surinaamse vrouwen is laag in Den Haag. In Almere ligt de TFR van Surinamers ruim boven het landelijk gemiddelde, evenals het geval is voor autochtone vrouwen (grafiek 2). Almere is vanwege het ruime aanbod van eengezinswoningen een aantrekkelijke woongemeente voor mensen die kinderen willen. De Antillianen hebben ten opzichte van het landelijk gemiddelde een hoge vruchtbaarheid in Rotterdam en een lage vruchtbaarheid in Den Haag.

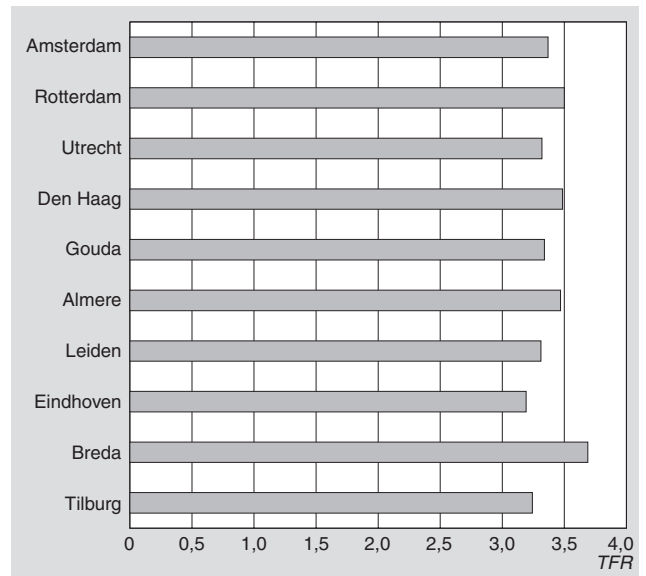
2. TFR van Surinaamse en Antilliaanse vrouwen (eerste generatie), 2001/2003

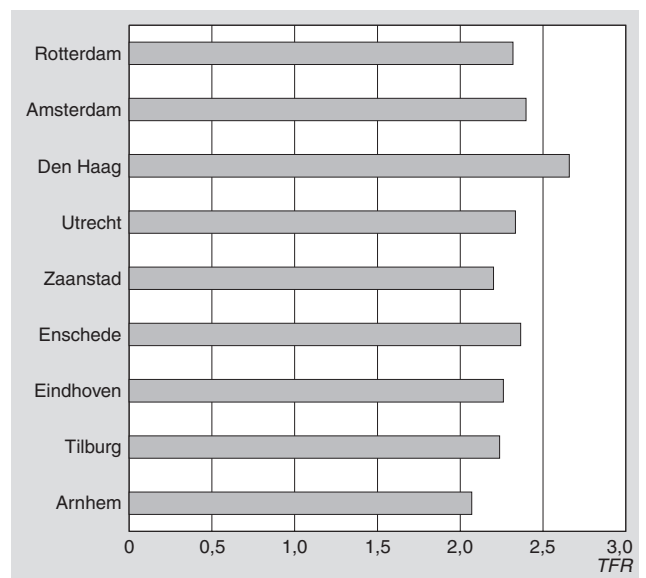
Turken en Marokkanen

Turken en Marokkanen wonen geconcentreerd in de grote steden in het westen van het land en in Noord-Brabant. Verder wonen er veel Turken in Enschede en Arnhem. In deze steden schommelt de vruchtbaarheid van Turkse en Marokkaanse vrouwen rond het landelijk gemiddelde voor deze herkomstgroepen (2,37, respectievelijk 3,31). De regionale verschillen zijn gering. Marokkaanse vrouwen in Breda (3,69) en Turkse vrouwen in Den Haag (2,66) kennen een relatief hoge vruchtbaarheid. Turkse vrouwen in Arnhem hebben juist een relatief lage vruchtbaarheid (grafieken 3 en 4).

3. TFR van Marokkaanse vrouwen (eerste generatie), 2001/2003

4. TFR van Turkse vrouwen (eerste generatie), 2001/2003

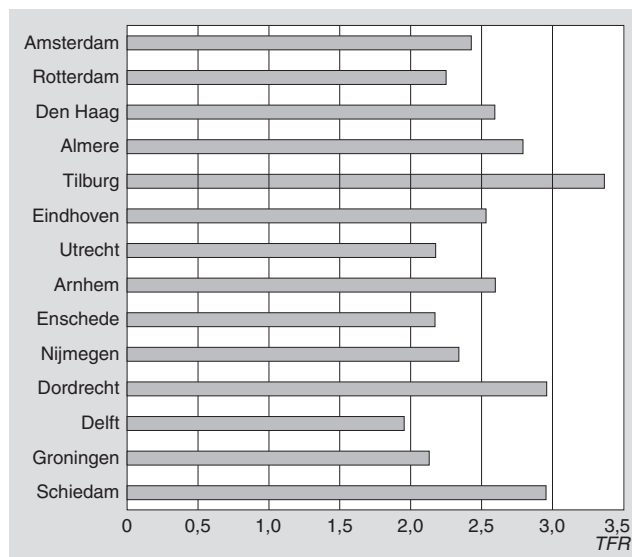

Overige niet-westerse allochtonen

De landelijke vruchtbaarheid van de overige niet-westerse allochtonen ligt met 2,34 ver boven het gemiddelde. Deze

groep bestaat voor een belangrijk deel uit asielzoekers en is heel divers van samenstelling. Dit blijkt ook uit de gemeentelijke vruchtbaarheidcijfers (*grafiek 5*). Tilburg valt op met een hoge vruchtbaarheid van 3,37; in Delft is de vruchtbaarheid juist laag (1,95). De hoge vruchtbaarheid in Tilburg houdt waarschijnlijk verband met de sterke concentratie van Somaliërs in deze gemeente. In Delft dragen niet-westerse studentes bij aan de naar verhouding lage vruchtbaarheid.

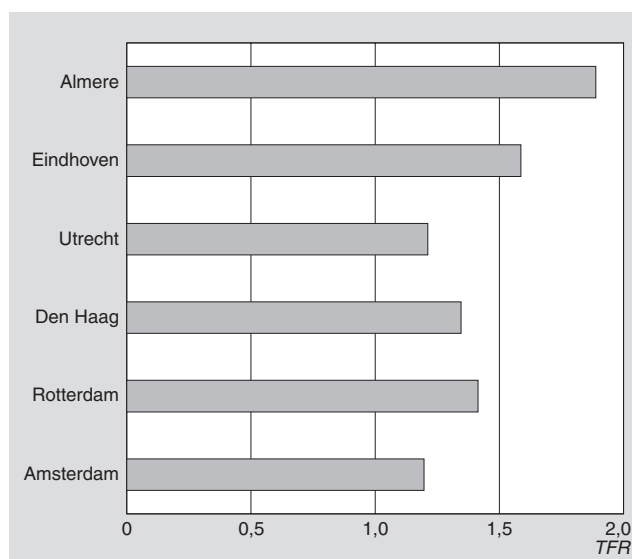
5. TFR van niet-westerse allochtone vrouwen (eerste generatie), 2001/2003

Westerse allochtonen

Westerse vrouwen vormen een gemengde groep. Voor een deel zijn het vrouwen die hier tijdelijk werken of studeren, of van wie de partner hier tijdelijk werkt of studeert. Zij stellen het krijgen van kinderen uit tot ze weer terug zijn in hun vaderland. Dit verklaart waarschijnlijk de lage vruchtbaarheid in Amsterdam en Utrecht (*grafiek 6*).

6. TFR van westerse allochtone vrouwen (eerste generatie), 2001/2003

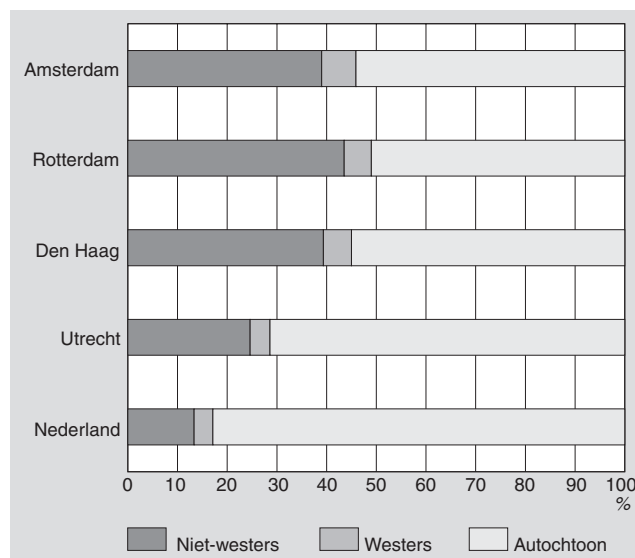

Voor een ander deel gaat het om vrouwen die met Nederlandse mannen getrouwd zijn en hier een gezin opbouwen. Dit verschijnsel is vooral in de grensregio's van belang. Evenals de autochtone en Surinaamse vrouwen hebben ook de westers allochtone vrouwen in Almere een relatief hoge vruchtbaarheid.

5. Vruchtbaarheid in de vier grote steden

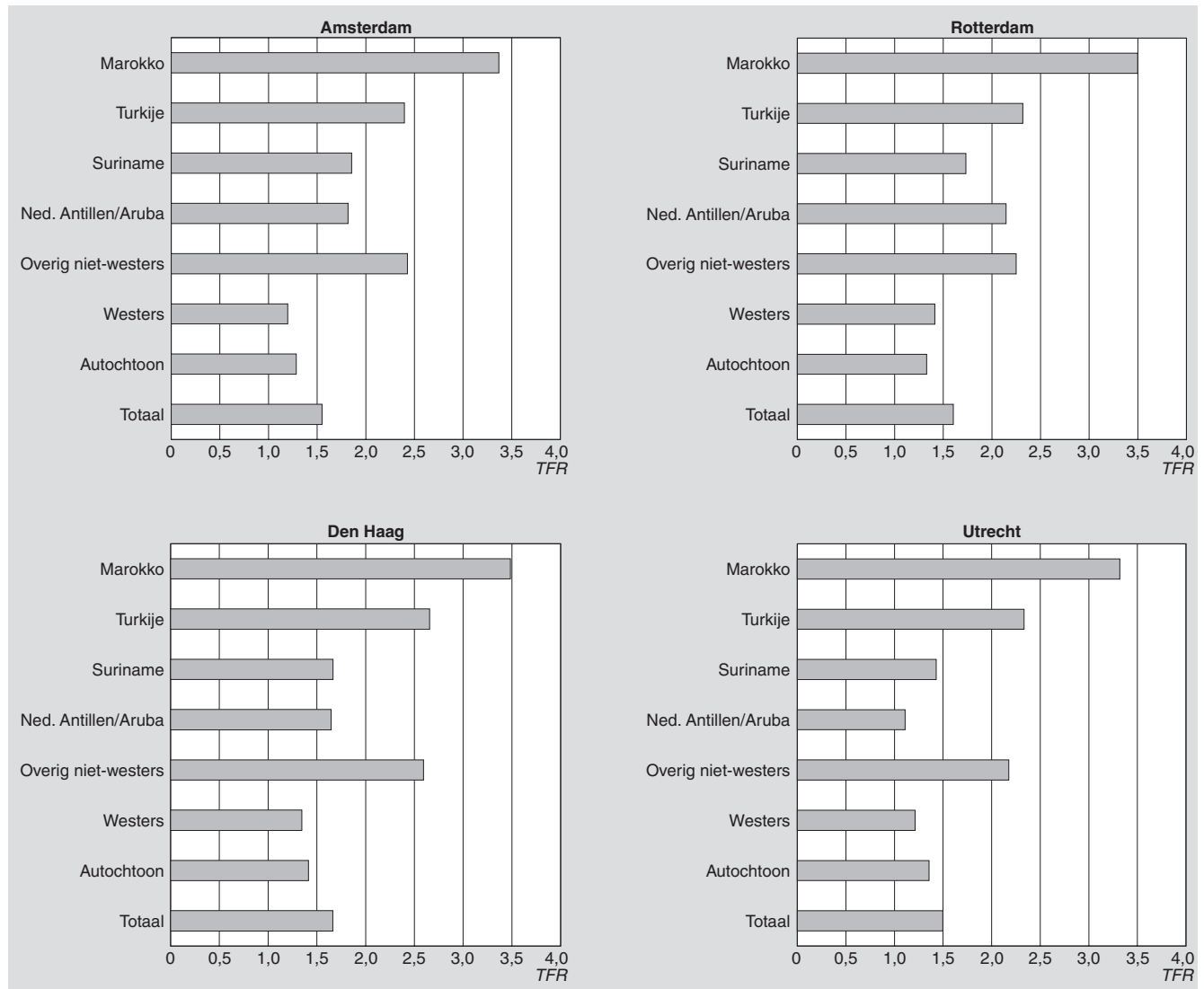
De vier grote steden staan bekend om hun hoge concentratie allochtonen. Welke invloed heeft de aanwezigheid van allochtonen op de vruchtbaarheid in deze steden? Van de vier grote steden was op 1 januari 2005 44 procent van de bevolking allochtoon, tegen 19 procent in Nederland. In Amsterdam was het aandeel allochtonen het hoogst (48 procent), in Utrecht het laagst (31 procent). Onder de geboren in de vier grote steden geldt deze oververtegenwoordiging van allochtonen ook. In Amsterdam, Rotterdam en Den Haag heeft bijna de helft van de geboren een allochtone moeder, tegen ruim een kwart in Utrecht (*grafiek 7*). In heel Nederland is ongeveer een vijfde van de baby's allochtoon. Utrecht kent in vergelijking met de andere drie grote gemeenten weinig geboren van Surinaamse en Antilliaanse afkomst.

7. Aandeel levendgeborenen naar herkomstgroepering in de vier grote steden en Nederland, 2001/2003

De vruchtbaarheid in de vier grote gemeenten wordt in sterke mate beïnvloed door de aanwezigheid van de allochtone bevolkingsgroepen. De autochtonen hebben een zeer lage vruchtbaarheid (*grafiek 8*). De TFR varieert van 1,29 voor Amsterdam tot 1,41 voor Den Haag. Deze lage vruchtbaarheid van autochtonen houdt verband met het relatief grote aandeel studenten en alleenstaande jongeren. Zoals ook landelijk het geval is, hebben Marokkanen in de vier grote steden de hoogste vruchtbaarheid, gevolgd door Turken en overige niet-westerse allochtonen. De hoge vruchtbaarheid van allochtone huishoudens houdt de totale vruchtbaarheid in de grote steden op peil. De totale vruchtbaarheid ligt in de grote steden door de aanwezigheid van de niet-westerse allochtonen maar iets onder het landelijk gemiddelde.

8. TFR naar herkomstsgroepering van de moeder (eerste generatie) in de vier grote steden, 2001/2003

Literatuur

Alders, M., 2005, Allochtonenprognose 2004–2050: bijna twee miljoen niet-westerse allochtonen in 2010. Bevolkingstrends 53(1), blz. 32–41.

Beer, J. de, en I. Deerenberg, 2005, Regionale verschillen in vruchtbaarheid: een verklarend model. Bevolkingstrends 53(1), blz. 46–55.

Latten, J. en A. de Graaf, 1997, Fertility and family surveys in countries of the ECE-region. Standard country report The Netherlands, UN Economic Commission for Europe, Economic Studies no.10c, UN, New York/Geneva.

Nicolaas, H., A. Sprangers, A. Zorlu en J. Hartog, 2004, Migranten: wie komen, wie gaan en wie laten hun gezin overkomen? Bevolkingstrends 52(2), blz. 36–43.

Ongeplande zwangerschappen

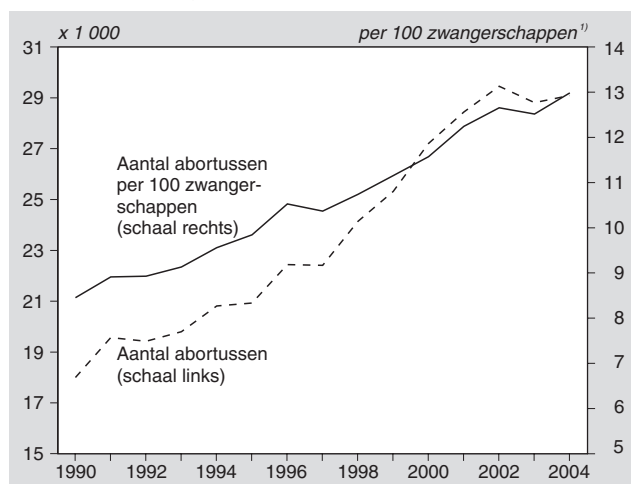
Arie de Graaf en Suzanne Loozen

In 2004 werden in Nederland 194 duizend kinderen geboren. De meeste zwangerschappen waaruit deze kinderen voortkwamen, waren gepland. Onder vrouwen die in Nederland wonen, werden in hetzelfde jaar 29 duizend abortussen uitgevoerd. Een op de acht zwangerschappen werd dus voortijdig door medisch ingrijpen afgebroken. Dit artikel beschrijft enkele kenmerken van vrouwen die ongepland zwanger raken en de ontwikkeling in het aandeel vrouwen dat in de afgelopen decennia de zwangerschap heeft laten afbreken.

Inleiding

In 2004 kwamen in Nederland 194 duizend kinderen levend ter wereld. De meeste van deze kinderen waren gepland. Sommige vrouwen raken echter onbedoeld zwanger. Is een zwangerschap niet gewenst, dan bestaat de mogelijkheid om deze door middel van een abortus, uitgevoerd in een ziekenhuis of abortuskliniek, te laten afbreken. Uit de wettelijk verplichte abortusregistratie blijkt dat in 2004 in Nederland ruim 29 duizend abortussen plaatsvonden onder in Nederland wonende vrouwen (Inspectie voor de Gezondheidszorg, 2005). Dit houdt in dat een op de acht zwangerschappen door middel van een abortus wordt beëindigd (grafiek 1). Het aantal abortussen is tussen 1990 en 2004 fors toegenomen, van 18 duizend naar 29 duizend. Uit eerder onderzoek is gebleken dat tienermeisjes en allochtone vrouwen de twee belangrijkste risicogroepen zijn voor abortus (Wijsen en Van Lee, 2005). Of vrouwen ooit onbedoeld zwanger zijn geweest en hoe deze zwangerschap is geëindigd, is gevraagd in het Onderzoek Gezinsvorming 2003 (OG2003) van het CBS. De betreffende resultaten worden in dit artikel beschreven.

1. Aantal abortussen, 1990–2004

¹⁾ Aantal zwangerschappen: aantal levendgeboorten + doodgeboorten bij een zwangerschap van 24 weken of meer + abortussen.

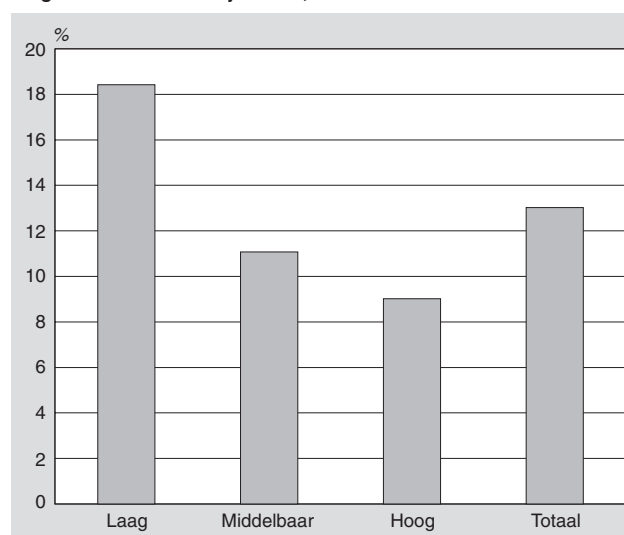
Bron: Wettelijk verplichte abortusregistratie (inclusief overtijdbehandelingen).

Kenmerken van ongeplande zwangerschappen

Aan vrouwen die op het moment van het onderzoek tussen de 18 en 62 jaar oud waren, is gevraagd of ze ooit onbedoeld zwanger zijn geraakt. Van deze vrouwen blijkt 13 procent ooit onbedoeld zwanger te zijn geweest. Het betreft echter een zeer uiteenlopende groep, variërend van vrouwen die nog geen kinderen hebben tot vrouwen die de vruchtbare leeftijd al achter de rug hebben.

Het opleidingsniveau is van belang waar het gaat om onbedoelde zwangerschappen. Laagopgeleide vrouwen zijn twee keer zo vaak ooit onbedoeld zwanger geweest als hoogopgeleide vrouwen, met 18 en 9 procent (grafiek 2). Van de middelbaar opgeleiden is één op de tien ooit onbedoeld zwanger geweest.

2. Aandeel vrouwen van 18–62 jaar dat ooit onbedoeld zwanger is geraakt naar onderwijsniveau, 2003

Bron: Onderzoek Gezinsvorming 2003.

Voor degenen die ooit onbedoeld zwanger zijn geweest, is nagegaan of ze eerder dan gepland zwanger waren (64 procent) of geen kinderen (meer) wilden (36 procent). Tevens is gevraagd hoe deze zwangerschap is verlopen. Van de vrouwen die eerder dan gepland zwanger waren, heeft een op de vijf gekozen voor een abortus (staat 1). Onder vrouwen die geen kinderen (meer) wilden, was dit aandeel ruim twee keer zo groot (44 procent).

Het onderwijsniveau blijkt eveneens sterk van invloed op de wijze waarop de zwangerschap is geëindigd. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen zwangerschappen die eerder dan gepland waren en zwangerschappen van vrouwen die geen kinderen (meer) wilden. Bij de eerstgenoemde categorie valt op dat hoogopgeleiden drie keer zo vaak voor een abortus kiezen als laagopgeleiden (respectievelijk 36 en 12 procent; staat 2). Onder middelbaar opgeleiden laat

een op de vijf de zwangerschap afbreken. Van de vrouwen die geen kinderen (meer) willen, kiest meer dan de helft (56 procent) van de hoogopgeleiden voor een abortus. Onder laag- en middelbaar opgeleiden laten twee op de vijf vrouwen de zwangerschap afbreken.

Staat 1
Vrouwen van 18–62 jaar die ooit onbedoeld zwanger zijn geraakt, 2003

Afloop eerste onbedoelde zwangerschap	Eerder dan gepland	Wilde geen kinderen (meer)	Totaal
	%		
Levend- of doodgeboren ¹⁾	69	41	59
Miskraam	12	16	14
Abortus	19	44	28
	<i>abs.=100%</i>		
Totaal aantal respondenten	298	167	465

¹⁾ Inclusief in verwachting.

Bron: Onderzoek Gezinsvorming 2003.

Staat 2
Vrouwen van 18–62 jaar die onbedoeld zwanger zijn geraakt naar onderwijsniveau, 2003

	Laag	Middelbaar	Hoog
	%		
<i>Eerder dan gepland</i>			
Levend- of doodgeboren ¹⁾	75	72	45
Miskraam	12	9	19
Abortus	12	19	36
	<i>abs.=100%</i>		
Totaal aantal respondenten	146	104	47
	%		
<i>Wilde geen kinderen (meer)</i>			
Levend- of doodgeboren ¹⁾	43	44	33
Miskraam	15	18	11
Abortus	42	38	56
	<i>abs.=100%</i>		
Totaal aantal respondenten	79	50	36

¹⁾ Inclusief in verwachting.

Bron: Onderzoek Gezinsvorming 2003.

Voor vrouwen die de vruchtbare periode al achter de rug hebben, is nagegaan wat de relatie is tussen de leeftijd van de vrouw bij het begin van de onbedoelde zwangerschap en een te vroege of ongewenste zwangerschap. Hierbij is uitgegaan van vrouwen van 46–62 jaar. Of de onbedoelde zwangerschap eerder dan gepland was of dat men helemaal geen kinderen (meer) wilde, is sterk afhankelijk van de leeftijd van de vrouw bij het begin van de zwangerschap. Vrouwen die eerder dan gepland zwanger raakten, waren vanzelfsprekend vaak nog (zeer) jong op het moment dat deze zwangerschap plaatsvond: een derde van deze groep was 15–19 jaar en nog eens een derde 20–24 jaar. Vrouwen die helemaal geen kinderen (meer)

wilden, waren vaak al wat ouder. Verder blijkt dat laagopgeleiden vaak nog (zeer) jong waren bij het begin van de onbedoelde zwangerschap: een op de drie was 15–19 jaar en nog eens een op de drie 20–24 jaar (*staat 3*). Onder middelbaar en hoog opgeleide vrouwen komt een ander beeld naar voren: van hen waren er vier op de tien 30–45 jaar. Minder dan twee op de tien middelbaar en hoogopgeleide vrouwen waren jonger dan 20 jaar.

Staat 3
Vrouwen van 46–62 jaar met kinderen die ooit onbedoeld zwanger zijn geraakt naar onderwijsniveau

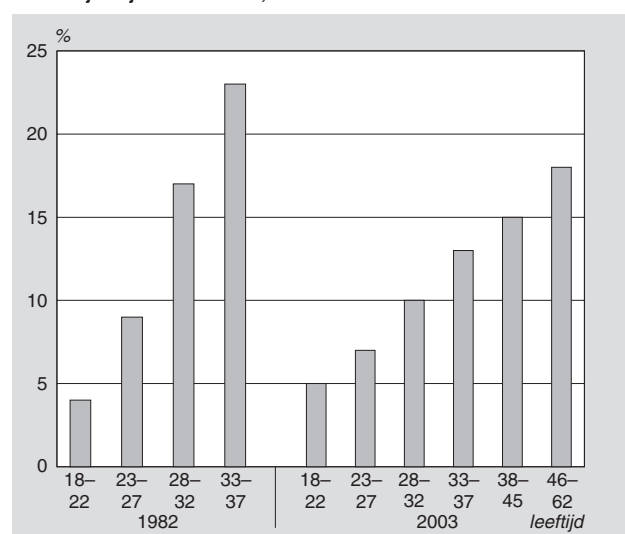
Leeftijd bij eerste onbedoelde zwangerschap	Laag	Middelbaar + Hoog	Totaal
	%		
15–19 jaar	30	17	25
20–24 jaar	29	23	27
25–29 jaar	21	21	21
30–45 jaar	20	39	27
	<i>abs.=100%</i>		
Totaal aantal respondenten	127	84	210

Bron: Onderzoek Gezinsvorming 2003.

Ontwikkelingen tussen 1982 en 2003

Met behulp van een eerder gehouden Onderzoek Gezinsvorming kan worden nagegaan of vrouwen in de loop der tijd vaker onbedoeld zwanger zijn geraakt en of ze vaker voor een abortus hebben gekozen. Hiertoe zijn de onderzoeksresultaten voor 2003 vergeleken met die voor 1982. Uit deze vergelijking blijkt dat vrouwen van 28–32 jaar, evenals vrouwen van 33–37 jaar, in 2003 minder vaak onbedoeld zwanger raakten dan in 1982 het geval was (*grafiek 3*). Het verschil bedraagt voor beide leeftijdsgroepen 5 à 10 procentpunten. Deze ontwikkeling hangt samen met de toegenomen voorlichting over en het toegenomen gebruik van anticonceptie: vooral de introductie van de anticonceptiepil in de jaren zestig is hierbij van groot belang geweest.

3. Aandeel vrouwen dat ooit onbedoeld zwanger is geraakt naar leeftijd in jaar onderzoek, 1982 en 2003

Bron: Onderzoek Gezinsvorming 1982 en 2003.

Aangezien in het OG2003 ook ouderen zijn betrokken bij wie een eventuele ongeplande zwangerschap al enige tijd terug heeft plaatsgevonden, kan er sprake zijn van herin-neringseffecten. Dit zou kunnen leiden tot een onderschat-ting van het aantal ongeplande zwangerschappen in het OG2003 voor de leeftijdsgroep 46–62 jaar.

De aard van de onbedoelde zwangerschap is in 2003 sterk veranderd ten opzichte van de vrouwen in 1982. In 2003 werd drie keer zo vaak door vrouwen aangegeven dat ze geen kinderen (meer) wilden (*staat 4*). Dit gold zowel voor vrouwen van 18–32 jaar als voor vrouwen van 33–37 jaar. Onder 18–32-jarigen gaf in 1982 een op de tien aan geen kinderen (meer) te willen; in 2003 werd dit genoemd door maar liefst drie op de tien vrouwen die onbedoeld zwanger waren. Ook onder 33–37-jarigen zijn de verschillen groot, met een aandeel dat geen kinderen (meer) wilde van 15 procent in 1982 en 42 procent in 2003. Dit wordt onder meer geïllustreerd door de ontwikkeling van het aandeel kinderloze vrouwen in de afgelopen decennia. Van de vrouwen die geboren zijn in de eerste helft van de jaren veertig is één op de tien kinderloos. Onder vrouwen die in het begin van de jaren zeventig zijn geboren, is 20 procent van plan om kinderloos te blijven (De Graaf en Loozen, 2005).

Staat 4
Vrouwen die onbedoeld zwanger zijn geweest naar aard eerste onbedoelde zwangerschap, 1982 en 2003

Leeftijd in onderzoeksjaar	Eerder dan gepland	Wilde geen kinderen (meer)	Totaal aantal respondenten
	%		abs.=100%
1982			
18–32 jaar	90	10	437
33–37 jaar	85	15	302
2003			
18–32 jaar	67	32	87
33–37 jaar	56	42	66
38–45 jaar	55	44	107
46–62 jaar	68	31	214

Bron: Onderzoek Gezinsvorming 1982 en 2003.

In 2003 kozen vrouwen van 18–37 jaar die voor het eerst onbedoeld zwanger waren ruim twee keer zo vaak voor een abortus als in 1982 (respectievelijk 43 en 19 procent; *staat 5*). Vrouwen die eerder dan gepland zwanger waren, lieten de zwangerschap twee keer zo vaak afbreken als in 1982 (34 en 17 procent). Onder vrouwen die geen kinderen (meer) wilden, was dit verschil vrijwel even groot (56 en 31 procent). Deze ontwikkeling hangt samen met de toename van het aandeel vrouwen dat geen kinderen wil of dat het kindertal beperkt tot één of hooguit twee kinderen. Tevens geeft dit aan dat het taboe op abortus de afgelopen decennia sterk is afgenomen.

Ten slotte is gekeken naar alle onbedoelde zwangerschap-pen onder vrouwen van 18–37 jaar. In 2003 lieten vrouwen van deze leeftijd de zwangerschap ruim twee keer zo vaak afbreken als in 1982 (*staat 6*). Vrouwen die jonger dan 25

Staat 5
Vrouwen van 18–37 jaar die onbedoeld zwanger zijn geweest naar aard en afloop van de eerste onbedoelde zwangerschap, 1982 en 2003

	Afloop eerste onbedoelde zwangerschap			Totaal aantal repondenten
	Levend- of doodgeboren ¹⁾	Abortus	Miskraam	
	%			abs.=100%
1982				
Eerder dan gepland	72	17	11	604
Wilde geen kinderen (meer)	56	31	13	85
Totaal	70	19	11	689
2003				
Eerder dan gepland	54	34	11	93
Wilde geen kinderen (meer)	27	56	16	55
Totaal	45	43	13	148

¹⁾ Inclusief in verwachting.

Bron: Onderzoek Gezinsvorming 1982 en 2003.

Staat 6
Ongewenste zwangerschappen van vrouwen van 18–37 jaar naar afloop en leeftijd van de vrouw bij het begin van de zwangerschap, 1982 en 2003

Leeftijd vrouw bij begin zwangerschap	Afloop onbedoelde zwangerschappen			Totaal aantal zwanger-schappen
	Levend- of doodgeboren	Abortus ¹⁾	Miskraam	
	%			abs.=100%
1982				
24 jaar of jonger	74	16	10	639
25–37 jaar	65	19	16	287
Totaal	71	17	12	926
2003				
24 jaar of jonger	40	46	13	97
25–37 jaar	55	30	15	76
Totaal	47	39	14	173

¹⁾ Inclusief in verwachting.

Bron: Onderzoek Gezinsvorming 1982 en 2003.

jaar waren toen ze onbedoeld zwanger raakten, kozen in 2003 bijna drie keer zo vaak voor een abortus als in 1982. Vrouwen die 25–37 jaar waren op het moment dat ze onbedoeld zwanger raakten, lieten de zwangerschap in 2003 anderhalf keer zo vaak afbreken als in 1982.

Literatuur

Graaf, A. de, en S. Loozen, 2005, Door omstandigheden vaak geen of één kind. Bevolkingstrends 53(1), blz. 42–45.

Inspectie voor de Gezondheidszorg, 2005, Diverse jaarrap-portages van de Wet afbreking zwangerschap. Wettelijk verplichte abortusregistratie, 1990–2004. Inspectie voor de Gezondheidszorg, Den Haag.

Wijzen, C. en L. van Lee, 2005, Landelijke Abortus Regi-stratie 2004. Rutgers Nisso Groep, Utrecht.

Onderzoek Gezinsvorming

De cijfers in dit artikel zijn grotendeels gebaseerd op het Onderzoek Gezinsvorming 2003 (OG2003) van het CBS. Dit onderzoek, dat om de vijf jaar wordt gehouden, heeft plaatsgevonden in de periode februari tot en met juni 2003. Aan dit onderzoek hebben 3,9 duizend mannen en 4,2 duizend vrouwen deelgenomen. Doel van het Onderzoek Gezinsvorming is informatie te verzamelen over het verloop van de relatie- en gezinsvorming in Nederland en de achtergronden daarvan.

Onbedoelde zwangerschappen

In het OG2003 is aan vrouwen met kinderen en vrouwen die in staat menen te zijn kinderen te krijgen, gevraagd of ze ooit onbedoeld zwanger waren geweest. Vervolgens is gevraagd hoe vaak hen dat was overkomen. Was de respondent ooit onbedoeld zwanger, dan is tevens informatie ingewonnen over de wijze waarop de betreffende zwangerschap is geëindigd. De respondent kon kiezen uit de volgende antwoorden: 'kind is levend geboren', 'kind is dood geboren', 'miskraam gehad', 'abortus ondergaan' en 'is in verwachting'. Tevens is gevraagd of ze eerder dan gepland zwanger was of dat ze geen kinderen (meer) wilde. Als een vrouw meer dan één keer onbedoeld zwanger is geraakt, hebben de resultaten betrekking op de eerste onbedoelde zwangerschap.

Onderwijsniveau

Voor het onderwijsniveau wordt in dit artikel gebruik gemaakt van de indeling in laagopgeleiden, middelbaar opgeleiden en hoogopgeleiden. Tot de laagopgeleiden behoren personen met uitsluitend basisonderwijs, mavo of een vbo-opleiding. Tot de middelbaar opgeleiden behoren personen met havo/vwo of een mbo-opleiding. Tot de hoogopgeleiden behoren personen met een hbo- of universitaire opleiding. Het gaat in dit artikel zowel om personen die op het moment van enquêteren een opleiding op het betreffende niveau volgden als om personen die reeds een diploma op dat niveau hadden behaald.

Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen

Carel Harmsen en Joop Garssen

Terwijl het aantal huishoudens met kinderen in de afgelopen vijf jaar vrijwel constant bleef, is het aantal eenouderhuishoudens sterk toegenomen. Vooral onder Turken en Marokkanen was deze toename opvallend. Rond 40-jarige leeftijd is inmiddels een op de zes Turkse en Marokkaanse vrouwen alleenstaande moeder. De sterke groei van dit aandeel onder Turken en Marokkanen hangt deels samen met nog niet voltooide gezinshereniging. Het hoogst is het aandeel nog steeds onder Antilliaanse vrouwen, met ruim vier op de tien. Wel kent de tweede generatie Antilliaanse vrouwen op alle leeftijden een lager aandeel alleenstaande moeders dan de eerste generatie. Onder Surinaamse vrouwen van 40 jaar is een derde alleenstaande moeder. Onder autochtone vrouwen is het aandeel alleenstaande moeders, met een op de twaalf, aanzienlijk lager.

Recente trend in de huishoudensontwikkeling

Tussen 2000 en 2005 is het aantal huishoudens in ons land met 290 duizend toegenomen. De groei van het aantal huishoudens in deze vijf jaar (4,3 procent) was sterker dan die van de totale bevolking (2,8 procent). Deze relatief grotere toename van het aantal huishoudens hangt samen met de voortgaande 'huishoudensverdunning', de afname van het gemiddeld aantal personen per huishouden. In een eeuw tijd is dit aantal vrijwel gehalveerd, van 4,5 naar 2,3. Aan deze ontwikkeling lag vooral het al decennialang toenemende aandeel van de eenpersoonshuishoudens ten grondslag. Een kleinere rol was weggelegd voor de eenouderhuishoudens. Deze categorie draagt bij aan de huishoudensverdunning, omdat het merendeel ontstaat door (echt)scheiding.

In de periode 2000–2005 is het aantal eenpersoonshuishoudens met 177 duizend toegenomen, en het aantal eenouderhuishoudens met 60 duizend (staat 1). In relatieve zin is het aantal eenouderhuishoudens echter twee keer zo sterk gegroeid als het aantal eenpersoonshuishoudens (met respectievelijk 16 en 8 procent). Verreweg de sterkste groei vond overigens plaats in de, vooralsnog aanzienlijk kleinere, categorie van niet-gehuwde paren met kinderen (53 procent).

De getalsmatig grootste huishoudenscategorie, die van de gehuwde paren (met of zonder kinderen), is in de afgelopen jaren licht afgenomen (–1,1 procent). Deze afname heeft plaatsgevonden onder de gehuwde paren met kinderen: in 2005 waren er 81 duizend (4,2 procent) minder dan in 2000.

Een op drie eenouderhuishoudens allochtoon

Op 1 januari 2005 telde 17,5 procent van alle huishoudens met kinderen één ouder, tegen 15,6 procent in 2000. In de stijging van het aantal eenouderhuishoudens speelden huishoudens met een autochtone ouder in absolute zin de grootste rol, met een groei in de afgelopen vijf jaar van 32,4 duizend. Het aantal eenouderhuishoudens met een allochtone ouder nam met 27,4 duizend toe. In relatieve zin was de stijging van het aantal allochtone eenoudergezinnen sinds 2000 (met 23 procent) echter veel sterker dan die van het aantal autochtone huishoudens (met 12 procent). Momenteel is in een derde van de eenouderhuishoudens de alleenstaande ouder allochtoon.

Surinamers vormen met 32,2 duizend eenouderhuishoudens in 2005 de grootste allochtone herkomstgroepering. Het aantal eenouderhuishoudens onder Surinamers is in de afgelopen vijf jaar overigens wel iets minder dan gemiddeld toegenomen (staat 2). Opvallend is de forse groei van het aantal eenouderhuishoudens onder Turken en Marokkanen. Ook in een aantal kleinere herkomstgroeperingen is een zeer sterke toename waargenomen (Ghanezen: 2,4 duizend in 2005, toename 41 procent; Chinezen 1,7 duizend, toename 66 procent; Irakezen 1,7 duizend, toename 96 procent; Afghanen 1,2 duizend, toename 63 procent).

Bijna driekwart van de groei van het aantal allochtone eenouderhuishoudens komt voor rekening van de eerste generatie. Recent is echter ook onder allochtonen van de tweede generatie het aantal eenouderhuishoudens fors gestegen. In relatieve zin was deze stijging (met 29 procent) zelfs sterker dan die onder de eerste generatie (met 22 procent).

Staat 1
Particuliere huishoudens naar huishoudenssamenstelling, 1 januari

	1995	2000	2005
<i>x 1 000</i>			
Eenpersoonshuishouden	2 109,1	2 272,2	2 449,4
Niet-gehuwd paar zonder kinderen	418,5	494,8	498,5
Niet-gehuwd paar met kinderen	99,6	162,8	248,5
Gehuwd paar zonder kinderen	1 424,6	1 521,1	1 563,8
Gehuwd paar met kinderen	2 012,4	1 919,6	1 838,6
Eenouderhuishoudens	360,8	384,3	444,1
Overige huishoudens	43,7	46,3	48,0
Totaal huishoudens	6 468,7	6 801,0	7 091,0

Staat 2

Aantal eenouderhuishoudens naar herkomstgroepering ouder, 1 januari 2000 en 2005

	2000	2005	Toename 2000–2005	
			absoluut	in procenten
	x 1 000			%
Autochtoon	266,7	299,1	32,4	12,2
Suriname	29,0	32,2	3,2	11,1
Indonesië/ Ned. Indië	15,8	17,7	1,8	11,6
Ned. Antillen en Aruba	10,2	13,1	2,9	28,4
Turkije	9,0	12,7	3,8	42,0
Duitsland	11,8	11,5	-0,3	-2,8
Marokko	6,3	9,2	2,9	46,1
Overig allochtoon	35,6	48,6	13,1	36,8
Totaal	384,3	444,1	59,8	12,2

Na een scheiding, de belangrijkste oorzaak voor het ontstaan van eenouderhuishoudens, gaan verreweg de meeste kinderen bij de moeder wonen. In slechts een op de zes eenouderhuishoudens is de alleenstaande ouder dan ook een man. Dit aandeel was in 2005 iets toegenomen ten opzichte van 2000.

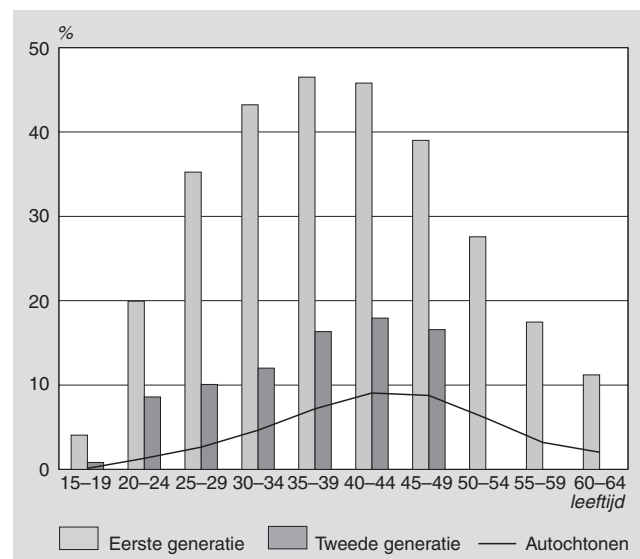
Grote verschillen naar herkomst

Antillianen en Surinamers

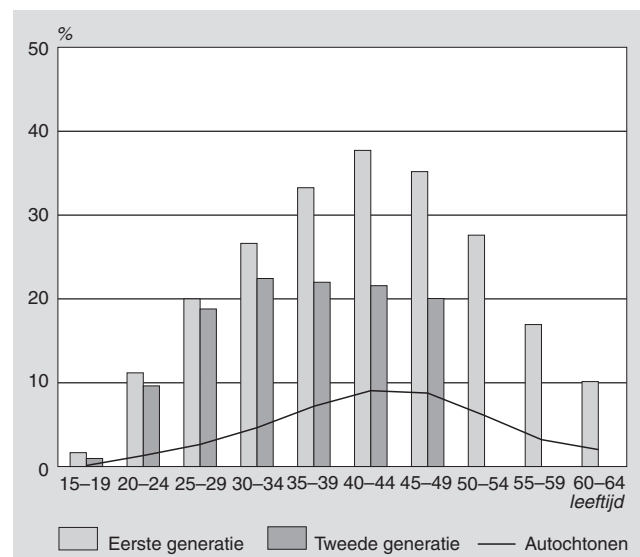
De kans op alleenstaand moederschap is het grootst onder Antilliaanse en Surinaamse vrouwen. Op 40-jarige leeftijd zijn ruim vier op de tien Antilliaanse vrouwen alleenstaande moeder. Vooral rond de millenniumwisseling is het aantal alleenstaande ouders van de eerste generatie snel gestegen. Deze stijging hing samen met de forse immigratie die toen plaatsvond vanuit de Nederlandse Antillen en Aruba. Een niet onbelangrijk deel betrof vrouwen die op het moment van immigratie alleenstaande moeder waren. Het aantal alleenstaande ouders onder de tweede generatie Antillianen is nog klein. Hoewel dit aantal nog wel verder zal stijgen, is er in vergelijking tot de eerste generatie desondanks sprake van een gunstige ontwikkeling (grafiek 1). Per leeftijdsgroep is het aandeel alleenstaande ouders van de tweede generatie namelijk ruim de helft kleiner dan onder de eerste generatie. Deze ontwikkeling hangt mogelijk samen met het verschil in sociaal-economische status tussen de eerste en de tweede generatie: onder de laatstgenoemden bevinden zich relatief meer hoger opgeleiden. Tot medio jaren tachtig kwamen Antillianen en Arubanen immers vooral naar Nederland voor het volgen van een opleiding, en deze hoger opgeleide eerste generatie heeft ook vaak hoger opgeleide kinderen.

Van de Surinaamse moeders die rond de 40 jaar zijn, staat ongeveer een derde alleen (grafiek 2). In de afgelopen jaren is onder Surinaamse vrouwen van de eerste generatie het aantal alleenstaande moeders licht gestegen. Deze ontwikkeling hing samen met de groei van het aantal eerste generatie Surinamers in Nederland. Ook onder Surinamers laat de tweede generatie, ten opzichte van de eerste generatie, een gunstige ontwikkeling – een daling van het aandeel alleenstaande ouders – zien.

1. Aandeel alleenstaande Antilliaanse en Arubaanse moeders naar leeftijd en generatie, 1 januari 2005

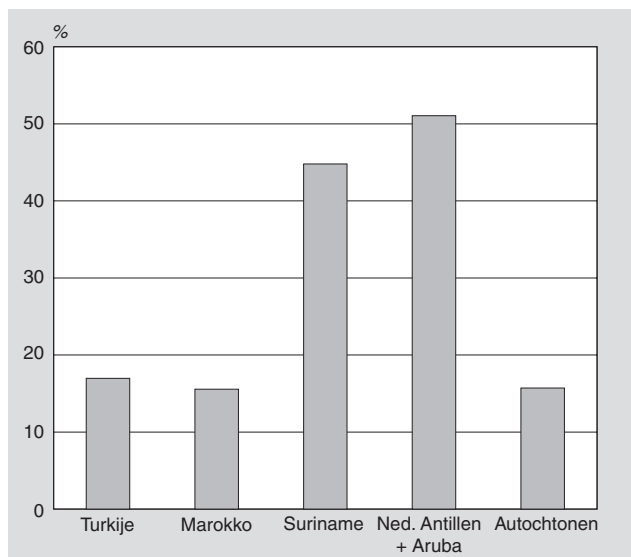

2. Aandeel alleenstaande Surinaamse moeders naar leeftijd en generatie, 1 januari 2005

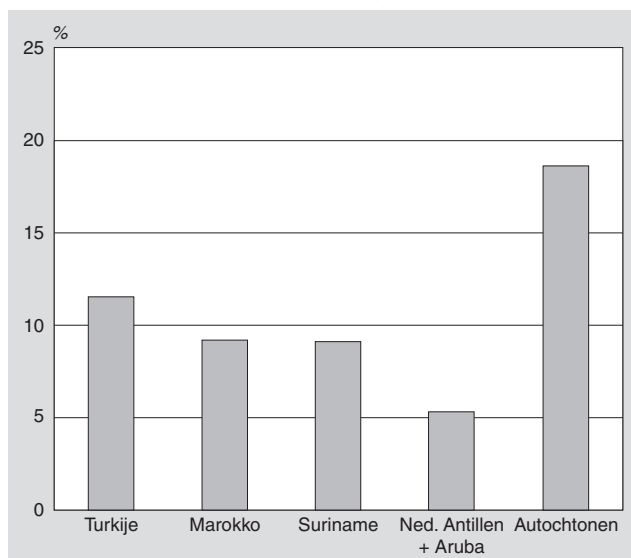

Van alle huishoudens met kinderen bestaat onder Surinamers bijna de helft, en onder Antillianen zelfs meer dan de helft, uit eenouderhuishoudens. De afgelopen vijf jaar is dit aandeel vrijwel gelijk gebleven (*grafiek 3*). Het aandeel eenouderhuishoudens met een vader als alleenstaande ouder vormt onder Surinaamse huishoudens nog geen 10 procent en onder Antilliaanse huishoudens net iets meer dan 5 procent van het totaal. Dit aandeel is in de periode 2000–2005 licht toegenomen, maar nog steeds aanzienlijk lager dan onder autochtonen (*grafiek 4*).

3. Aandeel eenouderhuishoudens in totaal aantal huishoudens met kinderen naar herkomstgroepering, 1 januari 2005

4. Aandeel alleenstaande vaders in het totaal aantal eenouderhuishoudens naar herkomstgroepering, 1 januari 2005

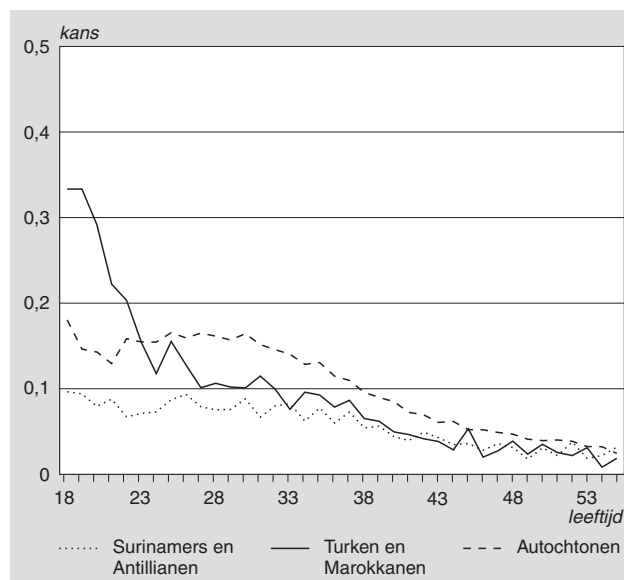
Turken en Marokkanen

Een opvallend sterke stijging van het aantal alleenstaande moeders is sinds 2000 opgetreden onder Turken en Marokkanen (*staat 2*). In deze herkomstgroepen is het aandeel alleenstaande moeders in de totale vrouwelijke bevol-

king momenteel op alle leeftijden (tot 65 jaar) hoger dan onder autochtonen, maar wel veel lager dan onder Surinamers en Antillianen. Eén op de zes Turkse en Marokkaanse vrouwen van 40 jaar is alleenstaande moeder.

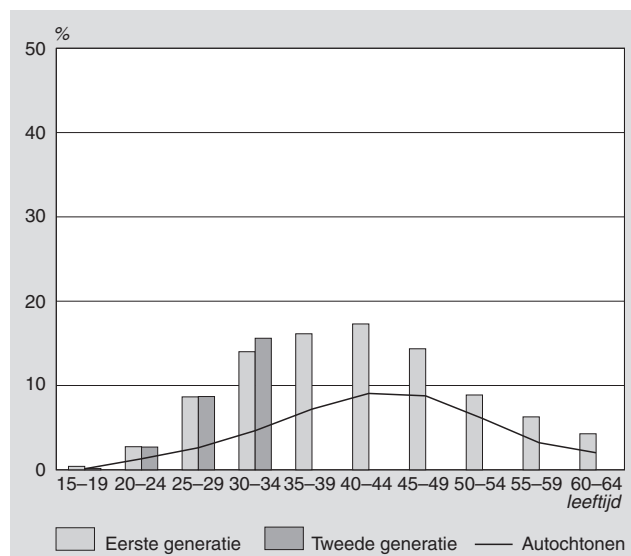
De recente stijging van het aantal alleenstaande Turkse en Marokkaanse moeders hangt waarschijnlijk voor een deel samen met immigratie. Relatief veel Turkse en Marokkaanse vrouwen van de tweede generatie trouwen met een partner uit het herkomstland van de ouders. In een aanzienlijk aantal gevallen heeft deze partner zich nog niet (formeel) bij zijn echtgenote gevoegd. Dit blijkt duidelijk uit de kans van jonge alleenstaande moeders om te gaan samenwonen, weergegeven in *grafiek 5*. Het aandeel alleenstaande ouders per leeftijdsgroep is, mogelijk mede hierdoor, onder de tweede generatie relatief hoog (*grafiek 6 en 7*). In de periode 2000–2005 was tot 30-jarige leeftijd vrijwel geen sprake van verandering in het aandeel van alleenstaande Turkse en Marokkaanse moeders in de vrouwelijke bevolking. Boven deze leeftijd vond wel een lichte stijging plaats.

5. Jaarlijkse kans van alleenstaande moeders om samen te gaan wonen naar leeftijd en herkomstgroepering, 2002

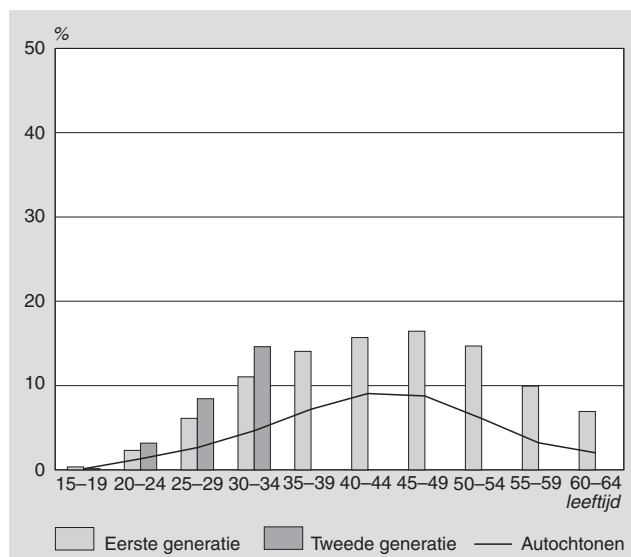

Ongeveer een op de zes Marokkaanse en Turkse huishoudens met kinderen is een eenouderhuishouden. Dit aandeel is ongeveer even groot als dat onder autochtonen (*staat 3*). De kans dat Marokkaanse en Turkse vrouwen alleenstaande moeder zijn, is desondanks veel groter dan die van autochtone vrouwen. Dit hangt samen met het feit dat de autochtone bevolking een veel groter aandeel alleenstaanden kent. In de afgelopen vijf jaar is het aandeel eenouderhuishoudens in het totaal van de Turkse en Marokkaanse huishoudens licht gestegen. Het aandeel van de eenouderhuishoudens met een vader als alleenstaande ouder is onder Turkse en Marokkaanse huishoudens respectievelijk 11 en 9 procent. Dit aandeel is in de periode 2000–2005 licht gedaald, en is evenals onder de andere belangrijke herkomstgroeperingen beduidend lager dan onder autochtonen (*grafiek 4*).

6. Aandeel alleenstaande Turkse moeders naar leeftijd en generatie, 1 januari 2005

7. Aandeel alleenstaande Marokkaanse moeders naar leeftijd en generatie, 1 januari 2005

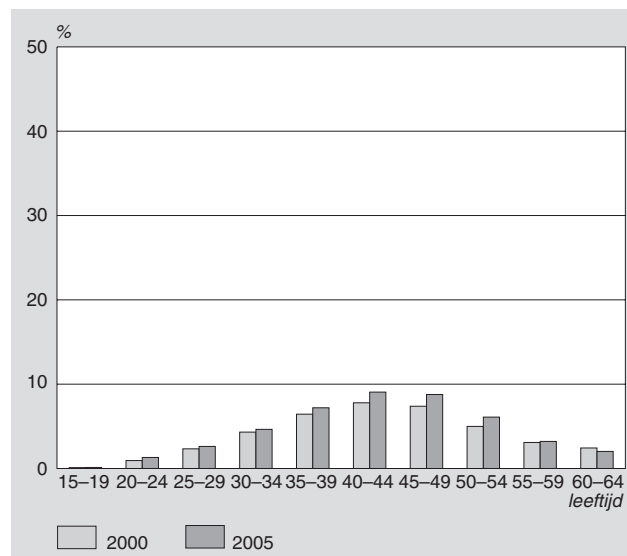
Autochtonen

Van de hier getoonde groepen is het aandeel alleenstaande moeders het laagst onder autochtone vrouwen. Van hen maakt op 40-jarige leeftijd een op de twaalf deel uit van een eenouderhuishouden. De afgelopen jaren tekent zich een toename af, het duidelijkst onder vrouwen van 45-54 jaar. Dit is mogelijk deels een gevolg van het feit dat deze generatie vrouwen het krijgen van kinderen is gaan uitstellen. Als deze vrouwen door (echt)scheiding hun partner verliezen, zullen ze ook op hogere leeftijd vaak nog thuiswonende kinderen hebben (grafiek 8).

Het aandeel van eenouderhuishoudens in het totaal aantal huishoudens met kinderen is in de periode 2000-2005 met 1 procentpunt gestegen, tot 15,7 procent. Ook het aandeel van de eenouderhuishoudens met een vader als alleenstaande ouder nam toe. Op 1 januari 2005 was in 18,6 pro-

cent van de autochtone eenouderhuishoudens sprake van een alleenstaande vader.

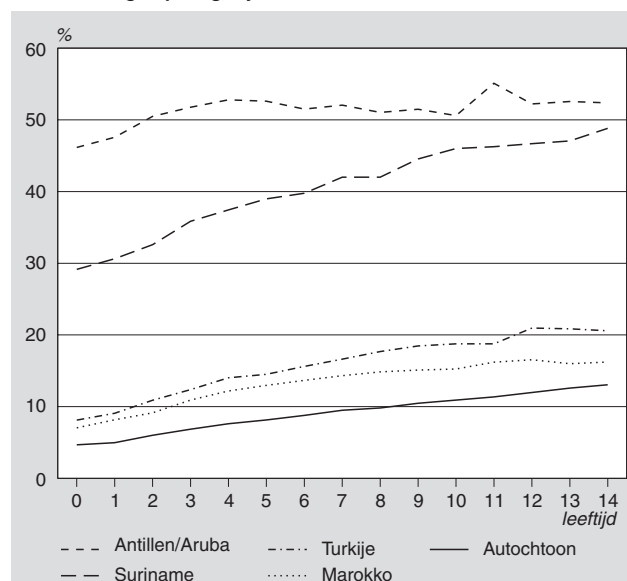
8. Aandeel alleenstaande autochtone moeders naar leeftijd, 1 januari 2000 en 2005

Kinderen in eenouderhuishoudens

Van de ruim 3 miljoen kinderen tot 15 jaar die ons land telt, leven er 360 duizend in een eenouderhuishouden. Tien jaar geleden waren het er nog 307 duizend. Inmiddels maakt een op de acht kinderen jonger dan 15 jaar deel uit van een gezin met één ouder. Dit aandeel neemt sterk toe met de leeftijd van het kind. In het eerste levensjaar leeft slechts een op de zestien kinderen in een eenouderhuishouden. Op 14-jarige leeftijd geldt dit voor een op de zeven. Verreweg de meeste eenouderhuishoudens met kinderen tot 15 jaar ontstaan door relatieontbinding, hetzij door echtscheiding of doordat samenwonende partners

9. Aandeel kinderen in een eenouderhuishouden naar leeftijd en herkomstgroepering, 1 januari 2005

met gemeenschappelijke kinderen uit elkaar gaan. Pas op hogere leeftijd, als de kinderen al volwassen zijn, gaat ook het overlijden van een van de ouders een rol van betekenis spelen.

Onder autochtonen leeft bij geboorte ongeveer een op de twintig kinderen als kind in een eenouderhuishouden, en op 14-jarige leeftijd ongeveer een op de acht (*grafiek 9*). Van de Antilliaanse en Arubaanse kinderen leeft echter al

bijna de helft vanaf de geboorte in een gezin met één ouder, en verandert dit aandeel maar weinig met de leeftijd van het kind. Ook onder Surinaamse kinderen tot 15 jaar is het aandeel, met drie op de tien, veel hoger dan onder autochtonen (5 procent). Van de Turkse en Marokkaanse kinderen leeft kort na de geboorte respectievelijk 8 en 7 procent in een eenoudergezin. Op 14-jarige leeftijd is dit aandeel ongeveer verdubbeld.

Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten

Arie de Graaf

Per jaar gaan in Nederland ongeveer 100 duizend paren die gehuwd of niet-gehuwd samenwonen uit elkaar. Hierbij zijn naar schatting tussen de 50 en 60 duizend kinderen betrokken. Als reden voor scheiding worden problemen in de relatiesfeer vaak genoemd. Vier op de tien gescheiden personen noemen een relatie met een ander als belangrijke reden waarom ze uit elkaar zijn gegaan. Eveneens vier op de tien geven aan dat hun karakter botst met dat van de partner. Om inzicht te krijgen in hetgeen er in het jaar na de scheiding met ex-partners en kinderen gebeurt, richt dit onderzoek zich op het verhuisgedrag van ex-partners en kinderen en op de mate waarin het contact met de ex-partner en de kinderen in stand blijft.

1. Inleiding

De afgelopen dertig jaar hebben grote veranderingen plaatsgevonden in de relatievorming. Naast het traditionele gezinshuishouden hebben andere huishoudensvormen, zoals het eenpersoonshuishouden, het eenoudergezin en ongehuwd samenwonen, een vaste plaats verworven in de samenleving. Zo telde Nederland op 1 januari 2005 444 duizend eenoudergezinnen, waarvan de helft was ontstaan door echtscheiding.

Het aantal huwelijken dat door echtscheiding wordt beëindigd, is in de jaren zeventig en begin jaren tachtig sterk toegenomen. In de jaren negentig lag het aantal echtscheidingen zelfs ruim boven de 30 duizend per jaar. In 1994 werd een piek waargenomen, die samenhang met de vereenvoudigde wetgeving op het gebied van scheidingsrecht in 1993. De toename van het aantal echtscheidingen in de loop van de 20^e eeuw hing samen met maatschappelijke ontwikkelingen, zoals emancipatie en een afnemende invloed van het geloof. De ontzuiling droeg bij aan een veraging van de sociale kaders.

Het huwelijk is dan ook sterk van karakter veranderd. Het opleidingsniveau van vrouwen en hun participatie op de arbeidsmarkt zijn fors gestegen, waardoor vrouwen financieel minder afhankelijk zijn geworden van hun echtgenoot. Daarmee verloor het huwelijk, dat traditioneel een sterk complementaire taakverdeling kende, een belangrijke praktische bestaansgrond. Door de verbetering van sociale voorzieningen, zoals de Bijstand, werd het mogelijk dat een moeder met haar kinderen na echtscheiding een economisch zelfstandig leven kon leiden. Ook versoepelde de overheid in 1971 de wetgeving, waardoor het eenvoudiger werd om uit elkaar te gaan. Geleidelijk verdween het stigma dat op echtscheiding rustte.

Doordat het aantal echtscheidingen zo sterk is toegenomen, hebben steeds meer kinderen in hun jeugd een scheiding meegemaakt. Voor kinderen verandert hierdoor niet alleen de relatie met hun ouders, maar ook hun verdere leven.

Gegevens

De gegevens in dit artikel zijn voor het merendeel afkomstig uit het Onderzoek Gezinsvorming 2003 (OG2003) van het CBS. Ook worden gegevens gepresenteerd afkomstig uit de GBA (Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens). Deze gegevens hebben betrekking op echtscheidingen, flitsscheidingen en het uit elkaar gaan van niet-gehuwden. In het Onderzoek Gezinsvorming zijn gegevens verzameld over de sociaal-demografische kenmerken van mensen die in Nederland wonen. Het gaat daarbij om de huidige gezinssamenstelling en relaties, maar ook om verwachtingen ten aanzien van toekomstige relaties en het krijgen van kinderen.

Het Onderzoek Gezinsvorming wordt sinds 1974 om de circa vijf jaar gehouden. In de periode februari tot en met juni 2003 is het laatste Onderzoek Gezinsvorming uitgevoerd. Aan dit onderzoek namen 3,9 duizend mannen en 4,2 duizend vrouwen van 18–62 jaar deel. Per huishouden is telkens slechts één persoon ondervraagd. Voor het onderzoek dat hier wordt gepresenteerd, zijn mannelijke en vrouwelijke respondenten geselecteerd die ooit een echtscheiding hebben meegemaakt of ooit uit elkaar zijn gegaan na een periode van ongehuwd samenwonen. Aangezien de ex-partner niet is ondervraagd, is de informatie over de scheiding afkomstig van één persoon. In geval iemand meerdere keren is gescheiden, hebben de gegevens uit de steekproef betrekking op de laatste scheiding.

In het OG2003 zijn door middel van een aantal gesloten vragen de redenen vastgesteld waarom de laatste relatie van de respondent is beëindigd. Daarna is gevraagd naar de belangrijkste reden voor beëindiging van de relatie. Vervolgens zijn vragen gesteld over het verloop van de scheiding. Vastgesteld is wie de beslissing nam om uit elkaar te gaan en wie als eerste, en om welke reden, het huis verliet. Gevraagd is verder naar het contact tussen de ex-partners en het contact tussen de eventuele thuiswonende kinderen en de ex-partners. Daarbij is gekeken naar de situatie in het eerste jaar volgend op de scheiding.

Ten slotte zijn vragen gesteld over de regelingen die na de scheiding voor de kinderen zijn getroffen. Als er meerdere kinderen zijn, is eerst vastgesteld of voor alle kinderen dezelfde regeling is getroffen. Vervolgens is vastgesteld of er sprake was van co-ouderschap. Was dit niet het geval, of was niet voor alle kinderen sprake van co-ouderschap, dan is nagegaan waar het kind of de kinderen direct na het beëindigen van de relatie zijn gaan wonen.

De gevolgen die voor kinderen in onderzoek meestal worden gevonden, hebben betrekking op de schoolprestaties, (wan)gedrag, psychologisch en emotioneel welbevinden, zelfbeeld en sociale relaties (Spruijt et al., 2002). Ook hebben kinderen van gescheiden ouders een grotere kans om zelf een echtscheiding mee te maken (De Graaf, 2002; Steenhof en Prins, 2005).

Dit artikel gaat in op de recente ontwikkelingen rond (echt)scheiding en op de redenen waarom mensen uit elkaar gaan. Aan de orde komt de vraag wie het initiatief nam, wat het verhuisgedrag was na de scheiding en waar de kinderen gingen wonen. Verder wordt nagegaan hoe het binnen één jaar na scheiding gesteld is met het contact tussen de ex-partners en het contact van de ex-partners met de kinderen.

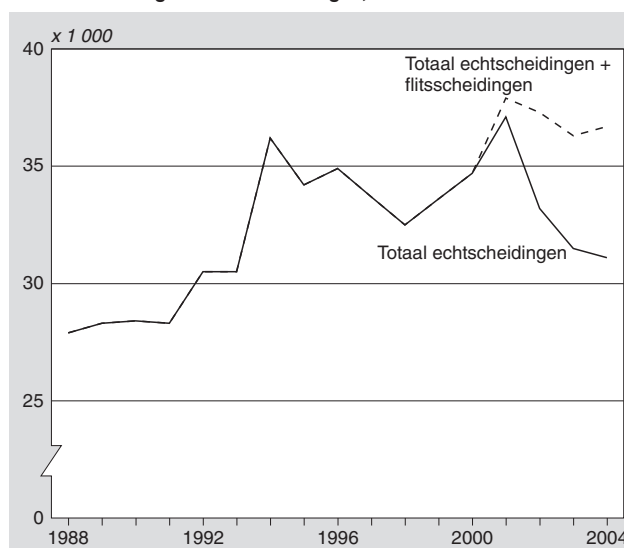
2. Resultaten

Uit elkaar

Sinds 1995 schommelt het jaarlijks aantal echtscheidingen rond de 34 duizend, met een uitschieter in 2001 van 37 duizend. Hoewel het aantal echtscheidingen sinds halverwege de jaren negentig niet verder is toegenomen, is het totale aantal relatieontbindingen wel gestegen. Er vonden immers steeds meer relatieontbindingen plaats van niet-gehuwde samenwonenden en van gehuwden die hun relatie omzetten in een partnerschap en dit partnerschap vervolgens beëindigden. De mogelijkheid van een dergelijke 'flitsscheiding' blijkt voor veel paren een serieus alternatief te zijn voor een formele echtscheiding. Het aantal echtscheidingen is gedaald van 37 duizend in 2001 naar 31 duizend in 2004. Deze daling wordt vrijwel volledig gecompenseerd door de toename van het aantal flitsscheidingen. Hierdoor is het totaal aantal huwelijken dat door een echtscheiding of flitsscheiding wordt beëindigd de afgelopen jaren vrijwel gelijk gebleven (*grafiek 1*).

Het aantal niet-gehuwd samenwonenden is sinds de jaren tachtig sterk gestegen. Op dit moment wonen ruim 700 duizend paren niet-gehuwd samen. Dit aantal is desondanks aanzienlijk kleiner dan dat van gehuwde paren (bijna 3,5 miljoen), maar de kans op een relatie-ontbinding is bij niet-gehuwd samenwonenden groter dan bij gehuwden. In de afgelopen jaren zijn er naar schatting jaarlijks, in ab-

1. Echtscheidingen en flitsscheidingen, 1988–2004

Bron: CBS Bevolkingsstatistieken.

solute aantallen, twee keer zoveel relaties van niet-gehuwd samenwonenden ontbonden als van gehuwden. Per jaar werden dus ongeveer 100 duizend relaties door scheiding ontbonden (Steenhof en Harmsen, 2002).

Niet-gehuwd samenwonenden

Niet-gehuwd samenwonenden gaan veel sneller uit elkaar dan gehuwde paren. Zo is slechts 12 procent van de vrouwen die eind jaren tachtig trouwden en voor het huwelijk niet hebben samengewoond binnen acht jaar gescheiden (*staat 1*). Van de vrouwen die in dezelfde periode gingen samenwonen, woonde bijna 30 procent binnen acht jaar niet meer samen met de oorspronkelijke partner (*staat 2*). Vooral kort na het begin van de samenwoning of het huwelijk zijn de verschillen tussen gehuwde en samenwonende paren vrij groot. Zo varieert het aandeel van de niet-gehuwde vrouwen die gingen samenwonen en van wie binnen drie jaar de relatie is verbroken tussen de 8 en 23 procent. Van de gehuwde vrouwen is binnen drie jaar 1 tot 4 procent gescheiden. Bij een relatief lange relatieduur zijn de verschillen tussen samenwoners en gehuwden minder groot, wat samenhangt met het feit dat na acht jaar de ongehuwd samenwonenden in meerderheid zijn getrouwd.

Staat 1
Voor het eerst gehuwde vrouwen waarvan het huwelijk ontbonden is door echtscheiding

Periode begin huwelijk	Gescheiden binnen (cumulatief)								Totaal aantal gehuwden
	1 jaar	2 jaar	3 jaar	4 jaar	8 jaar	13 jaar	18 jaar	19+ jaar	
	%								abs.=100%
1960–1969	0	1	1	2	7	11	14	22	517
1970–1979	0	1	3	4	10	14	19	24	803
1980–1984	0	2	5	7	11	16	21		321
1985–1989	0	0	2	4	12	20			289
1990–1994	0	3	6	8	18				319
1995–1999	1	4	4	6					285

Staat 2**Voor het eerst samenwonende vrouwen (eerste relatie) waarvan de relatie verbroken is door scheiding**

Periode begin ongehuwd samenwonen	Verbroken binnen (cumulatief)								Totaal aantal samenwoners
	1 jaar	2 jaar	3 jaar	4 jaar	8 jaar	13 jaar	18 jaar	19+ jaar	
	%								abs.=100%
1970–1979	2	6	8	10	17	18	19	19	262
1980–1984	1	3	6	9	26	28	28		232
1985–1989	5	12	18	21	29	32			302
1990–1994	5	9	14	18	26				327
1995–1999	6	16	23	25					334

Reden voor scheiding

In het Onderzoek Gezinsvorming 2003 (OG2003) is aan respondenten die een scheiding hebben meegemaakt een aantal redenen voorgelegd, met de vraag aan te geven welke reden van toepassing was op de laatst meegemaakte (echt)scheiding. De meeste mensen die hun relatie hebben verbroken, noemden meerdere redenen.

Problemen in de relatiesfeer worden door zowel mannen als vrouwen vaak genoemd (*staat 3*). Bijna vier op de tien gescheiden personen gaven als reden voor de echtscheiding aan dat er iemand anders in het spel was en/of dat de karakters botsten. Ook 'het op elkaar uitgekeken zijn' en 'onverenigbare toekomstplannen' werden relatief vaak genoemd. Opvallend is dat vrouwen veel vaker lichamelijk geweld en/of verslavingsproblemen noemden dan mannen (bijna één op de vijf, tegen 1 à 2 procent onder mannen). In hoeverre laatstgenoemde redenen betrekking hebben op de vrouw of op de man, kan niet uit het onderzoek worden afgeleid. Wel is het aannemelijk dat vrouwen deze redenen vaker als een probleem binnen de relatie zullen ervaren, omdat mannen frequenter dan vrouwen geweld plegen of verslavingsproblemen hebben (CBS, 2001).

Vaak zullen niet-gehuwd samenwonenden die uit elkaar gaan jonger zijn en een kortere relatieduur hebben dan gehuwden. Zij noemen in grote lijnen dezelfde redenen voor het verbreken van de relatie als gehuwden. Een verschil is dat niet-gehuwden vaker aangeven dat onverenigbaarheid van hun toekomstplannen een reden was om uit elkaar gaan, en minder vaak dat er een derde in het spel was. De eerstgenoemde reden past in het beeld dat ongehuwd samenwonen vaak een 'proefhuwelijk' is.

Staat 4 werpt licht op de vraag of de duur van het huwelijk, inclusief de duur van het samenwonen voorafgaand aan het huwelijk, van invloed is geweest op de redenen van echtscheiding. Mannen die 16 jaar of meer hebben samengewoond, noemen relatief vaak dat er iemand anders in het spel was, dat men op elkaar uitgekeken was of dat er gezondheids- of seksuele problemen waren. Een kwart van de mannen met een korte huwelijksduur noemt onverenigbare toekomstplannen als reden om te scheiden. Voor de vrouwen met een lange huwelijksduur worden 'iemand anders in het spel' en 'gezondheidsproblemen' relatief vaak genoemd. Redenen die vaak worden genoemd bij een korte relatieduur hebben te maken met plannen voor de toekomst, zoals het wel of niet krijgen van kinderen, en met verschillende karaktereigenschappen.

Staat 3**Redenen die een belangrijke rol speelden bij relatie-ontbinding**

	Echtscheiding		Uit elkaar gaan van niet gehuwd samenwonenden	
	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
	%			
– karakters botsen	38	38	46	39
– iemand anders in het spel	38	37	22	31
– op elkaar uitgekeken	28	18	35	26
– toekomstplannen onverenigbaar	19	15	27	29
– gezondheidsproblemen	9	11	9	11
– financiële problemen	9	13	7	8
– seksuele problemen	6	9	3	8
– (schoon-)familie/kinderen	6	4	2	4
– kinderwens onverenigbaar	4	4	7	10
– sociale/culturele verschillen	4	4	3	3
– verslavingsproblemen	2	18	4	16
– lichamelijk geweld	1	19	1	10
– te jong/leeftijdsverschil te groot	1	1	2	4
– jaloezie/geen vertrouwen	1	2	3	4
– overige redenen/ geen antwoord	7	4	5	2
	abs.=100%			
Totaal aantal respondenten	363	496	483	461

N.B. Respondenten konden meerdere redenen noemen; daarom tellen de percentages per kolom niet op tot 100.

Staat 4

Redenen die een belangrijke rol speelden bij echtscheiding naar duur van de samenwoonrelatie

	Duur samenwoonrelatie			
	0–5 jaar		16 jaar of meer	
	mannen		vrouwen	
	%			
– karakters botsen	38	36	44	34
– iemand anders in het spel	29	43	29	42
– op elkaar uitgekeken	19	36	15	16
– toekomstplannen onverenigbaar	23	18	23	14
– gezondheidsproblemen	4	11	3	19
– financiële problemen	14	11	14	9
– seksuele problemen	1	10	8	9
– lichamelijk geweld	1	1	15	17
– kinderwens onverenigbaar	3	2	7	0
– verslavingsproblemen problemen	5	3	20	19
	abs.=100%			
Totaal aantal respondenten	78	115	108	155

N.B. Respondenten konden meerdere redenen noemen; daarom tellen de percentages per kolom niet op tot 100.

De beslissing

Aan zowel mannen als vrouwen die een (echt)scheiding hebben meegemaakt is gevraagd wie als eerste de beslissing nam om uit elkaar te gaan.

Uit *staat 5* blijkt dat de antwoorden van mannelijke en vrouwelijke respondenten verschillen. Bij zeven op de tien scheidingen zegt de vrouw dat zij het initiatief heeft genomen. Mannen zeggen echter dat de vrouw bij slechts vier op de tien scheidingen de beslissing nam om uit elkaar te gaan. Dat beide partners min of meer tegelijk tot de slotsom kwamen om uit elkaar te gaan, wordt door beide seksen overeenkomstig gerapporteerd: dit percentage ligt rond de tien.

De antwoorden op deze vraag blijken sterk persoonsgebonden te zijn. Beide ex-partners willen het gevoel hebben

dat men de regie van het uit elkaar gaan in handen heeft (gehad). Uit de echtscheidingsverzoeken bij de rechtbank blijkt dat in 1995 bij zes op de tien echtscheidingen de vrouw het verzoek heeft ingediend en bij twee op de tien de man. Tegenwoordig wordt bij de helft van de echtscheidingen een gezamenlijk verzoek ingediend. Nog steeds dienen twee keer zoveel vrouwen als mannen een verzoek tot echtscheiding in (CBS, 2005).

Er bestaat een verband tussen het nemen van het initiatief om uit elkaar te gaan en de belangrijkste reden om te scheiden. Was er iemand anders in het spel, dan geven mannen in meerderheid aan dat de vrouw de beslissing nam om uit elkaar te gaan. Het aandeel ex-paren dat om deze reden samen de beslissing nam om de relatie te verbreken, ligt rond de 9 procent.

Staat 5

Initiatief tot scheiden naar enkele belangrijke redenen om uit elkaar gaan

	Beslissing ging uit van			Totaal aantal respondenten
	man	vrouw	beiden	
	%			abs.=100%
Respondent: man				
Totaal ooit gescheiden mannen	45	40	14	849
waaronder				
– op elkaar uitgekeken	41	44	16	151
– karakters botsen	50	30	20	222
– toekomstplannen onverenigbaar	44	38	18	78
– iemand anders in het spel	40	51	9	162
Respondent: vrouw				
Totaal ooit gescheiden vrouwen	21	70	9	971
waaronder				
– op elkaar uitgekeken	22	69	9	80
– karakters botsen	17	77	6	185
– toekomstplannen onverenigbaar	26	53	21	53
– verslavingsproblemen	3	88	9	98
– iemand anders in het spel	36	55	9	251

Wordt uitgegaan van de informatie van de vrouw, dan blijkt dat bij de reden 'toekomstplannen waren onverenigbaar' een vijfde van de ex-partners beiden het initiatief hebben genomen om de relatie te verbreken. Bij verslavingsproblemen, die vaak betrekking hebben op de man, nam in negen op de tien gevallen de vrouw als eerste de beslissing om uit elkaar te gaan.

Wie vertrekt?

Nadat de beslissing is gevallen om de relatie te beëindigen, verlaat doorgaans een van de partners de woning. Om meer inzicht te krijgen in het verhuisgedrag van de ex-partners, is in het onderzoek gevraagd wie als eerste het huis heeft verlaten. Voor de totale groep die ooit gescheiden is of uit elkaar is gegaan, blijkt dat van ruim de helft van de paren de vrouw gaat verhuizen (*staat 6*). Dat beiden direct na de scheiding de woning verlaten, komt zelden voor. Deze vraag is aan zowel mannen als vrouwen gesteld, en de antwoorden van beide seksen komen sterk overeen. Uit nadere analyse blijkt dat het verlaten van de woning door de man of de vrouw sterk samenhangt met het eigendom van de woning. Bij ruim acht op de tien scheidingen is het de eigenaar van de woning die in het huis achterblijft.

Staat 6
Uit huis gaan van gescheidenen naar woningbezit (respondent: man + vrouw)

Eigenaar woning	Als eerste ging uit huis			Totaal aantal respondenten
	man	vrouw	beiden	
	%			abs.=100%
Man	13	86	1	195
Vrouw	83	17	0	94
Beiden	39	57	4	509
Huurwoning	47	50	3	1 017
Totaal	43	54	2	1 817

Ook de aanwezigheid van kinderen tijdens de scheiding speelt een rol. Van echtparen met kinderen die ten tijde van de echtscheiding in een huurwoning woonden, blijft in zes op de tien gevallen de moeder, doorgaans met de kinderen, in de woning achter. Deze beslissing ligt voor de hand, omdat de kinderen zo niet worden belast met een verhuizing, met alle gevolgen van dien. Uit onderzoek uitgevoerd door Fokkema (*Scheiding in Nederland* (SIN)), blijkt eveneens dat in 60 procent van de echtscheidingsgevallen waarbij thuiswonende kinderen zijn betrokken, de man het huis verlaat.

Bij niet-gehuwd samenwonenden zonder kinderen die in een huurwoning wonen, verlaat in zes op de tien gevallen juist de vrouw het huis. Een mogelijke verklaring daarvoor is dat vaak bij ongehuwd samenwonenden één partner – vaker de man dan de vrouw – de hoofdhuurder is. Bij relatieverbreking zal doorgaans deze huurder in de woning blijven wonen.

Kinderen en scheiding

Het aantal kinderen onder de 18 jaar dat is betrokken bij een echtscheiding bedraagt de laatste jaren bijna 35 duizend per jaar. Het aantal kinderen dat betrokken is bij een flitscheiding ligt jaarlijks op bijna 5 duizend. Naar schatting 18 duizend kinderen zijn ten slotte betrokken bij verbrekingen van niet-gehuwde samenwonenrelaties. Per jaar maken dus tussen de 50 en 60 duizend kinderen een scheiding van de ouders mee.

Sinds 1 januari 1998 geldt dat het ouderlijk gezag na scheiding in principe voortduurt. Eenhoofdig gezag is uitzondering geworden. Vóór 1998 was het tegenovergesteld het geval: eenhoofdig gezag was na echtscheiding regel en gezamenlijk gezag uitzondering. De plaats waar de kinderen gaan wonen, staat los van het gezag over de kinderen. In het verzoekschrift tot echtscheiding of een gemeenschappelijk verzoek, waarin alle wensen van beide partijen zijn opgenomen, zijn gegevens vermeld over huisvesting, alimentatie, omgangsregeling en verdeling van de boedel. Uit het Onderzoek Gezinsvorming (OG98) van het CBS bleek dat 80 procent van de respondenten die in het ouderlijk huis een echtscheiding van de ouders hebben meegemaakt bij de moeder bleef wonen; 15 procent bleef bij de vader wonen en een klein deel woonde afwisselend bij vader en moeder, of in een pleeggezin of kindertehuis (De Graaf, 2001). In het OG2003 is aan respondenten die zelf een scheiding hebben meegemaakt, gevraagd of zij tijdens de scheiding thuiswonende kinderen hadden en zo ja, bij wie de kinderen direct na het beëindigen van de relatie gingen wonen. Ook is gevraagd of er een regeling was getroffen betreffende het zogenaamde co-ouderschap.

Over het co-ouderschap wordt door mannen en vrouwen verschillend gerapporteerd (*staat 7*). De vraag met de inleiding 'Soms wordt er na het beëindigen van een relatie een regeling getroffen waarbij kinderen deels bij de ene ouder en deels bij de andere ouder wonen, het zogenaamde co-ouderschap. Was er bij uw kinderen sprake van deze regeling?' wordt door mannelijke respondenten in een kwart van de gevallen bevestigend beantwoord. Voor vrouwen ligt dit aandeel op 10 procent. Het vermoeden bestaat dat vaders de antwoorden enigszins overschatten, door de omgangsregeling als co-ouderschap te interpreteren. Men kan hierbij denken aan vaders bij wie de kinderen één keer in de veertien dagen het weekend doorbrengen. Bij moeders zou van een onderschatting sprake kunnen zijn. Gezien de diversiteit aan regelingen en afspraken is het moeilijk één model te geven voor co-ouderschap. Hoe de uiteindelijke regeling eruit zal zien, hangt af van de kwaliteit van de relatie tussen de ouders, van de afstand tussen de huizen van de ouders en van een eventuele nieuwe relatie van een of beide ouders (Singendonk en Meesters, 2002). Een andere variant is dat niet de kinderen, maar de ouders van huis wisselen. Op grond van de antwoorden van zowel mannen als vrouwen in het OG2003 blijkt dat bijna 80 procent van de kinderen na de scheiding bij de moeder woont en ruim 5 procent bij de vader. Co-ouderschap, waarbij het kind deels bij de vader en deels bij de moeder woont, komt in 15 procent van de gevallen voor. Een klein deel van de kinderen gaat na de scheiding van hun ouders zelfstandig wonen. Uit eerder onderzoek (Kal-

mijn en De Graaf, 2000; De Graaf, 2001) is gebleken dat het co-ouderschap nog relatief weinig voorkomt, maar dit kan te maken hebben met het feit dat de gegevens betrekking hadden op jaren waarin het co-ouderschap nog in de kinderschoenen stond.

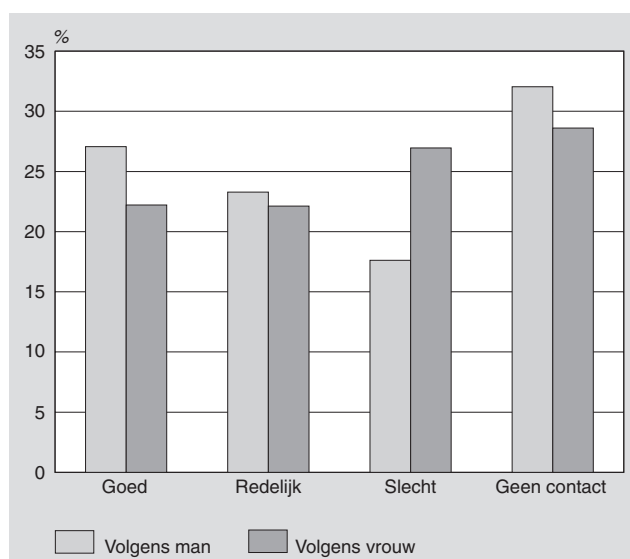
Staat 7
Woonsituatie kinderen na scheiding

	Respondent		Totaal
	man	vrouw	
	%		
Co-ouderschap	23	10	15
wonen bij vader	10	3	6
wonen bij moeder	65	86	76
zelfstandig/familie/overig	3	1	2
	abs.=100%		
Totaal aantal respondenten	305	435	740

Contact ex-partners

Nadat één van beide partners nieuwe huisvesting heeft gevonden of zelfs beiden de woning hebben verlaten, blijkt dat ongeveer de helft van de ex-partners in het eerste jaar nadat de relatie is verbroken redelijk tot goed contact heeft met de ex-partner (*grafiek 2*). Vrouwen zijn over het algemeen iets negatiever over het contact met de ex-man dan mannen over het contact met hun ex-vrouw. Een kwart van de vrouwen is van mening dat de relatie met de ex-partner kort na de scheiding slecht was. Mannen hebben een iets positiever beeld van het contact met hun ex-vrouw: slechts één op de vijf vindt het contact slecht. Aan volwassenen die een echtscheiding van de ouders hebben meegemaakt toen ze nog bij hun ouders woonden, is in het OG98 gevraagd hoe zij het contact tussen hun ouders vonden in de jaren na de scheiding. Uit de antwoorden van de volwassen kinderen blijkt dat vier op de tien gescheiden partners

2. Contact tussen de ex-partners in eerste jaar na beëindiging van de relatie

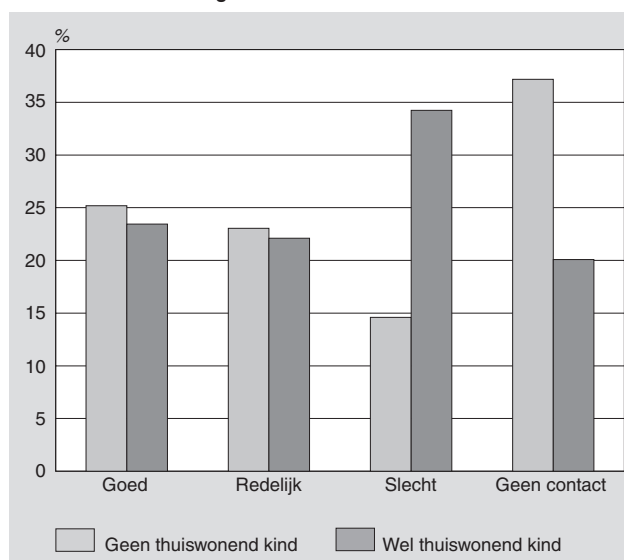

geen contact meer met elkaar hadden. Bij drie op de tien ex-partners was het onderlinge contact slecht en bij nog eens drie op de tien was het redelijk tot goed (De Graaf, 2001). Deze cijfers hebben betrekking op een ruimere periode dan één jaar na echtscheiding. Dit verklaart waarschijnlijk waarom het contact tussen de ex-partners slechter is dan gerapporteerd in het OG2003. Naarmate de periode sinds de scheiding langer is, neemt het contact tussen de ex-partners immers af (Fischer, 2004).

De aanwezigheid van thuiswonende kinderen bij het verbreken van de relatie bepaalt in belangrijke mate of er wel of geen contact is tussen de ex-partners. Zijn er geen kinderen bij de scheiding betrokken, dan hebben vier op de tien ex-partners geen contact meer met elkaar (*grafiek 3*). Zijn er wel kinderen bij het verbreken van de relatie, dan geldt dit voor twee op de tien. Wel is opvallend dat bij de aanwezigheid van kinderen het contact tussen de ouders vaak slecht is (34 procent). De helft van de ex-partners heeft redelijk tot goed contact met elkaar, ongeacht de aanwezigheid van kinderen.

Ook Fischer (2004) constateerde een sterk verband tussen het wel of niet aanwezig zijn van kinderen bij de echtscheiding en het contact tussen de ouders na de scheiding. Meer dan 30 procent van de paren zonder kinderen verloor het contact met de ex-partner in het eerste jaar na de scheiding, tegen 10 procent van de paren met kinderen. Uit de uitkomsten van het OG2003 kan worden afgeleid dat jaarlijks 11 duizend kinderen worden geconfronteerd met gescheiden ouders die geen contact meer met elkaar hebben, en ongeveer 19 duizend kinderen met gescheiden ouders die een slecht onderling contact hebben.

3. Contact tussen de ex-partners in eerste jaar na beëindiging van de relatie naar aanwezigheid kinderen

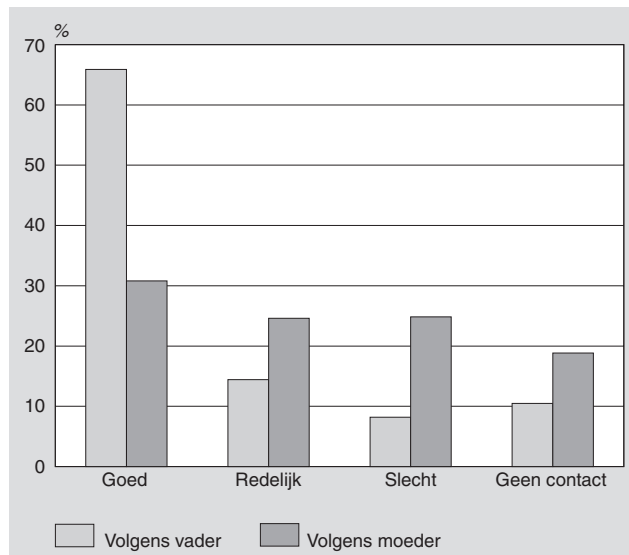
Contact kinderen met ouders

Aan zowel mannelijke als vrouwelijke respondenten die ooit een scheiding hebben meegemaakt, is gevraagd hoe het contact was tussen het kind en de vader en het kind en de moeder in het eerste jaar na de scheiding. Deze vraag is door de ouders heel verschillend beantwoord. Over de

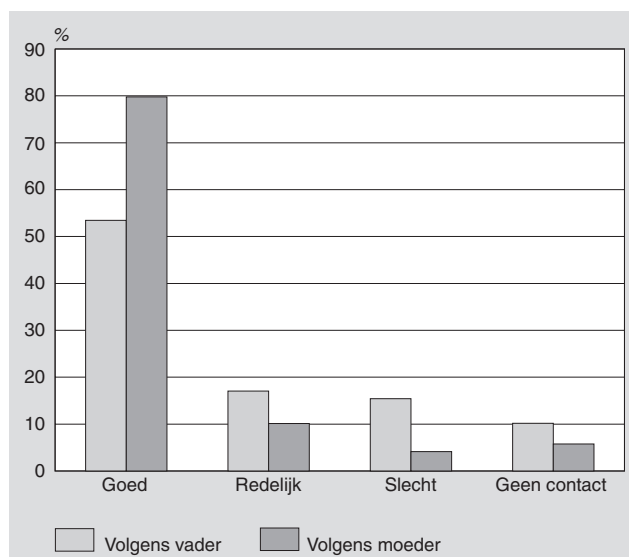
mate van contact van het kind met de vader wordt door vaders een positiever beeld gegeven dan door moeders. Moeders schetsen een veel negatiever beeld van het contact van de vader met de kinderen. Vanuit het gezichtspunt van de vader blijkt dat vaders in 18 procent van de gevallen geen of slecht contact hebben met de kinderen (*grafiek 4*). Moeders zijn veel negatiever over de relatie tussen vader en kinderen: volgens hen heeft 44 procent geen of slecht contact. Wat betreft het contact van de moeder met de kinderen kan worden vastgesteld dat zij volgens eigen opgave in negen op de tien gevallen redelijk tot goed contact hebben (*grafiek 5*). Vanuit het gezichtspunt van de vader geldt dit voor zeven op de tien moeders. Dit positieve beeld wordt enigszins verklaard door het feit dat de kinderen vaak bij de moeder zijn gaan wonen.

Er bestaat een sterk verband tussen het contact van de ex-partners onderling en het contact van de ex-partners met de kinderen. Hoe slechter het contact tussen de (ex)-

4. Contact tussen vader en kind in eerste jaar na beëindiging van de relatie

5. Contact tussen moeder en kind in eerste jaar na beëindiging van de relatie

partners, hoe slechter het contact tussen ouders en kinderen. Als er geen contact is tussen de ouders, is er heel vaak ook geen contact tussen de kinderen en de ouders (*staat 8 en 9*).

Staat 8 Contact tussen kind en vader in eerste jaar dat relatie na beëindiging van de relatie

Contact tussen kind en vader	Mening van	
	vader	moeder
<i>Contact tussen de ex-partners: goed</i>		
%		
Goed	90	74
Redelijk	7	20
Slecht	1	3
Geen contact	2	2
Weet niet	0	0

abs.=100%

Totaal	86	89
--------	----	----

Contact tussen de ex-partners: geen contact

%		
Goed	35	6
Redelijk	7	10
Slecht	17	24
Geen contact	37	56
Weet niet	4	3

abs.=100%

Totaal	54	94
--------	----	----

Staat 9 Contact tussen kind en moeder in eerste jaar dat relatie na beëindiging van de relatie

Contact tussen kind en moeder	Mening van	
	vader	moeder
<i>Contact tussen de ex-partners: goed</i>		
%		
Goed	86	99
Redelijk	12	1
Slecht	2	0
Geen contact	0	0
Weet niet	0	0

abs.=100%

Totaal	86	87
--------	----	----

Contact tussen de ex-partners: geen contact

%		
Goed	27	76
Redelijk	4	3
Slecht	21	3
Geen contact	39	17
Weet niet	9	1

abs.=100%

Totaal	56	94
--------	----	----

3. Samenvatting en conclusie

Het aantal echtscheidingen is sinds halverwege de jaren negentig niet verder toegenomen. Wel is het totale aantal relatie-ontbindingen gestegen. Per jaar worden ongeveer 100 duizend relaties ontbonden. Naar schatting zijn daarbij tussen de 50 en 60 duizend kinderen betrokken. Op basis van de uitkomsten van het OG2003 kan worden bepaald dat jaarlijks 11 duizend kinderen worden geconfronteerd met gescheiden ouders die geen contact meer met elkaar hebben en ongeveer 19 duizend kinderen met gescheiden ouders die een slecht onderling contact hebben.

Hoewel de mannen en vrouwen in de steekproef geen ex-partners van elkaar waren, zouden de antwoorden op vragen waarop een objectief antwoord kan worden gegeven toch redelijk met elkaar moeten overeenkomen, omdat de steekproef is herwogen op een groot aantal variabelen. In dit onderzoek zijn voor alle onderzoeksvragen die betrekking hebben op de scheiding de antwoorden van zowel mannen als vrouwen geanalyseerd. Voor een aantal vraagstellingen met een objectief karakter, zoals 'Wie ging als eerste het huis uit?', blijken de antwoorden van beide seksen redelijk goed overeen te komen. Deze bevinding duidt erop dat de antwoorden van de respondenten representatief zijn voor de gehele populatie. Voor vraagstellingen met een subjectief karakter, zoals die betreffende de redenen voor scheiding en het contact tussen kinderen en ouders, zijn de antwoorden van mannen en vrouwen soms sterk verschillend.

Ook Kalmijn en De Graaf (2000) kwamen in hun echtscheidingsonderzoek op verschillen in subjectieve antwoorden tussen mannen en vrouwen. Zij gaven als verklaring dat het verschil is gelegen in de perceptie die ex-partners van de situatie na de scheiding hebben. Vrouwen geven een negatiever beeld van de situatie rondom de scheiding dan mannen. Dit hangt waarschijnlijk samen met de schuld-vraag met betrekking tot de scheiding.

Ook bij de betrekkelijk objectief te beantwoorden vraag wie als eerste de beslissing nam om uit elkaar te gaan, komen verschillen in de antwoorden voor. Mannen, maar meer nog vrouwen, vinden in meerderheid dat zij het initiatief hebben genomen tot scheiding. Beide seksen zeggen minder vaak aan de kant te zijn gezet door de partner. Waarschijnlijk hebben de respondenten hun antwoorden laten beïnvloeden door de voor hen meest wenselijke situatie (zie ook Kalmijn en De Graaf, 2000). Dit geldt ook voor de antwoorden op de vragen over het contact tussen ouders en kinderen. Het is denkbaar dat moeders het contact tussen hun ex-partner en kind in het eerste jaar na de scheiding negatiever beoordelen dan het in werkelijkheid was, terwijl vaders het contact positiever beoordelen.

Dat man en vrouw een verschillende visie hebben op het verloop van de scheiding, blijkt ook uit de verschillen in de antwoorden op de vraag wat de reden was van de scheiding. Vaak wordt de schuld bij de ex-partner gezocht, kennelijk omdat men niet graag zelf het boetekleed aantrekt.

Wil men een goed beeld krijgen van de gebeurtenissen rond de scheiding, dan spelen twee zaken een belangrijke rol: de perceptie van de respondent en de weging van de steekproef. Het is het van belang dat vragen over (echt-)scheiding aan zowel mannen als vrouwen worden gesteld. Worden alleen vrouwen of mannen over de scheiding ondervraagd, dan ontstaat een eenzijdig beeld van de werkelijkheid. Die werkelijkheid zal vaak in het midden liggen. Het maakt daarbij niet uit of beide ex-partners, dan wel één van de partners, wordt ondervraagd. Naar verwachting laten de antwoorden op vragen met betrekking tot scheiding bij een goed herwogen personensteekproef een overeenkomstig beeld zien.

Literatuur

CBS, 2001, Vademecum Gezondheidsstatistiek Nederland 2001. CBS, Voorburg/Heerlen.

CBS, 2005, Statistisch Jaarboek 2005. CBS, Voorburg/Heerlen.

Fischer, T., 2004, Parental divorce, conflict and resources. Ponsen en Looijen BV, Wageningen.

Fokkema, C.M., 2001, Verdeling van huis en haard na echtscheiding. Demos 17(6), blz. 45–47. NIDI, Den Haag.

Graaf, A. de, 1996, De invloed van echtscheiding van de ouders op relaties van jongeren. Maandstatistiek van de Bevolking 44(8), blz. 7–12. CBS, Voorburg/Heerlen.

Graaf, A. de, 2001, Ervaringen van kinderen met het ouderlijk gezin. Maandstatistiek van de Bevolking 49(4), blz. 12–15. CBS, Voorburg/Heerlen.

Graaf, A. de, 2002, De invloed van het ouderlijk gezin op relaties van jongeren. Maandstatistiek van de Bevolking 50(1), blz. 4–8. CBS, Voorburg/Heerlen.

Kalmijn, M. en P.M. de Graaf, 2000, Gescheiden vaders en hun kinderen: een empirische analyse van voogdij en bezoekfrequentie. Bevolking en Gezin (29)2, blz. 59–84. NIDI/CBGSDen Haag/Brussel.

Singendonk, K. en G. Meesters, 2002, Kind en echtscheiding. Een ontwikkelingspsychologisch perspectief. Swets en Zeitlinger BV, Lisse.

Spruijt, E., H. Kormos, C. Bruggraaf en A. Steenweg, 2002, Het verdeelde kind. Literatuuronderzoek omgang na scheiding. Capaciteitsgroep Kinder- en Jeugdstudies Universiteit Utrecht.

Steenhof, L. en C. Harmsen, 2002, Ex-samenwoners. Maandstatistiek van de Bevolking 50(3) blz. 17–20. CBS, Voorburg/Heerlen.

Steenhof, L. en K. Prins, 2005, Echtscheiding van ouders en kinderen. Bevolkingstrends 53(4), blz. 47–52.

Echtscheiding van ouders en kinderen

Liesbeth Steenhof en Kees Prins

Dit onderzoek beschrijft de uitkomsten van een onderzoek naar de intergenerationale overdracht van echtscheidingskansen. Uit eerder survey-onderzoek is al bekend dat de kans op echtscheiding voor kinderen met gescheiden ouders groter is dan voor kinderen met ouders die bijeen zijn gebleven. Het huidige onderzoek biedt nieuwe, gedetailleerde informatie over deze intergenerationale overdracht. Daarbij wordt onderscheid gemaakt naar onder meer de huwelijksgeschiedenis van de ouders van beide partners en de leeftijd van het kind bij echtscheiding. Waar mogelijk wordt ook onderscheid gemaakt naar huwelijkscohort en huwelijksduur.

1. Inleiding

Uit verschillende onderzoeken is bekend dat kinderen die een echtscheiding van hun ouders hebben meegemaakt, zelf een hogere kans hebben om te scheiden (onder andere McLannahan en Bumpass, 1988). Doel van het hier gepresenteerde onderzoek is nieuwe, gedetailleerde informatie te verschaffen over deze intergenerationale overdracht. Dit is mogelijk doordat er nu een uniek, zeer groot databestand van ouders en kinderen beschikbaar is, op basis van informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA). Daarmee kunnen nieuwe aspecten van de overdracht van echtscheiding aan het licht worden gebracht. Door het grootschalige karakter van het databestand kunnen gedetailleerde resultaten worden afgeleid en spelen steekproeffluctuaties geen rol. In dit onderzoek wordt onderscheid gemaakt naar kenmerken als huwelijksgeschiedenis van de ouders van beide partners en de leeftijd van het kind bij echtscheiding. Waar mogelijk wordt ook onderscheid gemaakt naar huwelijkscohort en huwelijksduur. Het onderzoek geeft antwoord op de volgende vragen:

- is er verschil in echtscheidingskansen tussen personen die een echtscheiding van hun ouders hebben meegemaakt en personen die geen echtscheiding van de ouders hebben meegemaakt, maar van wie de ouders wel in een eerdere relatie zijn gescheiden?
- is er verschil in echtscheidingskansen voor echtparen waarvan de ouders van beide partners zijn gescheiden en echtparen waarvan alleen de ouders van een van beide partners zijn gescheiden?
- is er verschil in echtscheidingskansen voor personen die de echtscheiding van hun ouders op jonge leeftijd hebben meegemaakt en personen die bij deze gebeurtenis al ouder waren?
- wordt het meemaken van meerdere echtscheidingen ook overgedragen van ouder op kind?

2. Eerder onderzoek

Tot dusver was onderzoek naar intergenerationale overdracht van echtscheiding gebaseerd op steekproeven. De meeste van deze onderzoeken richtten zich op de relatievorming en -ontbinding van degenen die opgroeiden in een eenoudergezin (na scheiding) en van degenen die opgroeiden in een tweeoudergezin.

McLannahan en Bumpass (1988) vinden op basis van een grote Amerikaanse steekproef dat vrouwen uit eenoudergezinnen die zijn ontstaan door echtscheiding een grotere kans hebben om hun huwelijk in een scheiding te zien eindigen dan vrouwen uit tweeoudergezinnen. Dat intergenerationale overdracht van echtscheiding een wijdverbreid fenomeen is, bewijzen Diekman en Schmidheiny (2004) in hun steekproefonderzoek in 15 landen in West- en Oost-Europa en in Noord-Amerika. In al deze landen is een significante intergenerationale overdracht van echtscheiding gevonden. Gemiddeld hebben kinderen met gescheiden ouders in dit onderzoek een scheidingskans die twee keer zo groot is als die van kinderen van wie de ouders niet gescheiden zijn. De Graaf (1996, 2002) onderschrijft deze bevindingen op basis van het Nederlandse Onderzoek Gezinsoorming. Uit zijn onderzoek blijkt dat personen die een echtscheiding van hun ouders hebben meegemaakt in Nederland een anderhalf keer zo grote kans hebben om zelf een relatieverbreking mee te maken dan personen die geen echtscheiding van hun ouders hebben meegemaakt. Hij voegt hieraan toe dat personen uit gezinnen waarin de ouders vaak ruzie hebben even vaak een relatie beëindigen als personen die thuis een echtscheiding van de ouders hebben meegemaakt. De kans om uit elkaar te gaan is voor personen uit gezinnen met ouderlijke conflicten ongeveer twee keer zo groot als voor personen uit niet-conflictueuze gezinnen. Zijn conclusie is dan ook dat de afwezigheid van een stabiele omgeving in het ouderlijk gezin belangrijker is dan de vraag of de ouders wel of niet uit elkaar gaan.

Fischer en De Graaf (2001) onderzochten of het verband tussen een ouderlijke echtscheiding en de levensloop van kinderen werkelijk het gevolg is van echtscheiding. Zij hielden rekening met de gezinssituatie zoals die vóór de scheiding bestond, en kwamen tot de conclusie dat het standhouden van de eigen relatie negatief wordt beïnvloed door een ouderlijke echtscheiding. Dit effect wordt kleiner als gecorrigeerd wordt voor conflicten tussen de ouders, maar verdwijnt niet geheel.

Uit literatuuronderzoek van Spruijt et al. (2002) blijkt dat de leeftijd van het kind ten tijde van de scheiding in het algemeen geen groot verschil maakt, omdat in alle leeftijdsgroepen de negatieve effecten van scheiding zichtbaar zijn. Met betrekking tot sociaal gedrag zijn er geen verschillen gevonden tussen kinderen die de scheiding op jonge en op latere leeftijd hebben meegemaakt. Op basis

van deze onderzoeksresultaten zou men kunnen aannemen dat de leeftijd van het kind bij echtscheiding van de ouders weinig uitmaakt voor de eigen echtscheidingskans.

McLannahan en Bumpass (1988) zetten drie belangrijke verklaringen voor de overdracht van echtscheiding van ouders op kinderen naast elkaar. De eerste verklaring is de 'economische deprivatie-theorie'. Gescheiden ouders hebben minder tijd en minder geld om aan hun kinderen te besteden, waardoor zij minder kansen krijgen qua opleiding en beroep. Deze slechtere economische omstandigheden kunnen de kans op echtscheiding vergroten. Een andere verklaring is de 'socialisatietheorie'. Socialisatie in het ouderlijk gezin leidt tot bepaalde waarden, normen en gedrag bij de kinderen. Kinderen nemen het gedrag van de ouders over, inclusief het gedrag binnen een relatie, waardoor kinderen met gescheiden ouders zelf een grotere kans hebben om te scheiden. De derde verklaring is de 'stress-theorie'. In deze theorie vormt de stress waarmee de echtscheiding van de ouders gepaard gaat een 'push' factor voor de kinderen om jong uit huis te gaan, jong te trouwen en jong kinderen te krijgen. Dit verhoogt de kans op een echtscheiding.

Naast deze drie theorieën dient nog de 'erfelijkheidstheorie' te worden genoemd. Uit verscheidene onderzoeken is gebleken dat naast de omgevingsfactoren genetische factoren een rol spelen in de kans op echtscheiding. Bepaalde karaktereigenschappen vergroten de kans op echtscheiding, terwijl andere karaktereigenschappen deze kans juist verkleinen. McGue en Lykken (1992) vonden in een onderzoek onder Amerikaanse een- en twee-eiige tweelingen dat de mate waarin broers en zussen scheiden meer overeenkomt bij een-eiige dan bij twee-eiige tweelingen. In een latere studie met Jockin (1996) vonden ze dat neurotisch en extravert gedrag positief correleren met echtscheiding, terwijl geresemdheid en echtscheiding negatief correleren. Ook Cramer (1993) vond in Groot-Brittannië soortgelijke resultaten, maar alleen voor vrouwen. De mate van extravert en neurotisch gedrag was onder gescheiden vrouwen groter dan onder niet-gescheiden vrouwen.

Dat echtscheiding in een bepaalde mate 'geërfd' wordt, is duidelijk, en dit effect zal nog groter zijn als de ouders van beide partners gescheiden zijn. Op grond van de socialisatietheorie en de erfelijkheidstheorie maakt het voor de overdraagbaarheid van echtscheiding niet veel uit of de kinderen de echtscheiding wel of niet hebben meegemaakt. Ouders hebben bepaalde karaktereigenschappen of gaan op een bepaalde manier met elkaar om, waardoor de kans op echtscheiding vergroot is. Deze vergrote kans geven ze door aan hun kinderen. Het is op grond van deze theorieën te verwachten dat een kind dat geen echtscheiding van de ouders heeft meegemaakt, maar van wie de ouders wel een eerdere relatie ontbonden, eveneens een verhoogde kans heeft om zelf te scheiden. Ook de kans om meerdere keren te scheiden zal volgens deze theorieën verhoogd zijn voor kinderen met ouders die vaker gescheiden zijn.

3. Methode

3.1 Het ouder-kind-bestand

Het grote databestand dat als basis heeft gediend voor dit onderzoek naar de intergenerationele overdracht van echtscheiding, wordt aangeduid als ouder-kind-bestand. Dit door het CBS samengestelde bestand bevat, in eerste instantie voor de toestand op 1 januari 2002, voor zoveel mogelijk inwoners van Nederland behalve het eigen A-nummer, die van de beide ouders. Het A-nummer is een uniek identificatienummer dat aan iedere persoon die in de GBA is ingeschreven, wordt toegekend. Dit bestand biedt de mogelijkheid om gegevens van ouders en kinderen, voorzover bekend, met elkaar in verband te brengen. Daarbij kan het gaan om verbanden tussen demografische variabelen, zoals kindertal, verhuisgedrag en leeftijd bij overlijden, maar ook om toepassingen buiten de demografie.

De kracht van het ouder-kind-bestand is gelegen in de omvang. Sinds de laatste volkstelling in 1971 heeft het CBS niet langer de beschikking gehad over een bestand dat op vrijwel integrale basis intergenerationeel onderzoek mogelijk maakt. Het huidige onderzoek, dat betrekking heeft op het verband tussen de huwelijks historie van personen en die van hun ouders, is in Nederland nog niet eerder op deze schaal uitgevoerd.

In de GBA worden al relaties tussen personen gelegd. Behalve over een persoon zelf bevat de GBA namelijk gegevens over diens ouder(s), de (ex-)partner(s) en de kinderen. Deze mensen staan bekend onder de verzamelterm 'gerelateerden'. Van een gerelateerde worden onder meer de naam, de geboortedatum, het geslacht en het geboorteland opgenomen. Ook wordt het A-nummer vermeld, mits voldaan is aan de voorwaarde dat de gerelateerde ooit is ingeschreven in de GBA en dat de persoon en de gerelateerde op enig moment na 1 oktober 1994 waren ingeschreven in dezelfde gemeente. Laatstgenoemde voorwaarde heeft er mee te maken dat gemeenten alleen verbanden hoeven te leggen tussen persoonslijsten die in hun eigen basisadministratie aanwezig zijn. Een persoonslijst is het geheel van de gegevens die over een persoon in de GBA zijn vastgelegd.

Een en ander leidt ertoe dat niet van iedere persoon in de GBA de A-nummers van de ouders bekend zijn. Van veel oudere mensen zijn de ouders al voor 1 oktober 1994 overleden. Ook degenen die vóór 1 oktober 1994 het ouderlijk huis hebben verlaten en in een andere gemeente zijn gaan wonen, missen op hun persoonslijst de A-nummers van de ouders. Van immigranten van wie de ouders niet in Nederland komen wonen, ontbreekt op de persoonslijst eveneens de A-nummerv verwijzing naar de ouders. In voorkomende gevallen worden de A-nummers op enig moment alsnog toegevoegd, bijvoorbeeld als door verhuizing of door een gemeentelijke herindeling ouders en kind (weer) in dezelfde gemeente terechtkomen, of als de ouders van de immigrant zich bij hun kind in Nederland vestigen.

Het zoeken naar de ouders kon worden geconcentreerd rond de mensen die vóór 1980 zijn geboren. Een gelukkige omstandigheid is dat in die jaren de buitenechtelijke vruchtbaarheid nog zeer beperkt was. Van vrijwel iedereen die voor 1980 is geboren, waren de ouders dus met elkaar getrouwd. De eerste stap van het zoekproces bestond daarom uit het formeren van echtparen, inclusief echtparen van wie het huwelijk is ontbonden. De echtparen zijn samengesteld op basis van de huwelijksdatum en de geboortedatum van de partner. Van iedereen die in de GBA is ingeschreven, zijn deze gegevens immers bekend. De tweede stap van het zoekproces bestond uit het vinden van een ouderpaar bij een kind. Langs deze weg is een bestand van 7,3 miljoen personen gecreëerd waarin behalve het eigen A-nummer de A-nummers van de beide ouders zijn vastgelegd.

De kwaliteit van het bestand is nagegaan met behulp van de leeftijdsverdeling, de buitenechtelijke vruchtbaarheid, het leeftijdsverschil met de moeder, het aantal vrouwen naar kindertal, het aantal personen naar aantal gesloten huwelijken en het leeftijdsverschil tussen de huwelijkspartners. Deze controle wees uit dat de kwaliteit van het bestand hoog is (Prins, 2004).

Vanaf ongeveer leeftijd 20 wordt het percentage personen met twee gevonden ouders met het oplopen van de leeftijd steeds kleiner. Tussen leeftijd 35 en 40 neemt dit percentage fors af. Voor ruim de helft van de 35-jarigen zijn twee ouders gevonden, terwijl dit voor de 40-jarigen nog maar een op de drie is.

3.2 Gegevens

Voor deze analyse zijn de huwelijksgeschiedenissen van alle personen (kinderen en ouders) in het ouder-kind-bestand bijeengezocht. Vervolgens zijn alleen de personen (kinderen) die ooit gehuwd, maar nooit verweduwd zijn, met ooit-gehuwde ouders geselecteerd. Er blijven 1,6 miljoen van de 7,3 miljoen kinderen in het ouder-kindbestand over. Ondanks de grootschaligheid van het ouder-kind-bestand moet er bij deze echtscheidingsanalyses toch rekening worden gehouden met enige selectiviteit van de groep personen uit het ouder-kind-bestand. Vooral oudere geboortecohorten, en dus oude huwelijkscohorten, zijn ondervertegenwoordigd in het bestand. Hoe ouder een persoon is, hoe groter de kans dat één of beide ouders niet meer in leven is/zijn en deze personen dus niet meer deel uitmaken van het ouder-kind-bestand. Jonge geboorte- en huwelijkscohorten zijn wel goed vertegenwoordigd.

Staat 1 toont de verdeling voor de huwelijkscohorten van de personen (kinderen) in het ouder-kind-bestand en voor totaal Nederland. De aantallen voor totaal Nederland zijn gebaseerd op het aantal huwende personen in een bepaald jaar. Personen kunnen in de tussenliggende periode overleden of geëmigreerd zijn. Deze cijfers zijn daarom niet volledig vergelijkbaar met de aantallen in het ouder-kind-bestand, maar geven wel een indicatie van de vertegenwoordiging per huwelijkscohort. Naast een ondervertegenwoordiging van de oude huwelijkscohorten ligt ook een ondervertegenwoordiging van het aantal gescheiden ouders voor de hand. Gescheiden ouders zullen vaker niet

Staat 1
Eerste huwelijken naar huwelijksjaar

Huwelijksjaar kind	Ouder-kindbestand eerste huwelijken ooit gesloten stand 1 januari 2002	Totaal voor het eerst gesloten huwelijken
<i>x 1 000</i>		
1972–1976	78	971
1977–1981	130	785
1982–1986	189	704
1987–1991	317	771
1992–1996	394	703
1997–2001	448	662
Totaal	1 555	4 597

meer te traceren en te combineren zijn dan ouders die nooit gescheiden zijn. Van gescheiden ouders zal een deel naar het buitenland verhuisd en dus niet meer vindbaar zijn, terwijl nog steeds gehuwde ouders voor het merendeel op hetzelfde adres wonen. Omdat er een relatie bestaat tussen echtscheiding van de ouders en de kinderen, betekent dit dus ook dat het aantal gescheiden kinderen ondervertegenwoordigd zal zijn in het ouder-kind-bestand. Aangenomen dat de groep van gescheiden ouders die geen deel uitmaken van het ouder-kind-bestand niet selectief is, zal het verschil in echtscheidingskans tussen kinderen met en zonder gescheiden ouders hierdoor niet beïnvloed worden. Ondanks deze ondervertegenwoordiging is het totale aantal nog steeds zeer groot (*staat 2*). In het ouder-kind-bestand zijn 212 duizend kinderen (13 procent) ooit gescheiden. Bijna 190 duizend van de kinderen hebben minstens één ouder die ooit gescheiden is. Bij 163 duizend van hen betreft het een scheiding tussen beide ouders (deze kinderen hebben dus daadwerkelijk een scheiding van hun ouders meegemaakt).

Staat 2
Aantal kinderen in ouder-kindbestand naar huwelijksgeschiedenis kind en ouders

Ouders	Kind		Totaal
	niet gescheiden	gescheiden	
<i>x 1 000</i>			
Niet gescheiden	1 242	169	1 411
Gescheiden	125	38	163
Niet gescheiden, minstens één ouder eerder gescheiden	20	5	26
Totaal	1 387	212	1 600

4. Onderzoeksresultaten

Omdat huwelijksduur een belangrijke onderscheidende variabele is, wordt in de analyses onderscheid gemaakt naar huwelijkscohorten. In dit artikel is, voor de overzichtelijkheid en om toevalsfluctuaties te verminderen, ervoor gekozen om de resultaten van een selectie van 5-jaars-huwelijkscohorten te presenteren. Gezien de omvang en de duur van de huwelijkscohorten, zijn de cohorten van 1977–1981 tot en met 1992–1996 geselecteerd. De huwelijksduren van

deze cohorten liepen op 1 januari 2002 van 20 jaar voor het cohort 1977–1981 tot 5 jaar voor het cohort 1992–1996.

Echtscheiding uit een eerdere relatie

Uit *staat 3* blijkt dat voor alle huwelijksc cohorten geldt dat de kans op echtscheiding van kinderen die een echtscheiding van de ouders hebben meegemaakt ruim twee keer zo groot is als die van kinderen zonder gescheiden ouders. Van cohort 1977–1981 is na 20 jaar nog geen 20 procent van de kinderen zonder gescheiden ouders zelf gescheiden, tegen ruim 40 procent van de kinderen met gescheiden ouders. Bij het jongste huwelijksc cohort zijn deze aandelen na 5 jaar 7, respectievelijk 16 procent. Deze resultaten komen dus zeer goed overeen met resultaten uit eerdere onderzoeken.

Staat 3
Echtscheidingspercentage kind per huwelijksc cohort naar huwelijks-
geschiedenis ouders

Huwelijksc cohort kind	Ouders gescheiden	Ouders niet gescheiden, minstens een ouder eerder gescheiden	Ouders niet gescheiden
	%		
1977–1981 (na 20 jaar)	42	36	19
1982–1986 (na 15 jaar)	38	32	17
1987–1991 (na 10 jaar)	31	26	13
1992–1996 (na 5 jaar)	16	14	7
	abs. x 1 000		
Totaal	101	15	912

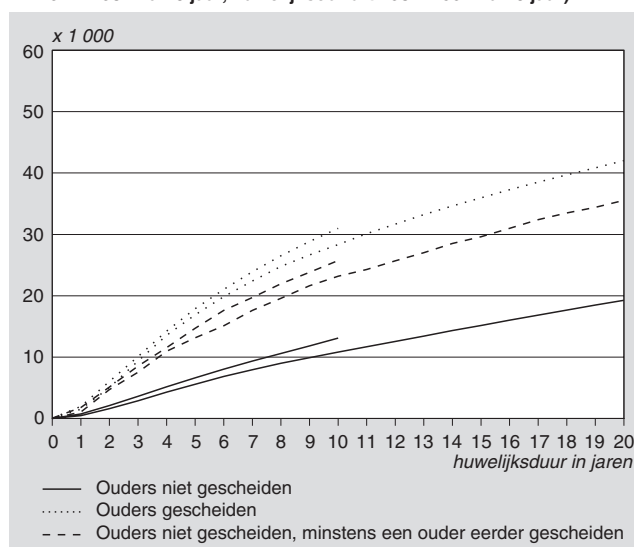
Eén of beide ouders kunnen ook uit een eerdere relatie gescheiden zijn. Na deze scheiding zijn ze weer hertrouwd en hebben ze één of meer kinderen gekregen. Deze kinderen hebben geen echtscheiding van hun ouders meegemaakt, hoewel ten minste één van hun ouders wel ooit gescheiden is. Uit *staat 3* blijkt dat deze kinderen ook een hogere kans hebben om zelf een echtscheiding mee te maken vergeleken met kinderen van wie de ouders nooit gescheiden zijn. Deze percentages benaderen die voor kinderen die de echtscheiding van hun ouders wel hebben meegemaakt.

Om het verschil in niveau duidelijk te maken, zijn in *grafiek 1* de cumulatieve echtscheidingspercentages per huwelijksduur voor twee 5-jaars-huwelijksc cohorten weergegeven. Duidelijk is dat de echtscheidingstrends voor beide cohorten gelijk is, maar dat het niveau voor het jongere huwelijkscohort wel iets boven die van het oudere cohort ligt.

Huwelijksgeschiedenis ouders van beide partners

Als voor een individueel persoon de echtscheidingskans twee keer zo groot is als hij of zij een ouderlijke echtscheiding heeft meegemaakt, hoe groot zal de echtscheidingskans van een echtpaar dan zijn als beide partners een echtscheiding van hun ouders hebben meegemaakt? *Staat 4*

1. Echtscheidingspercentage naar huwelijkscohort en huwelijksduur kind en huwelijksgeschiedenis van de ouders (huwelijkscohort 1977–1981 na 20 jaar, huwelijkscohort 1987–1991 na 10 jaar)

4 laat zien dat deze kans ongeveer anderhalf keer zo groot is als die voor echtparen van wie één partner een ouderlijke echtscheiding heeft meegemaakt.

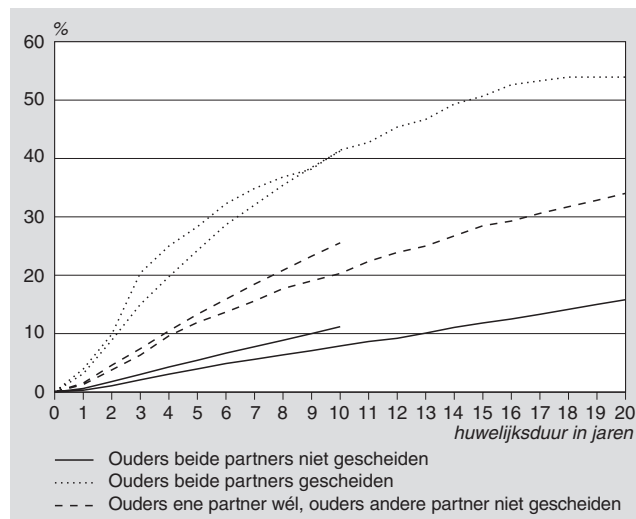
Staat 4
Echtscheidingspercentage kind per huwelijksc cohort naar huwelijks-
geschiedenis ouders van beide partners

Huwelijksc cohort kind	Ouders beide partners gescheiden	Ouders ene partner wél, ouders ander-partner niet gescheiden	Ouders beide partners niet gescheiden
	%		
1977–1981 (na 20 jaar)	54	34	16
1982–1986 (na 15 jaar)	46	32	15
1987–1991 (na 10 jaar)	41	26	11
1992–1996 (na 5 jaar)	23	13	6
	abs. x 1 000		
Totaal	4	38	199

Na 20 jaar is ruim de helft van de echtparen waarvan de ouders van beide partners zijn gescheiden uit elkaar. Voor de echtparen van wie de ouders van één van de partners zijn gescheiden, ligt dit aandeel 20 procentpunten lager, op ruim 30 procent. Iets meer dan 15 procent van de echtparen waarvan beide partners geen echtscheiding van de ouders hebben meegemaakt is na 20 jaar gescheiden. Vergeleken met echtparen waarvan de ouders van beide partners nooit gescheiden zijn, hebben echtparen van wie beide partners een ouderlijke echtscheiding hebben meegemaakt of waarvan één van de partners een ouderlijke echtscheiding hebben meegemaakt een ruim drie keer, respectievelijk ruim twee keer zo grote kans om zelf te scheiden. Dit geldt voor alle huwelijksduren, maar voor de kortere huwelijksduren lijkt het verschil iets groter dan voor de langere huwelijksduren. Zo blijkt uit *grafiek 2* dat van cohort 1987–1991 11 procent van de echtparen van wie de ouders van beide ouders nooit gescheiden zijn na tien hu-

welijksjaren zijn gescheiden. Dit aandeel ligt voor echtparen van wie de ouders van een van de partners zijn gescheiden of van wie de ouders van beide partners zijn gescheiden op 26, respectievelijk 41 procent.

2. Echtscheidingspercentage naar huwelijkscohort en huwelijksduur kind en huwelijksgegeschiedenis ouders van beide partners (huwelijkscohort 1977–1981 na 20 jaar, huwelijkscohort 1987–1991 na 10 jaar)

Leeftijd kind bij echtscheiding ouders

Staat 5 laat zien dat er verschil is in echtscheidingskans naar de leeftijd waarop kinderen de echtscheiding van hun ouders meemaken. Het meemaken van een echtscheiding op jonge leeftijd verhoogt de kans van het kind om later zelf ook te scheiden. Bijna de helft van de kinderen die jonger waren dan 5 jaar toen hun ouders uit elkaar gingen, zijn binnen 20 jaar huwelijk zelf gescheiden, tegen nog geen 40 procent van de kinderen die al volwassen waren toen hun ouders uit elkaar gingen.

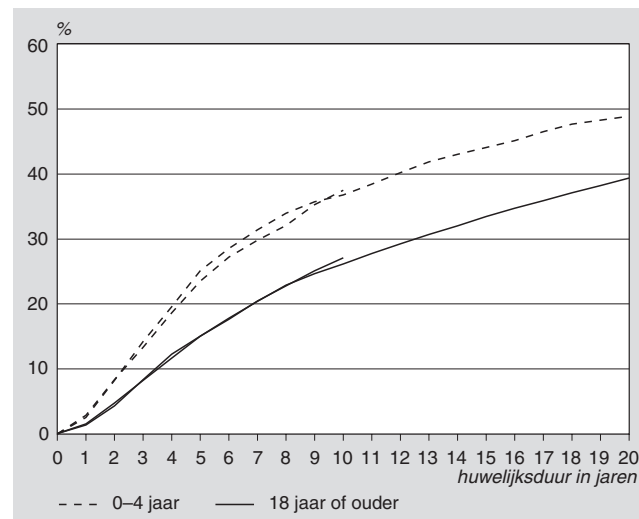
Staat 5
Echtscheidingspercentage kind per huwelijkscohort naar leeftijd waarop de echtscheiding van de ouders is meegemaakt

Huwelijkscohort kind	Leeftijd kind bij echtscheiding ouders			
	0–4 jaar	5–11 jaar	12–17 jaar	18 jaar of ouder
	%			
1977–1981 (na 20 jaar)	49	47	44	39
1982–1986 (na 15 jaar)	43	42	40	34
1987–1991 (na 10 jaar)	37	34	33	27
1992–1996 (na 5 jaar)	21	18	16	13
	abs. x 1 000			
Totaal	8	22	25	45

Tussen de vier onderscheiden leeftijdsgroepen bestaan geen grote verschillen. De verschillen zijn echter zichtbaar bij alle huwelijkscohorten, en het verschil tussen de jongste en de oudste leeftijdsgroep is wel aanzienlijk. Voor alle huwelijkscohorten geldt een verschil in echtscheidingspercentage van ongeveer 10 procentpunten tussen kinderen

die vóór hun vijfde verjaardag een echtscheiding meemaken of pas na hun achttiende. In grafiek 3 is te zien dat er in dit opzicht tussen de verschillende huwelijkscohorten weinig verschil is.

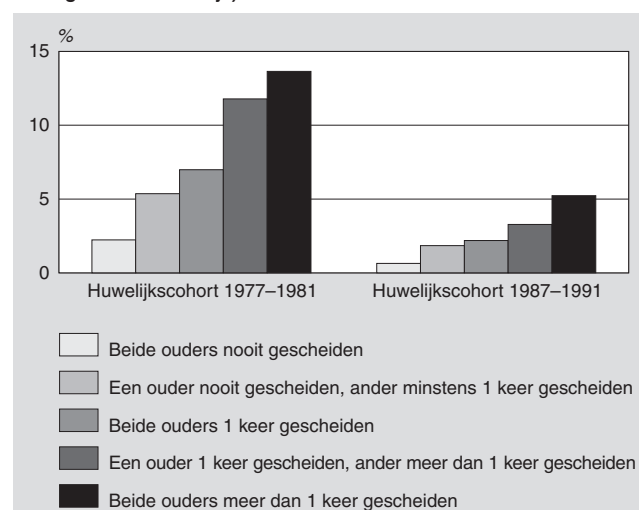
3. Echtscheidingspercentage naar huwelijkscohort en huwelijksduur kind en leeftijd waarop de echtscheiding van de ouders is meegemaakt (huwelijkscohort 1977–1981 na 20 jaar, huwelijkscohort 1987–1991 na 10 jaar)

Meerdere echtscheidingen

Grafiek 4 laat zien dat ook het aantal echtscheidingen lijkt te worden 'overgedragen' van ouders op kinderen. Hoewel het aandeel kinderen dat zelf meerdere keren een echtscheiding heeft meegemaakt een kleine minderheid betreft, is duidelijk een toename te zien in de kans om meerdere keren te scheiden naarmate de ouders vaker gescheiden zijn. Van huwelijkscohort 1977–1981 is na 20 jaar 14 procent van de kinderen met ouders die beiden meer dan één keer zijn gescheiden, zelf ook meerdere keren gescheiden. Voor kinderen met ouders die nooit gescheiden zijn, is dit 2 procent. Deze aandelen zijn voor huwelijkscohort 1987–1991 na 10 jaar 5 en 1 procent.

4. Aandeel kinderen dat meer dan 1 keer is gescheiden naar aantal echtscheidingen van de ouders (huwelijkscohort 1977–1981 20 jaar na begin eerste huwelijk, huwelijkscohort 1987–1991 10 jaar na begin eerste huwelijk)

5. Conclusie

Uit dit onderzoek blijkt dat personen die een ouderlijke echtscheiding hebben meegemaakt een twee keer zo grote kans hebben om zelf te scheiden als personen die geen gescheiden ouders hebben. Dit komt overeen met resultaten uit eerdere onderzoeken. Dit wijst erop dat mogelijke selectiviteit in het onderzoeksbestand voor dit onderwerp geen overheersende rol speelt.

Voorts blijkt dat degenen die geen ouderlijke echtscheiding hebben meegemaakt, maar van wie minstens één ouder wel ooit uit een eerdere relatie is gescheiden, ook een bijna twee keer zo grote kans hebben om zelf te scheiden.

Wordt naar echtparen gekeken, dan is de echtscheidingskans voor echtparen waarvan de ouders van beide partners gescheiden zijn drie keer zo groot als voor echtparen waarvan de ouders van beide partners nooit gescheiden zijn. De echtscheidingskans van echtparen waarvan één van de partners een ouderlijke echtscheiding heeft meegemaakt, is twee keer zo groot als die voor echtparen met nooit gescheiden ouders.

Hoe jonger de ouderlijke echtscheiding wordt meegeemaakt, hoe groter de kans van het kind om later zelf te scheiden. Deze verschillen naar leeftijd zijn echter niet erg groot. Een aanzienlijk deel van de kinderen die al volwassen waren toen hun ouders gingen scheiden, woonde toen niet meer thuis, waardoor de echtscheiding waarschijnlijk een veel minder grote invloed op hun leven heeft gehad.

Literatuur

Cramer, D., 1993, Personality and marital dissolution. *Personality and Individual Differences* 14(4), blz. 605–607.

Diekman, A. en K. Schmidheiny, 2004, The intergenerational transmission of divorce. Results from a fifteen-country study with the fertility and family survey.

Fischer, T. en P.M. de Graaf, 2001, Ouderlijke echtscheiding en de levensloop van kinderen; negatieve gevolgen of schijnverbanden? *Sociale Wetenschappen* 44(2), blz. 138–163.

Graaf, A. de, 1996, De invloed van echtscheiding van de ouders op relaties van jongeren. *Maandstatistiek van de Bevolking* 44(8), blz. 7–12. CBS, Voorburg/Heerlen.

Graaf, A. de, 2002, De invloed van het ouderlijk gezin op relaties van jongeren. *Maandstatistiek van de Bevolking* 50(1), blz. 4–8. CBS, Voorburg/Heerlen.

Jockin, V., M. McGue en D.T. Lykken, 1996, Personality and divorce: a genetic analysis. *Journal of Personality and Social Psychology* 71(2), blz. 288–299.

McGue, M. en D.T. Lykken, 1992, Genetic influence on risk of divorce. *American Psychological Society* 3(6), blz. 368–373.

McLanahan, S. en L. Bumpass, 1988, Intergenerational consequences of family disruption. *American Journal of Sociology* 94(1), blz. 130–152.

Prins, K, 2004, Speuren naar ouders. Eindrapport, interne notitie. CBS, Voorburg.

Spruijt, E., H. Kormos, C. Burggraaf en A. Steenweg, 2002, Het verdeelde kind: literatuuronderzoek omgang na scheiding. Universiteit Utrecht, Utrecht.

Relatie tussen sterftetrends op middelbare en hoge leeftijd

Is er sprake van sterfteselectie?

Fanny Janssen, Anna Peeters, Johan Mackenbach en Anton Kunst¹⁾

Dit artikel gaat in op de vraag of sterfteselectie een prominente rol heeft gespeeld in de bepaling van sterftetrends onder ouderen. Daartoe wordt voor opeenvolgende geboortecohorten nagegaan of er een negatieve correlatie bestaat tussen sterftetrends op middelbare leeftijd en sterftetrends op hoge leeftijd. Deze cohortbenadering wordt toegepast op totale en doodsoorzaakspecifieke sterftegegevens voor Denemarken, Engeland en Wales, Finland, Frankrijk, Nederland, Noorwegen en Zweden in de periode 1950–1999. Sterftetrends onder 55–69-jarigen en 80–89-jarigen die behoren tot dezelfde opeenvolgende vijfjaars-geboortecohorten (rondom 1895, 1900, 1905 en 1910) worden beschreven en de correlaties tussen de trends en niveaus voor beide leeftijdsklassen worden onderzocht. Onderscheid wordt gemaakt naar hart- en vaatziekten, kankers en specifieke ouderdomsgerelateerde ziekten. De totale sterftetrends onder 80–89-jarigen blijken sterk positief te correleren met de totale sterftetrends onder 55–69-jarigen, voor alle landen, en in het bijzonder voor mannen. Soortgelijke positieve correlaties werden gevonden voor de totale sterftetrends onder 80–89-jarigen en trends in de sterfte aan hart- en vaatziekten onder 55–69-jarigen. Trends in sterfte aan infectieziekten, longontsteking, diabetes mellitus, symptomen en externe doodsoorzaken onder 80–89-jarigen lieten geen duidelijke negatieve correlaties zien met trends in de totale sterfte onder 55–69-jarigen. Sterftetrends onder ouderen in noordwest-Europa lijken dan ook sterker samen te hangen met blootstellingen eerder in het leven dan met sterfteselectie.

1. Inleiding

De vergrijzing van de bevolking heeft verstrekkende gevolgen voor onder meer de toekomstige vraag naar gezondheidszorg en de financiering van toereikende pensioenvoorzieningen. De mate van vergrijzing wordt enerzijds bepaald door historische ontwikkelingen in de vruchtbaarheid. Aangezien deze ontwikkelingen bekend zijn, kunnen de effecten ervan met grote nauwkeurigheid worden bepaald. Anderzijds wordt de vergrijzing beïnvloed door huidige en toekomstige ontwikkelingen in de sterfte op hoge leeftijd (Grundy, 1997; Preston et al., 1989). Toekomstvoorspellingen ten aanzien van sterftetrends onder ouderen zijn dan ook van groot belang. Voor het maken van goed onderbouwde toekomstvoorspellingen van sterftetrends onder ouderen is de bestudering van historische sterftetrends onder ouderen en van mogelijke determinanten van deze sterftetrends essentieel.

Sterftetrends onder ouderen zijn in een groot aantal landen bestudeerd. Over het algemeen is er vanaf de jaren vijftig in Nederland en andere West-Europese landen een daling in de sterftetrends onder ouderen opgetreden (Kannisto, 1994; Kannisto et al., 1994; Thatcher, 1992; Vaupel, 1997). Een meer gedetailleerde bestudering van deze trends in zeven noordwest-Europese landen rapporteerde echter belangrijke verschillen tussen landen in de mate van deze sterftedaling. Vanaf de jaren tachtig bleek er zelfs stagnatie van de sterftedaling op te treden in Denemarken en Nederland, en onder Noorse mannen (Janssen et al., 2004; Janssen et al., 2003; Nusselder en Mackenbach, 2000). De achterliggende mechanismen van de (nationale verschillen in) sterftetrends onder ouderen zijn tot op heden nog grotendeels onbekend. Eerdere studies hebben, in navolging van de levensloopbenadering, naast de effecten van leefstijlen of gebeurtenissen op oudere leeftijd ook de mogelijke effecten van gebeurtenissen en leefstijlen eerder in het leven bestudeerd. Sterfteselectie is in de literatuur genoemd als mogelijke determinant van sterftetrends onder ouderen, en is bovendien gerelateerd aan de levensloopbenadering (Caselli en Lopez, 1996; Grundy, 1997; Nusselder en Mackenbach, 1997, 2000).

Sterfteselectie houdt in dat hoge sterfte op jongere leeftijd eerst de 'zwakkere' individuen treft en zo tot een selecte, 'sterkere' bevolking op oudere leeftijd leidt (Manton en Stallard, 1981). Bij afnemende sterfte op jongere leeftijd zou het toenemende aandeel van ouderen in dit opzicht minder select kunnen zijn dan eerdere cohorten, met als gevolg relatief meer morbiditeit en sterfte (Grundy, 1997). Effecten van sterfteselectie zijn verondersteld in studies die aan de hand van mathematische modellen de sterfte van cohorten hebben bestudeerd (bijvoorbeeld Barbi en Caselli, 2003; Foster, 1991; Horiuchi en Wilmoth, 1998;

¹⁾ De auteurs waren ten tijde van het onderzoek allen verbonden aan het Instituut Maatschappelijke Gezondheidszorg, Erasmus MC, Universitair Medisch Centrum Rotterdam, en maken deel uit van de onderzoeksgroep 'The Netherlands Epidemiology and Demography Compression of Morbidity' (NEDCOM). Dit artikel is een vertaling en bewerking van het artikel 'Relation between trends in late middle-age mortality and trends in old-age mortality – is there evidence for mortality selection?' dat in 2005 verscheen in *Journal of Epidemiology and Community Health* 59, blz. 775–781. Laatstgenoemd artikel is onderdeel van een AIO-project naar 'Determinants of trends in old-age mortality in seven European countries', gefinancierd door ZON/MW. Meningen in dit artikel hoeven niet overeen te komen met het standpunt van het CBS. Voor correspondentie: f.janssen@rug.nl.

Manton en Stallard, 1981; Manton et al., 1981; Vaupel et al., 1979; Vaupel et al., 1988). Deze studies hebben zich onder meer gericht op de verklaring van de afzwakking van het leeftijds patroon van sterfte onder ouderen ('deceleration of the age pattern of mortality'; bijvoorbeeld Horiuchi en Wilmoth, 1998) en op de verklaring van de overgang van hogere sterfte onder niet-blanken en lagere sterfte onder blanken naar het omgekeerde patroon ('black-white mortality crossover'; bijvoorbeeld Manton en Stallard, 1981)). Daarnaast is er een lange geschiedenis van empirisch onderzoek naar cohortsterfte. Deze studies hebben in het bijzonder gekeken naar de associatie tussen verzwakkende ('debilitating') gebeurtenissen of sterfte op vaak zeer jonge leeftijd en sterfte op volwassen of middelbare leeftijd (bijvoorbeeld Bengtsson en Lindstrom, 2003; Finch en Crimmins, 2004; Forsdahl, 1977; Horiuchi, 1983; Kermack et al., 1934; Livi Bacci, 1962; Preston en Van de Walle, 1978). Overwegend werden positieve associaties gevonden, en dus geen sterfteselectie. Eén studie rapporteerde echter wel negatieve associaties (Caselli en Capocaccia, 1989). In een andere studie werden geen associaties gevonden (Kannisto et al., 1997). De weinige empirische studies die zich specifiek richtten op sterfte onder ouderen, vonden geen bewijs voor sterfteselectie (Coale en Kisker, 1986; Kannisto, 1991; Manton, 1986).

De bewijslast voor effecten van sterfteselectie blijkt dus zeer divers te zijn. Bovendien is er nog weinig bekend over de rol van sterfteselectie in langetermijntrends van de sterfte, omdat de grote meerderheid van bovengenoemde studies de sterfte-ervaring van één enkel cohort bestudeerde. Daarnaast waren eerdere studies hoofdzakelijk geïnteresseerd in de effecten van sterfte op zeer jonge leeftijd op sterfte onder volwassenen of op middelbare leeftijd. De effecten van sterfte op volwassen of middelbare leeftijd op sterfte op oudere leeftijd zijn hierdoor vrijwel onbestudeerd gebleven.

Doel van dit artikel is empirisch te bestuderen of en hoe sterftetrends op laat-middelbare leeftijd gecorreleerd zijn met sterftetrends onder ouderen in dezelfde geboortecohorten. Verondersteld wordt dat sterfteselectie een prominente rol heeft gespeeld in het bepalen van sterftetrends onder ouderen in zeven noordwest-Europese landen van 1950 tot 1999. Naar verwachting zullen dan ook inverse correlaties worden gevonden.

Om deze aanname te testen zijn gegevens voor zowel totale sterfte als sterfte aan selectie-gevoelige doodsoorzaken geselecteerd, te weten hart- en vaatziekten op laat-middelbare leeftijd en specifieke ouderdomsziekten. Het is reeds aangetoond dat sterfteafname in hart- en vaatziekten (met name ischemische hartziekten) een verhoogde prevalentie aan chronische hartziekten op hoge leeftijd met zich meebrengt (Bonneux et al., 1994), met hogere sterfterisico's aan gerelateerde ziekten als gevolg (Bonneux et al., 1997). Wat betreft specifieke ouderdomsziekten is recent een toename geconstateerd (Janssen et al., 2004). Het is mogelijk dat deze toename het resultaat is van een toenemend aandeel 'zwakkere' individuen op hoge leeftijden als gevolg van afnemende selectie door een sterftedaling op jongere leeftijd.

In deze analyse wordt nagegaan of sterftetrends onder 80–89-jarigen invers gecorreleerd zijn met sterftetrends

onder 55–69-jarigen voor dezelfde opeenvolgende cohorten, en of afwijkende correlaties zichtbaar zijn voor trends in sterfte aan hart- en vaatziekten op laat-middelbare leeftijd en sterftetrends voor specifieke ouderdomsziekten op hoge leeftijd.

2. Gegevens en methoden

Gegevens met betrekking tot totale sterfte, doodsoorzaakspecifieke sterfte en de bevolkingsaantallen naar vijfjaars-leeftijdsgroep en sekse voor Denemarken, Engeland en Wales, Finland, Frankrijk, Nederland, Noorwegen en Zweden in de periode 1950 tot en met 1999 zijn verkregen van nationale statistische bureaus en gerelateerde instituten.

Wat betreft de doodsoorzaken zijn drie hoofdgroepen geselecteerd, te weten hart- en vaatziekten, kankers en de resterende doodsoorzaken. Binnen hart- en vaatziekten is onderscheid gemaakt naar ischemische hartziekten en cerebrovasculaire ziekten. Binnen de 'resterende doodsoorzaken' is gekeken naar infectieziekten, longontsteking, diabetes mellitus, dementie en 'symptomen en onvolledig omschreven ziektebeelden'. Voor een overzicht van de 3-cijferige ICD-codes voor de verschillende doodsoorzaken zie Janssen en Kunst (2004). Voor ischemische hartziekten is gebruik gemaakt van de 4-cijferige code 422.1 in ICD-6 en ICD-7.

Gebruik van 3-cijferige ICD-codes kan echter nog steeds tot onregelmatigheden in de sterftetrends leiden door resterende effecten van ICD-herzieningen of door incidentele veranderingen in de codeerpraktijk (Janssen en Kunst, 2004). In onze analyses zijn deze onregelmatigheden opgespoord, en waar nodig is ervoor gecorrigeerd (Janssen en Kunst, 2004). Deze correctie omvatte het omrekenen van doodsoorzaakspecifieke sterfteaantallen aan de hand van sekse- en doodsoorzaakspecifieke transitiecoëfficiënten. Deze transitiecoëfficiënten betreffen de parameterschattingen van variabelen toegekend aan coderingsveranderingen (bijvoorbeeld 'ICD-8naarICD-9') en zijn verkregen uit sekspecifieke loglineaire regressiemodellen. In deze regressiemodellen is doodsoorzaakspecifieke sterfte de afhankelijke variabele. De onafhankelijke variabelen zijn leeftijd, kalenderjaar en de geïdentificeerde coderingsverandering(en). De transitie-coëfficiënten voor 55–69-jarigen en 80–89-jarigen zijn verkregen door het regressiemodel toe te passen op doodsoorzaakspecifieke sterfte onder 60-plussers, respectievelijk 80-plussers. Onder 55–69-jarigen bleek correctie nodig voor ischemische hartziekten in Nederland en Zweden, en voor cerebrovasculaire ziekten in Finland. Onder 80–89-jarigen was correctie nodig voor alle geselecteerde doodsoorzaken, met uitzondering van alle hart- en vaatziekten en infectieziekten.

Vijfjaars-sterftecijfers zijn verkregen door de sterftegegevens en de bevolkingsgegevens (persoonsjaren) te aggregeren naar vijfjaars-perioden en daarna op elkaar te delen. Vervolgens zijn de gegevens gerangschikt naar vier afzonderlijke 'gecentraliseerde' cohorten: cohorten geboren rond 1895, rond 1900, rond 1910 en rond 1915 (*grafiek 1*).

Cohortspecifieke sterftecijfers voor 55–69-jarigen en 80–89-jarigen zijn verkregen door voor elk afzonderlijk gecentraliseerd geboortecohort het ongewogen gemiddelde van de

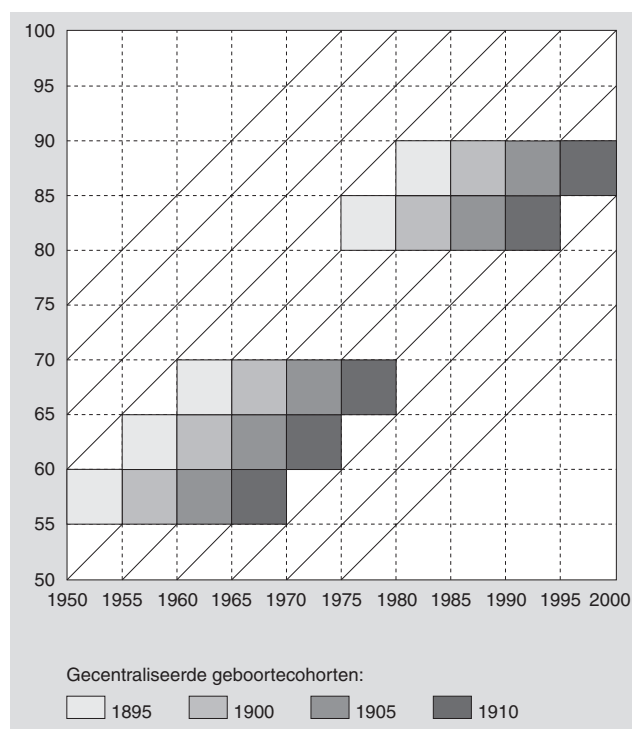
vijsaars-sterftecijfers voor de drie, respectievelijk twee vijsaars-leeftijdsgroepen te berekenen. Vervolgens zijn relatieve veranderingen in deze cohortspecifieke sterftecijfers berekend door het sterftecijfer van een bepaald gecentraliseerd geboortecohort te relateren aan het sterftecijfer van het voorlaatste gecentraliseerde geboortecohort.

Bij wijze van eerste inspectie van het mechanisme van sterfteselectie zijn de totale sterfteniveaus onder 55–69-jarigen gecorreleerd met de totale sterfteniveaus onder 80–89-jarigen. In verdere analyses is echter nadruk gelegd op de correlatie van relatieve sterftetrends. Voor totale sterfte zijn naast relatieve sterftetrends ook absolute sterftetrends gecorreleerd. Waar absolute sterftetrends het belang van sterftetrends op jongere leeftijden en het effect daarvan op sterftetrends onder ouderen duidelijker weer geven, kunnen relatieve sterftetrends voor de verschillende landen eenvoudiger worden vergeleken.

De correlaties zijn berekend voor alle landen, beide seksen en de (veranderingen in de) vier gecentraliseerde cohorten tezamen. Daarnaast zijn de correlaties berekend voor de afzonderlijke landen, de afzonderlijke seksen en de afzonderlijke (verandering in een) gecentraliseerd cohort.

In een aanvullende analyse zijn de relatieve veranderingen in de sterftetrends, oftewel de afzwakking of versnelling

Grafiek 1

Staat 1
Totale sterfteniveaus en -trends voor 55–69- en 80–89-jarigen naar geslacht voor enkele Europese landen

Land	Sterftecijfer (per 10 000) naar gecentraliseerd geboortecohort				Relatieve verandering in sterftecijfers tussen de twee opeenvolgende gecentraliseerde geboortecohorten (%)		
	1895	1900	1905	1910	1895–1900	1900–1905	1905–1910
Mannen							
55–69-jarigen							
Denemarken	212,46	225,84	229,71	224,01	6,29	1,71	–2,48
Engeland & Wales	298,60	297,38	285,20	267,64	–0,41	–4,10	–6,16
Finland	345,14	342,36	335,37	320,07	–0,80	–2,04	–4,56
Frankrijk	279,41	282,70	270,58	250,08	1,18	–4,29	–7,58
Nederland	203,58	217,06	229,24	229,41	6,62	5,61	0,07
Noorwegen	192,22	207,20	208,91	204,28	7,79	0,82	–2,21
Zweden	198,89	198,23	195,77	192,72	–0,33	–1,24	–1,56
80–89-jarigen							
Denemarken	1 508,78	1 485,48	1 497,17	1 476,78	–1,54	0,79	–1,36
Engeland & Wales	1 725,58	1 622,06	1 511,90	1 427,60	–6,00	–6,79	–5,58
Finland	1 670,92	1 638,10	1 582,05	1 508,16	–1,96	–3,42	–4,67
Frankrijk	1 595,21	1 498,76	1 356,52	1 258,63	–6,05	–9,49	–7,22
Nederland	1 497,12	1 494,98	1 520,32	1 498,09	–0,14	1,70	–1,46
Noorwegen	1 479,93	1 473,07	1 477,12	1 446,20	–0,46	0,28	–2,09
Zweden	1 556,02	1 506,78	1 442,75	1 375,34	–3,16	–4,25	–4,67
Vrouwen							
55–69-jarigen							
Denemarken	143,52	134,82	124,80	118,72	–6,06	–7,43	–4,88
Engeland & Wales	152,94	144,10	136,86	132,50	–5,78	–5,02	–3,19
Finland	175,06	166,49	146,57	128,21	–4,90	–11,96	–12,53
Frankrijk	144,73	131,19	119,31	106,29	–9,35	–9,05	–10,91
Nederland	129,23	118,69	111,83	102,14	–8,16	–5,78	–8,67
Noorwegen	121,47	114,11	106,87	98,75	–6,06	–6,35	–7,60
Zweden	134,22	120,12	109,01	100,25	–10,50	–9,25	–8,03
80–89-jarigen							
Denemarken	1 098,45	1 064,71	1 037,78	1 003,58	–3,07	–2,53	–3,30
Engeland & Wales	1 218,97	1 104,13	1 010,94	981,43	–9,42	–8,44	–2,92
Finland	1 263,72	1 213,57	1 183,91	1 095,07	–3,97	–2,44	–7,50
Frankrijk	1 146,66	1 039,61	919,98	837,24	–9,34	–11,51	–8,99
Nederland	1 076,92	1 017,34	1 003,29	982,93	–5,53	–1,38	–2,03
Noorwegen	1 119,08	1 065,37	1 033,13	982,27	–4,80	–3,03	–4,92
Zweden	1 131,19	1 059,75	982,29	931,49	–6,32	–7,31	–5,17

van sterftetrends, gecorreleerd. Dit is gedaan om te bepalen of sterfte op laat-middelbare en hoge leeftijd niet alleen qua richting van de sterfteverandering aan elkaar gerelateerd zijn (is een toename in de één geassocieerd met een afname in de ander?), maar ook wat betreft de mate van sterfteverandering (is een afzwakking van de één geassocieerd met een versnelling van de ander?). Doel van deze aanvullende analyse was een mogelijke verklaring te vinden voor de stagnatie van de sterfteafname onder ouderen, zoals waargenomen in Denemarken en Nederland, en onder Noorse mannen (Janssen et al., 2004). Ook is nagegaan of de resultaten ongevoelig zijn voor de keuze van leeftijdsgroepen.

3. Resultaten

Correlatie van totale sterfteniveaus

Onder 55–69-jarigen was het niveau van totale sterfte het hoogst in Finland en in Engeland en Wales, en onder mannen in Frankrijk. Het laagst was de totale sterfte in Noorwegen en Zweden, en onder vrouwen in Nederland (*staat 1a en 1b*). Onder 80–89-jarigen kende Finland verreweg het hoogste sterfteniveau en Frankrijk het laagste, vooral voor de meer recente cohorten. Correlatie van totale sterfteniveaus onder 55–69-jarigen met die onder 80–89-jarigen toonde sterk significante positieve correlaties, zowel onder mannen als onder vrouwen, zij het minder duidelijk voor de recentere cohorten (*staat 2*).

Correlatie van totale sterftetrends

Totale sterfte nam over het algemeen af tussen de gecentraliseerde vijfjaars-geboortecohorten 1895 tot 1910, voor zowel mannen als vrouwen en voor zowel 55–69-jarigen als 80–89-jarigen. Voor mannen in Denemarken, Nederland en Noorwegen waren de trends minder gunstig. De correlaties van zowel relatieve als absolute totale sterfteveranderingen onder 55–69-jarigen met die onder 80–89-jarigen waren significant en positief (correlatiecoëfficiënten van respectievelijk 0,61 en 0,58; *staat 3* en *grafiek 2*). Voor mannen waren de correlatiecoëfficiënten hoog (0,7), maar voor vrouwen lager (0,3) en niet significant. De correlaties

Staat 3
Correlatie van relatieve en absolute totale sterftetrends onder 55–69-jarigen met relatieve en absolute totale sterftetrends onder 80–89-jarigen

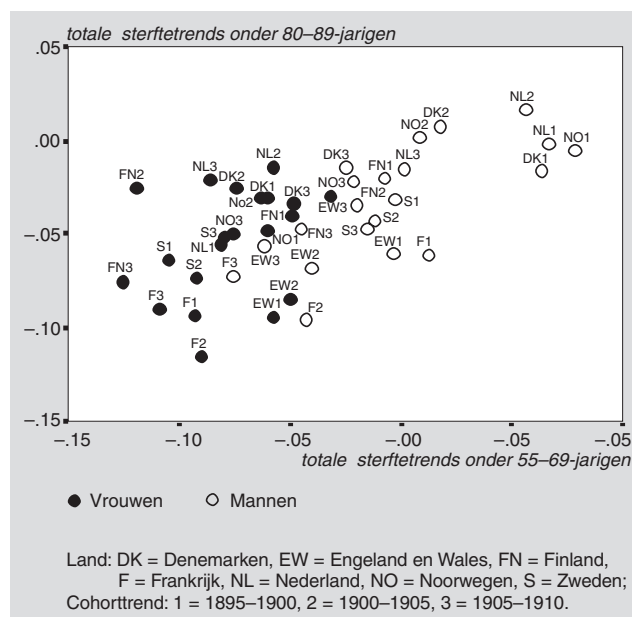
Gestratificeerd naar:	N	Correlatie van sterftetrends	
		relatief	absoluut
Totaal	42	0,61**	0,58**
Mannen	21	0,71**	0,70**
Vrouwen	21	0,33	0,32
Cohort trend ¹⁾ 1895–1900	14	0,74**	0,61*
Cohort trend ¹⁾ 1900–1905	14	0,56*	0,64*
Cohort trend ¹⁾ 1905–1910	14	0,74**	0,82**
Denemarken	6	0,63	0,44
Engeland&Wales	6	0,41	0,20
Finland	6	0,52	0,37
Frankrijk	6	0,64	0,08
Nederland	6	0,78	0,79
Noorwegen	6	0,84*	0,76
Zweden	6	0,88*	0,54

¹⁾ Relatieve verandering in sterftecijfers tussen de twee opeenvolgende gecentraliseerde geboortecohorten.

* Significant (a = 0,05)

** Significant (a = 0,01)

2. Relatieve totale sterftetrends onder 55–69-jarigen geplot tegen relatieve totale sterftetrends onder 80–89-jarigen, voor mannen en vrouwen behorende tot de gecentraliseerde geboortecohorten van 1895 tot 1910 voor zeven landen

Staat 2
Correlatie van totale sterfteniveaus onder 55–69-jarigen met totale sterfteniveaus onder 80–89-jarigen

Gestratificeerd naar	Correlatie van sterfteniveaus					
	Totaal	(N)	Mannen	(N)	Vrouwen	(N)
Totaal	0,90**	56	0,52**	28	0,83**	28
cohort 1895	0,91**	14	0,88**	7	0,87*	7
cohort 1900	0,93**	14	0,85*	7	0,89**	7
cohort 1905	0,90**	14	0,40	7	0,65	7
cohort 1910	0,90**	14	0,22	7	0,52	7
Denemarken	0,99**	8	¹⁾	4	¹⁾	4
Engeland & Wales	0,96**	8	¹⁾	4	¹⁾	4
Finland	0,99**	8	¹⁾	4	¹⁾	4
Frankrijk	0,94**	8	¹⁾	4	¹⁾	4
Nederland	0,99**	8	¹⁾	4	¹⁾	4
Noorwegen	0,99**	8	¹⁾	4	¹⁾	4
Zweden	0,99**	8	¹⁾	4	¹⁾	4

¹⁾ Te weinig waarnemingen.

* Significant (a = 0,05)

** Significant (a = 0,01)

waren het hoogst in Nederland en Noorwegen, en voor Zweedse mannen.

Correlatie van doodsoorzaakspecifieke sterftetrends

De sterfte aan hart- en vaatziekten nam over het algemeen af tussen de opeenvolgende gecentraliseerde geboortecohorten onder 55–69-jarigen (niet getoond). Voor mannen was deze daling alleen zichtbaar voor de latere cohorten. Onder Nederlandse mannen nam sterfte aan hart- en vaatziekten zelfs toe. Relatieve veranderingen in de sterfte aan hart- en vaatziekten onder 55–69-jarigen correleerden positief en significant met de totale sterftetrends onder 80–89-jarigen (0,61; *staat 4*). Voor vrouwen was de positieve correlatiecoëfficiënt niet significant. De correlatie van de totale sterftetrends onder 80–89-jarigen met trends in sterfte aan ischemische hartziekten en cerebrovasculaire ziekten onder 55–69-jarigen was ook positief en significant, maar minder sterk (respectievelijk 0,40 en 0,42).

Totale sterftetrends onder 55–69-jarigen correleerden positief en significant met trends in de sterfte aan hart- en vaatziekten en kankers onder 80–89-jarigen (respectievelijk 0,58 en 0,69; *staat 5*). Waar de positieve correlatie voor kankersterfte betrekking had op zowel mannen als vrouwen, gold ze voor hart- en vaatziekten slechts voor mannen. De totale sterftetrends onder 55–69-jarigen correleerden niet overtuigend met trends in sterfte aan specifieke ouderdomsziekten, zoals infectieziekten, longontsteking, di-

abetes mellitus, dementie, symptomen en externe doodsoorzaken. Een significante positieve correlatie kwam alleen naar voren voor diabetes mellitus en symptomen (onder vrouwen). De enkele inverse correlaties, vooral bij longontsteking, waren zwak, inconsistent en niet significant.

Aanvullende analyses

Afzwakking of versnelling van sterftetrends onder 80–89-jarigen bleek positief gecorreleerd met de mate van sterfteverandering onder 55–69-jarigen. De correlaties waren echter zwak (0,27) en niet significant.

Totale sterftetrends onder 70–79-jarigen (in plaats van 55–69-jarigen) correleerden significant en zeer positief met totale sterftetrends onder 80–89-jarigen (0,69). Correlatie van totale sterftetrends onder 55–69-jarigen met die onder 80–94-jarigen (in plaats van 80–89-jarigen) was ook significant en positief (0,59).

4. Conclusies en discussie

In dit artikel is de relatie onderzocht tussen sterftetrends op laat-middelbare leeftijd (55–69-jarigen) en sterftetrends op hoge leeftijd (80–89-jarigen) voor mannen en vrouwen geboren rond 1895, 1900, 1905 en 1910 in zeven noordwest-Europese landen. Totale sterftetrends onder 80–89-jarigen blijken sterk positief te correleren met totale sterftetrends onder 55–69-jarigen, vooral voor mannen, en voor

Staat 4
Correlatie van relatieve trends in sterfte aan hart- en vaatziekten onder 55–69-jarigen met relatieve totale sterftetrends onder 80–89-jarigen

Doodsoorzaken onder 55–69-jarigen	Totaal	Mannen	Vrouwen	Cohort trend ¹⁾ 1895–1900	Cohort trend ¹⁾ 1900–1905	Cohort trend ¹⁾ 1905–1910
	N=42	N=21	N=21	N=14	N=14	N=14
Alle hart- en vaatziekten	0,61**	0,70**	0,40	0,77**	0,56*	0,60*
Ischemische hartziekten	0,40**	0,40	0,12	0,84**	0,47	0,39
Cerebrovasculaire ziekten	0,42**	0,41	0,09	0,39	0,50	0,47

¹⁾ Relatieve verandering in sterftcijfers tussen de twee opeenvolgende gecentraliseerde geboortecohorten.

* Significant ($\alpha = 0,05$)

** Significant ($\alpha = 0,01$)

Staat 5
Correlatie van relatieve totale sterftetrends onder 55–69-jarigen met relatieve trends in sterfte aan specifieke doodsoorzaken onder 80–89-jarigen

Doodsoorzaken onder 80–89-jarigen	Totaal	Mannen	Vrouwen	Cohort trend ¹⁾ 1895–1900	Cohort trend ¹⁾ 1900–1905	Cohort trend ¹⁾ 1905–1910
	N=42	N=21	N=21	N=14	N=14	N=14
Alle hart- en vaatziekten	0,58**	0,66**	0,14	0,63*	0,54*	0,51
Alle kankers	0,69**	0,54*	0,49*	0,64*	0,79**	0,50
Alle overige doodsoorzaken	0,17	0,4	0,19	0,26	0,14	0,42
waaronder						
Infectieziekten	0,01	0,15	0,26	–0,15	0,14	0,43
Longontsteking	–0,03	–0,14	–0,23	–0,15	0,14	0,25
Diabetes mellitus	0,44**	0,11	0,42	0,44	0,33	0,55*
Dementie	0,18	0,25	0,21	–0,23	0,37	0,44
Symptomen en onvolledig omschreven ziektebeelden	0,07	–0,12	0,62**	–0,25	0,13	0,35
Externe doodsoorzaken	0,39*	0,33	–0,09	0,42	0,36	0,18
Overige ziekten ²⁾	0,22	0,67**	0,13	0,45	–0,03	0,17

¹⁾ Relatieve verandering in sterftcijfers tussen de twee opeenvolgende gecentraliseerde geboortecohorten.

²⁾ Totale sterfte zonder alle hart- en vaatziekten, kankers, infectieziekten, longontsteking, diabetes mellitus, dementie, symptomen en onvolledig omschreven ziektebeelden en externe doodsoorzaken.

* Significant ($\alpha = 0,05$)

** Significant ($\alpha = 0,01$)

alle landen. Soortgelijke correlaties werden gevonden voor totale sterftetrends onder 80–89-jarigen en trends in sterfte aan hart- en vaatziekten onder 55–69-jarigen. Trends in sterfte aan specifieke ouderdomsziekten (infectieziekten, longontsteking, diabetes mellitus, symptomen en externe doodsoorzaken) onder 80–89-jarigen laten geen duidelijke negatieve correlaties zien met totale sterftetrends onder 55–69-jarigen. De resultaten blijken niet gevoelig voor een andere selectie van de leeftijdsgroepen.

Deze bevindingen duiden erop dat sterfteselectie geen prominente rol heeft gespeeld in de bepaling van sterftetrends onder ouderen. Ook zijn geen aanwijzingen gevonden dat de recente stagnatie van de sterftedaling onder ouderen in Denemarken en Nederland, en onder Noorse mannen, gepaard ging met een toenemende sterftedaling op jongere leeftijden in dezelfde geboortecohorten. De gehanteerde benadering waarbij op een cohortspecifieke wijze sterftetrends op middelbare leeftijd gerelateerd zijn aan sterftetrends op hoge leeftijd is nog niet eerder toegepast. Een mogelijk enigszins vergelijkbare studie is die van Manton naar de effecten van een toename in de levensverwachting op hoge leeftijd op sterfte door aandoeningen die op verzwakking duiden (Manton, 1986). In laatstgenoemde studie werd ook geen bewijs voor afnemende selectie gevonden. In tegenstelling tot wat op basis van de sterfteselectie-theorie bij sterfteverbeteringen verwacht zou mogen worden, blijken individuen die overleven tot hun 85^e levensjaar over het algemeen gezonder te zijn dan individuen behorende tot eerdere cohorten (Manton, 1986).

Verklaringen van het uitblijven van de verwachte inverse correlaties

Een mogelijke verklaring voor het uitblijven van de verwachte negatieve correlaties kan zijn dat de relatief kleine variatie in sterfte op jongere leeftijd tussen de opeenvolgende cohorten in onze studie het onmogelijk maakt om een effect van sterfteselectie waar te nemen. Het moet echter worden opgemerkt dat er wel grotere sterftevariaties waren tussen de verschillende landen. Bovendien blijkt uit sterftetabelberekeningen voor Nederland in 1950 dat de sterfteafname onder 55–69-jarigen zoals geobserveerd voor het merendeel van de afzonderlijke landen groot genoeg is om sterftetrends onder 80–89-jarigen te beïnvloeden. Uitgaande van de uitzonderlijke situatie waarin alle individuen die op 55–69-jarige leeftijd gered worden van de dood uiteindelijk sterven op 80–89-jarige leeftijd, blijkt een sterftereductie van 10 procent onder 55–69-jarigen te leiden tot een sterftetoename van 14 procent onder 80–89-jarige mannen en 11 procent onder 80–89-jarige vrouwen.

Daarnaast zou het uitblijven van empirische bewijslast ten gunste van onze sterfteselectie-hypothese mogelijk verklaard kunnen worden door het voor de 55–69-jarigen buiten beschouwing laten van de belangrijkste verbeteringen in de medische zorg en de daarmee geassocieerde sterfteafname vanaf de jaren zeventig (Mackenbach et al., 1988). Verbeteringen in medische zorg en de ontwikkeling van nieuwe behandelingen leiden tot hogere prevalenties van

chronische aandoeningen onder de overlevenden (Manton, 1986), wat op hogere leeftijd een hogere sterfte aan deze aandoeningen tot gevolg kan hebben. We kunnen dan ook niet met zekerheid uitsluiten dat de meer recente sterfteafname onder 55–69-jarigen de sterftetrends onder ouderen voor meer recente cohorten en toekomstige perioden wel eens op een andere manier zou kunnen beïnvloeden. De door ons geobserveerde positieve correlaties, zelfs voor de meer recente cohorten die al een belangrijke afname in sterfte op middelbare leeftijd hadden ondergaan, lijken desondanks twijfel te zaaien over de mogelijkheid van sterfteselectie in de bepaling van toekomstige sterftetrends.

Verklaringen van de geobserveerde positieve correlaties

De door ons geobserveerde consistente positieve correlaties duiden op de aanwezigheid van parallelle trends in sterfte op laat-middelbare leeftijd en sterfte op hoge leeftijd, en daarmee op gemeenschappelijke mechanismen die zich cohortsgewijs voordoen.

De invloed van risico's die hun oorsprong hebben in de vroege jeugd op de gezondheid van personen op middelbare leeftijd is alom bekend uit de literatuur. Voorbeelden van relevante blootstellingen zijn voeding in de uterus en blootstelling aan infectieziekten en/of sociaal-economische omstandigheden in de baby- of kindertijd (Barker, 1992; Forsdahl, 1977; Horiuchi, 1983; Kermack et al., 1934; Livi Bacci, 1962; Preston en Van de Walle, 1978). Minder duidelijk is of gebeurtenissen in de vroege jeugd ook tot op hoge leeftijd effect blijven hebben (Barbi en Caselli, 2003; Caselli en Capocaccia, 1989; Kannisto et al., 1997). Onze bevindingen zouden erop kunnen wijzen dat gebeurtenissen of omstandigheden in de vroege jeugd, die het sterfterisico op laat-middelbare leeftijd beïnvloeden, ook mogelijk een effect kunnen hebben op sterfte op hoge leeftijd.

Voortdurende blootstelling aan, of verstrekkende gevolgen van risico's ontstaan gedurende de volwassen leeftijd, zouden mogelijk ook bijgedragen kunnen hebben aan de geobserveerde positieve correlaties. Aanvullende analyses wijzen uit dat trends in sterfte aan hart- en vaatziekten onder 55–69-jarigen sterker correleerden met trends in sterfte onder 80–89-jarigen aan hart- en vaatziekten (0,61) en kankers (0,54) dan met trends in sterfte op hoge leeftijd voor overige doodsoorzaken (0,15) en infectieziekten (–0,10). Dit duidt er inderdaad op dat risicofactoren voor hart- en vaatziekten (zoals onvoldoende lichamelijke beweging, hoge bloeddruk, slecht eetgedrag, roken en een laag medisch zorggebruik; Cooper et al., 2000; Kuulasmaa et al., 2000; Sarti et al., 2000) die ontstaan zijn op volwassen leeftijd, gemeenschappelijke determinanten van sterfte op middelbare leeftijd en hoge leeftijd voor dezelfde cohorten zijn. Wat betreft roken onder mannen blijkt dat de totale sterftetrends onder 55–69-jarigen inderdaad in hoge mate correleerden met trends in sterfte aan longkanker onder 80–89-jarigen (0,71).

Implicaties

De consistente positieve correlaties tussen sterftetrends op laat-middelbare leeftijd en sterftetrends op hoge leeftijd

duiden erop dat sterftetrends onder ouderen in noord-west-Europa aan het einde van de 20^e eeuw vooral beïnvloed zijn door effecten van gebeurtenissen of omstandigheden in de vroege jeugd die gedurende het hele leven meegedragen worden, en door voortdurende blootstelling aan, of verstrekkende gevolgen van risico's ontstaan tijdens de volwassen leeftijd. Een effect van sterfteselectie op sterftetrends onder ouderen is niet waarneembaar. Onze bevindingen bieden dan ook geen ondersteuning aan het verontrustende vermoeden dat een sterke sterfteafname op middelbare leeftijd uiteindelijk zal uitmonden in een sterftetoeename op hogere leeftijd voor dezelfde cohorten. Sterker nog, de geobserveerde positieve associaties duiden erop dat recente trends in totale sterfte op middelbare leeftijd als achtergrondinformatie voor toekomstvoorspellingen van totale sterfte onder ouderen gebruikt zouden kunnen worden. Dit heeft belangrijke implicaties voor toekomstige sterftetrends onder ouderen in Nederland. Sterftetrends op laat middelbare leeftijd voor Nederland in de periode 1975–1999 tonen een gunstiger sterftedaling voor mannen (–1.66 procent per jaar), wat erop zou kunnen wijzen dat de stagnatie van de sterftetrends onder Nederlandse oudere mannen slechts een tijdelijk fenomeen is. De recente, iets minder gunstige sterftedaling voor oudere vrouwen (–0.69 procent per jaar) lijkt daarentegen te impliceren dat de stagnerende trend voor vrouwen nog kan voortduren.

Literatuur

- Barbi, E. en G. Caselli, 2003, Selection effects on regional differences in survivorship in Italy. *Genus* LIX(2), blz. 37–61.
- Barker, D.J., 1992, Fetal and infant origins of adult disease. *British Medical Journal Publishing Group*, London.
- Bengtsson, T. en M. Lindstrom, 2003, Airborne infectious diseases during infancy and mortality in later life in southern Sweden, 1766–1894. *International Journal of Epidemiology* 32(2), blz. 286–294.
- Bonneux, L., J.J. Barendregt, K. Meeter, G.J. Bonsel en P.J. van der Maas, 1994, Estimating clinical morbidity due to ischemic heart disease and congestive heart failure: the future rise of heart failure. *American Journal of Public Health* 84(1), blz. 20–28.
- Bonneux, L., C.W. Looman, J.J. Barendregt en P.J. van der Maas, 1997, Regression analysis of recent changes in cardiovascular morbidity and mortality in The Netherlands. *British Medical Journal* 314(7083), blz. 789–792.
- Caselli, G. en R. Capocaccia, 1989, Age, period, cohort and early mortality: an analysis of adult mortality in Italy. *Population Studies* 43(1), blz. 133–153.
- Caselli, G. en A.D.E. Lopez, 1996, *Health and mortality among elderly populations*. Clarendon Press, Oxford.
- Coale, A.J. en E.E. Kisker, 1986, Mortality crossovers: reality or bad data? *Population Studies* 40, blz. 389–401.
- Cooper, R., J. Cutler, P. Desvigne-Nickens, S.P. Fortmann, L. Friedman, R. Havlik et al., 2000, Trends and disparities in coronary heart disease, stroke, and other cardiovascular diseases in the United States: findings of the national conference on cardiovascular disease prevention. *Circulation* 102(25), blz. 3137–3147.
- Finch, C.E. en E.M. Crimmins, 2004, Inflammatory exposure and historical changes in human life-spans. *Science* 305(5691), blz. 1736–1739.
- Forsdahl, A., 1977, Are poor living conditions in childhood and adolescence an important risk factor for arteriosclerotic heart disease? *British Journal of Preventive and Social Medicine* 31(2), blz. 91–95.
- Foster, A., 1991, Are cohort mortality rates autocorrelated? *Demography* 28(4), blz. 619–637.
- Grundy, E., 1997, Demography and gerontology: mortality trends among the oldest old. *Ageing and Society* 17(6), blz. 713–725.
- Horiuchi, S., 1983, The long-term impact of war on mortality: old-age mortality of the First World War survivors in the Federal Republic of Germany. *Population Bulletin of the United Nations* 15, blz. 80–92.
- Horiuchi, S. en J.R. Wilmoth, 1998, Deceleration in the age pattern of mortality at older ages. *Demography* 35(4), blz. 391–412.
- Janssen, F. en A.E. Kunst, 2004, ICD coding changes and discontinuities in trends in cause-specific mortality in six European countries, 1950–99. *Bulletin of the World Health Organization* 82(12), blz. 904–913.
- Janssen, F., J.P. Mackenbach en A.E. Kunst, 2004, Trends in old-age mortality in seven European countries, 1950–1999. *Journal of Clinical Epidemiology* 57(2), blz. 203–216. (zie ook de Nederlandse vertaling/bewerking in *Bevolkingstrends* 52(3), blz. 40–51).
- Janssen, F., W.J. Nusselder, C.W.N. Looman, J.P. Mackenbach en A.E. Kunst, 2003, Stagnation in mortality decline among elders in The Netherlands. *The Gerontologist* 43, blz. 722–734. (zie ook de Nederlandse vertaling/bewerking in het *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie* 2004(35), blz. 173–185).
- Kannisto, V., 1991, Frailty and survival. *Genus* 47(3–4), blz. 101–118.
- Kannisto, V., 1994, Development of oldest-old mortality, 1950–1990: evidence from 28 developed countries. *Odense University Press*, Odense.
- Kannisto, V., K. Christensen en J.W. Vaupel, 1997, No increased mortality in later life for cohorts born during famine. *American Journal of Epidemiology* 145(11), blz. 987–994.

Kannisto, V., J. Lauritsen, A.R. Thatcher en J.W. Vaupel, 1994, Reductions in mortality at advanced ages: several decades of evidence from 27 countries. *Population and Development Review* 20(4), blz. 793–810.

Kermack, W.O., A.G. McKendrick en P.L. McKinlay, 1934, Death rates in Great Britain and Sweden: some general regularities and their significance. *Lancet* 226, blz. 698–703.

Kuulasmaa, K., H. Tunstall-Pedoe, A. Dobson, S. Fortmann, S. Sans, H. Tolonen et al., 2000, Estimation of contribution of changes in classic risk factors to trends in coronary-event rates across the WHO MONICA Project populations. *Lancet* 355(9205), blz. 675–687.

Livi Bacci, M., 1962, Alcune considerazioni sulle tendenze della mortalità senile e sull'eventuale influenza selettiva della mortalità infantile. *Rivista Italiana di Economia* 18(3–4), blz. 60–73.

Mackenbach, J.P., C.W. Looman, A.E. Kunst, J.D. Habbeema en P.J. van der Maas, 1988, Post-1950 mortality trends and medical care: gains in life expectancy due to declines in mortality from conditions amenable to medical intervention in The Netherlands. *Social Science and Medicine* 27(9), blz. 889–894.

Manton, K.G., 1986, Cause specific mortality patterns among the oldest old: multiple cause of death trends 1968 to 1980. *Journal of Gerontology* 41(2), blz. 282–289.

Manton, K.G. en E. Stallard, 1981, Methods for evaluating the heterogeneity of aging processes in human populations using vital statistics data: explaining the black/white mortality crossover by a model of mortality selection. *Human Biology* 53(1), blz. 47–67.

Manton, K.G., E. Stallard en J.W. Vaupel, 1981, Methods for comparing the mortality experience of heterogeneous populations. *Demography* 18(3), blz. 389–410.

Nusselder, W.J. en J.P. Mackenbach, 1997, Rectangularization of the survival curve in The Netherlands: an analysis of underlying causes of death. *Journals of Gerontology Series B, Psychological Sciences and Social Sciences* 52(3), blz. S145–154.

Nusselder, W.J., 2000, Lack of improvement of life expectancy at advanced ages in The Netherlands. *International Journal of Epidemiology* 29(1), blz. 140–148.

Preston, S.H., C. Himes en M. Eggers, 1989, Demographic conditions responsible for population aging. *Demography* 26(4), blz. 691–704.

Preston, S.H. en E. van de Walle, 1978, Urban French mortality in the nineteenth century. *Population Studies* 32(2), blz. 275–297.

Sarti, C., D. Rastenyte, Z. Cepaitis en J. Tuomilehto, 2000, International trends in mortality from stroke, 1968 to 1994. *Stroke* 31(7), blz. 1588–1601.

Thatcher, A.R., 1992, Trends in numbers and mortality at high ages in England and Wales. *Population Studies* 46, blz. 411–426.

Vaupel, J.W., 1997, The average French baby may live 95 to 100 years. In: *Longevity: to the limits and beyond*, edited by J.-M. Robine, J. Vaupel, B. Jeune, and M. Allard. Springer-Verlag, Berlin/Heidelberg.

Vaupel, J.W., K.G. Manton en E. Stallard, 1979, The impact of heterogeneity in individual frailty on the dynamics of mortality. *Demography* 16(3), blz. 439–454.

Vaupel, J.W., A.Y. Yashin en K.G. Manton, 1988, Debilitation's aftermath: stochastic process models of mortality. *Mathematical Population Studies* 1(2), blz. 21–49.

Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden

Paul Nieuwbeerta¹⁾ en Ingeborg Deerenberg²⁾

In Nederland is, anders dan in andere landen, nauwelijks onderzoek verricht naar geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden. Dit artikel geeft, voor het eerst, een overzicht van de geografische spreiding van alle 1956 in Nederland woonachtige slachtoffers van moord en doodslag in de periode 1995–2004. Op basis van gegevens uit het 'Historisch Bestand Slachtoffers Moord en Doodslag' wordt nagegaan hoe de kans om slachtoffer te worden samenhangt met gemeentegrootte en sociaal-economische status van de woonbuurt. Deze kans neemt toe met het aantal inwoners van de woongemeente, en neemt af met de sociaal-economische status van de woonbuurt.

1. Inleiding

Jaarlijks overlijden in ons land ongeveer 200 personen door moord of doodslag. De geografische spreiding van deze gevallen is zeer ongelijkmatig. Vanuit geografisch gezichtspunt kunnen enkele interessante onderzoeksvragen worden gesteld, onder meer met betrekking tot het verband tussen de omvang van de woongemeente en de sociaal-economische status van de woonbuurt en de kans om vermoord te worden. Deze in het onderzoek naar moord en doodslag klassieke vragen zijn in andere landen veelvuldig gesteld en beantwoord. Voor Nederland zijn ze tot dusverre echter onbeantwoord gebleven. In dit artikel wordt een eerste poging gedaan om deze lacune te vullen.

Dat de geografische spreiding van de kansen om door moord of doodslag te overlijden in de Nederlandse criminologie nog nauwelijks aandacht heeft gekregen, is opmerkelijk. In andere disciplines die voor dit onderwerp relevant zijn, heeft namelijk wel veel onderzoek naar geografische spreiding plaatsgevonden. Binnen de gezondheidswetenschappen, de demografie en de epidemiologie zijn bijvoorbeeld verscheidene studies verricht naar de geografische verschillen in sterftetekansen, waaruit grote verschillen in de kans om aan diverse doodsoorzaken te overlijden naar voren zijn gekomen. Zo hebben Keij, Smits en Westert (2001)

aangetoond dat de gemiddelde sterftetekans van mannen die in een postcodegebied wonen waar het gemiddelde inkomen laag is, bijna 40 procent hoger is dan die van mannen in postcodegebieden met een hoog inkomen. Voor vrouwen zijn de sterfteverschillen naar inkomen iets minder groot, maar nog steeds aanzienlijk. De geografische verschillen in sterftetekansen zijn bepaald voor diverse veelvoorkomende doodsoorzaken. De kans om te overlijden door moord of doodslag – een doodsoorzaak die voor minder dan één op de duizend sterfgevallen geldt – is nauwelijks onderzocht.

In de criminologie is al wel veel aandacht besteed aan geografische verschillen in de kans om slachtoffer te worden van diverse vormen van – vooral veelvoorkomende – criminaliteit. Dergelijk onderzoek heeft bijvoorbeeld laten zien dat de kans om slachtoffer te worden van inbraak of mishandeling in grote steden veel groter is dan op het platteland. Ook heeft dit onderzoek aangetoond dat de kans om slachtoffer te worden van criminaliteit binnen grote steden relatief groot is in buurten met een lage sociaal-economische status. Evenals de demografen hebben ook de criminologen tot dusver echter nauwelijks aandacht gegeven aan de geografische spreiding van moord en doodslag, een vorm van criminaliteit die in vergelijking met andere vormen zeldzaam is.

Omdat moord en doodslag in ons land zo weinig voorkomen, zijn gegevens over meerdere jaren noodzakelijk om de geografische spreiding goed te kunnen onderzoeken. Pas sinds tien jaar wordt de woonbuurt in de doodsoorzakenstatistiek geregistreerd. Een mogelijke reden waarom tot dusver geen onderzoek is gedaan naar geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden, is dan ook dat er tot voor kort geen gegevens over de langere termijn voorhanden waren. Zeer recent zijn de gegevens over personen die zijn overleden door moord en doodslag verzameld in een apart, op de doodsoorzakenstatistiek van het CBS gebaseerd databestand, het 'Historisch Bestand Slachtoffers Moord en Doodslag' (HBSMD; Nieuwbeerta 2005). Hierdoor is nu voor tien jaar en voor bijna 2 duizend personen die zijn vermoord of doodgeslagen de woonbuurt bekend.

In dit artikel worden deze gegevens geanalyseerd om de verschillen tussen buurten en gemeenten met betrekking tot de kans op slachtofferschap van moord of doodslag te beschrijven. Onderzocht wordt verder in hoeverre deze verschillen tussen buurten kunnen worden verklaard door verschillen in de bevolkingsomvang en demografische samenstelling van de buurt (geslacht en leeftijd) en door de sociaal-economische status van de buurt. De analyses worden uitgevoerd op alle viercijferige postcodegebieden van Nederland.

¹⁾ Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Leiden.

²⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg.
Dit artikel en het databestand waarop de analyses zijn verricht – het Historisch Bestand Slachtoffers Moord en Doodslag – is het resultaat van een samenwerking tussen het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR) te Leiden en het CBS. De auteurs danken Joop Garssen voor zijn commentaar op eerdere versies van het artikel.

2. Geografische verschillen in moord en doodslag

Internationaal is er veel aandacht geweest voor de geografische spreiding van moord en doodslag. Alle onderzoeken laten verschillen zien tussen landen, regio's, steden en/of buurten in de kans om slachtoffer van moord of doodslag te worden (zie voor een overzicht Smith en Zahn, 1999). Uit de meeste studies blijkt dat de kans in de stad groter is dan op het platteland, en dat deze kans toeneemt met het inwonertal van de stad. Ook blijkt de sociaal-economische status van de buurt van belang te zijn.

Om de verschillen in (dodelijk) geweld tussen geografische eenheden te verklaren, worden in de criminologische literatuur veelal twee sociaal-structurele verklaringen aangedragen (Parker, McCall en Land, 1999). Een van de meest fundamentele theorieën stelt dat verschillen in criminaliteitsniveaus van geweld (en dus ook verschillen in moord en doodslag) tussen geografische eenheden zijn gerelateerd aan verschillen in de mate van sociale (des)organisatie van die eenheden. De mate van sociale desorganisatie verwijst hierbij naar de onmogelijkheid van de sociale structuur om de inwoners gezamenlijke normen bij te brengen en afdoende effectieve sociale controle op elkaar te doen uitoefenen. Naarmate de heterogeniteit van een buurt groter is en vestiging en vertrek er groter zijn, zullen de inwoners een grotere kans lopen om slachtoffer van (gewelddadige) criminaliteit te worden, en dus ook van moord of doodslag.

Een tweede verklaring benadrukt de relatie tussen de sociaal-economische achterstand van een buurt en de kans op slachtofferschap van criminaliteit (inclusief moord en doodslag). Volgens de 'strain/deprivation'-theorie gaan beperkte economische mogelijkheden vergezeld van gevoelens van frustratie en onvrede. Als de economisch achtergestelde personen zich bewust worden van het – in hun ogen – onrechtvaardige systeem, zorgt dit voor een toenemende neiging om geweld te plegen. Dit kan vooral verwacht worden in de buurten met de minste sociale en economische hulpbronnen.

Bovenstaande verklaringen zijn eerder aanvullend dan tegenstrijdig. In buurten met een lage sociaal-economische status is meestal ook weinig sociale samenhang. De beperkte hulpbronnen van de inwoners van dergelijke buurten verhinderen sociale organisatie, wat weer leidt tot hogere niveaus van criminaliteit.

Dit artikel is een eerste, verkennende analyse en gaat nog niet in op bovengenoemde inhoudelijke verklaringen. Hier wordt slechts onderzocht in hoeverre de gevonden verschillen in de kans op slachtofferschap samenhangen met verschillen in de sociaal-economische status van de buurten.

3. Het Historisch Bestand Slachtoffers Moord en Doodslag

Om de geografische spreiding van moord en doodslag te onderzoeken, wordt gebruik gemaakt van gegevens uit het 'Historisch Bestand Slachtoffers Moord en Doodslag' (HBSMD; Nieuwbeerta, 2005). Dit bestand is tot stand gekomen in een samenwerkingsverband tussen het CBS en

het Nederlands Studiecentrum voor Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR). Om het HBSMD te maken zijn uit alle beschikbare jaarlijkse computerbestanden en gepubliceerde tabellen van de doodsoorzakenstatistiek alle overledenen geselecteerd voor wie de arts of lijkschouwer moord of doodslag als doodsoorzaak heeft aangegeven. Het uiteindelijke bestand bevat inmiddels gegevens over alle in Nederland woonachtige slachtoffers van moord en doodslag in de periode 1911–2004. Het betreft ongeveer 0,08 procent van alle personen die in de betreffende jaren zijn overleden. Voor een uitvoeriger beschrijving van de HBSMD wordt verwezen naar Nieuwbeerta en Deerenberg (2005).

Gegevens over de woonbuurt van overledenen zijn pas vanaf 1995 in de doodsoorzakenstatistiek opgenomen. Om deze reden zijn de analyses beperkt tot de periode 1995–2004. In deze periode zijn 1956 personen die in Nederland woonden vermoord of doodgeslagen. Toeristen en illegalen die in Nederland zijn vermoord, zijn buiten beschouwing gelaten.

Voor 2001 zijn in Nederland 3990 viercijferige postcodegebieden onderscheiden. Hoewel postcodegebieden niet primair ontworpen zijn als administratieve geografische eenheden, vormen ze een van de geschiktste classificaties van buurten in Nederland, die succesvol is gebruikt in studies met betrekking tot algemene sterftetekansen (Keij, Smits en Westert, 2001) en buurteffecten op criminaliteit (Van Wilsem, 2003). Het gemiddelde aantal inwoners in een postcodegebied is 4907 en het gemiddelde aantal huishoudens 2104. De postcodegebieden maken deel uit van 496 gemeenten.

4. Verschillen tussen gemeenten

Absolute aantallen

In 193 van de 496 gemeenten (39 procent) woonde geen enkele van de slachtoffers van moord en doodslag in de afgelopen tien jaar. In 112 gemeenten woonde één slachtoffer en in de overige 191 meerdere slachtoffers (*staat 1*). Woonden er meerdere slachtoffers, dan waren het er meestal minder dan 20. In drie gemeenten woonden echter meer dan 200 slachtoffers. Dit duidt erop dat de slachtoffers geconcentreerd woonden in bepaalde gemeenten.

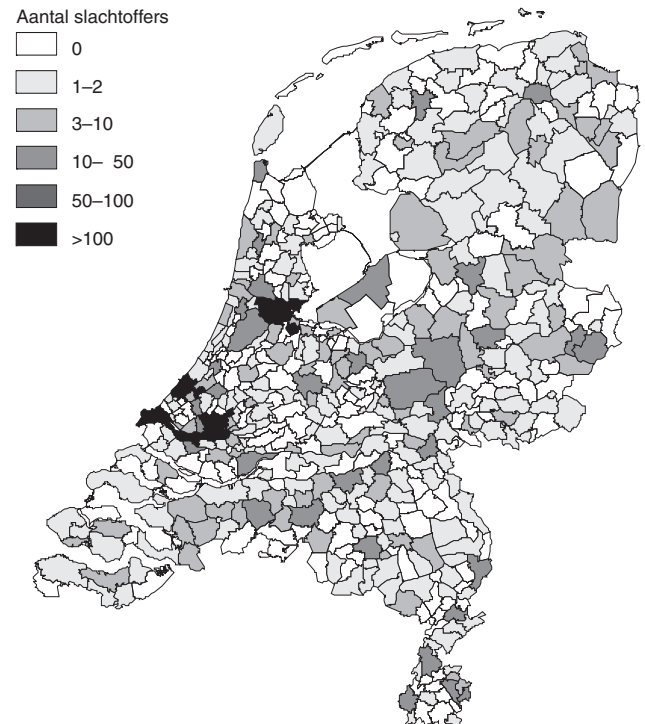
Staat 2 geeft de toptien van woongemeenten met de meeste slachtoffers. Veruit de meeste slachtoffers van moord en doodslag woonden in Amsterdam (247), Rotterdam (221) en Den Haag (129). Samen huisvestten ze ongeveer een derde van alle slachtoffers.

Opvallend is de sprong naar het relatief lage aantal slachtoffers dat in Utrecht woonde (48), qua inwoneraantal de vierde gemeente van ons land. In de overige gemeenten in de toptien, voornamelijk grote steden, woonden tussen 25 en 40 slachtoffers van moord of doodslag. Dit patroon komt ook duidelijk naar voren uit de kaart van Nederland (*kaart 1*). In de gemeenten die wit zijn gebleven, woonden geen slachtoffers van moord en doodslag. Hoe donkerder de gemeenten zijn ingekleurd, des te meer vermoorde personen er woonden.

Staat 1
Verdeling van gemeenten naar aantal moorden per gemeenten, waargenomen en voorspeld (n=496)

Aantal moorden	Waargenomen		Voorspeld	
	Aantal gemeenten	Percentage	Aantal gemeenten	Percentage
0	193	39	8	2
1	112	23	134	27
2	65	13	129	26
3	32	6	85	17
4	23	5	44	9
5	9	2	27	5
6	8	2	12	2
7	3	1	5	1
8	5	1	7	1
9	4	1	10	2
10	4	1	3	1
11–20	23	5	25	5
21–30	6	1	3	1
31–50	6	1	1	0
51–100	0	0	3	1
101–200	1	0	0	0
201–250	2	0	0	0
Totaal	496	100	496	100

1. Aantal slachtoffers van moord en doodslag naar gemeente, 1995–2004

Voorspelde aantallen en Standardised Mortality Rates

Om een indruk te krijgen van de kans om slachtoffer van moord of doodslag te worden, moet uiteraard rekening worden gehouden met het inwonertal van gemeenten. Daarnaast spelen verschillen in de samenstelling van de bevolking, zoals de geslachtsverdeling en leeftijdsopbouw, een rol. Jongvolwassen mannen hebben immers een relatief grote kans om vermoord te worden. Om rekening te kunnen houden met deze verschillen, zijn 'voorspelde aantallen' en 'Standardised Mortality Rates' berekend.

De voorspelde aantallen zijn de aantallen moorden per gemeente die verwacht kunnen worden onder de aanname dat de kans om vermoord te worden voor iedereen, ongeacht de woongemeente, gelijk is aan het landelijk gemiddelde naar geslacht en leeftijd. Op basis van deze aanname kan voor iedere inwoner in elke gemeente de kans op slachtofferschap worden voorspeld. De voorspelde kans is berekend aan de hand van een logistisch regressiemodel, geschat op alle 16 miljoen inwoners. De kans om vermoord te worden was daarin de afhankelijke

variabele; de verschillende combinaties van geslacht en leeftijdscategorie (0–9, 10–19, 20–29, 30–39, 40–49, 50–59, 60–99 jaar) vormden de onafhankelijke variabelen. Zo kan op basis van het aantal inwoners en het aantal mannen en vrouwen in diverse leeftijdscategorieën in Amsterdam worden verwacht dat er 96 slachtoffers van moord en doodslag zouden vallen (*staat 2*).

De verdeling van de voorspelde aantallen slachtoffers per gemeente blijkt duidelijk af te wijken van de verdeling van de waargenomen aantallen (*staat 1*). Waren alleen aantallen inwoners en de bevolkingssamenstelling van belang, dan zouden de slachtoffers van moorden gelijkmatiger over de Nederlandse gemeenten verdeeld zijn dan feitelijk het geval is. In slechts 8 gemeenten zouden geen slachtoffers wonen (tegen 193 gemeenten in werkelijkheid), en meer gemeenten zouden een klein aantal slachtoffers kennen. De aantallen moorden en doodslagen in Amsterdam,

Staat 2
Toptien van gemeenten waar meeste slachtoffers van moord en doodslag woonden, 1995–2004

Rangorde aantal slachtoffers	Rangorde SMR	Gemeente	Aantal inwoners	Waargenomen		Voorspeld		SMR
				Aantal slachtoffers	Aantal slachtoffers per 100.000 in- woners per jaar	Aantal slachtoffers	Aantal slachtoffer per 100.000 in- woners per jaar	
1	7	Amsterdam	735 135	247	3,36	96	1,31	2,56
2	5	Rotterdam	598 780	221	3,69	75	1,26	2,94
3	8	Den Haag	457 565	129	2,82	57	1,25	2,25
4	46	Utrecht	260 765	48	1,84	35	1,35	1,36
5	30	Groningen	175 615	40	2,28	24	1,39	1,64
6	34	Eindhoven	204 850	40	1,95	26	1,28	1,53
7	45	Tilburg	197 230	34	1,72	25	1,26	1,36
8	27	Nijmegen	154 625	33	2,13	20	1,28	1,66
9	25	Arnhem	140 825	32	2,27	18	1,29	1,76
10	43	Haarlem	147 780	25	1,69	18	1,24	1,37

Voorspeld op basis van aantal inwoners, leeftijd en geslachtsverdeling.

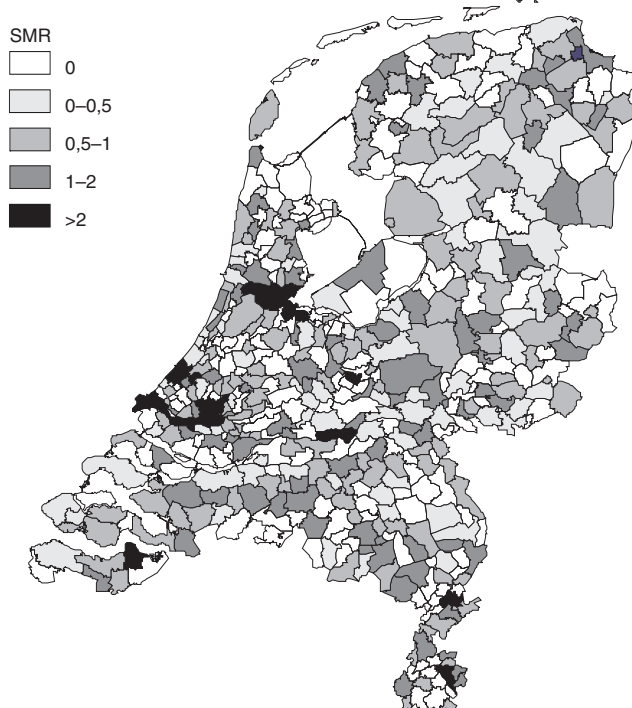
SMR: Aantal waargenomen moorden per 100.000 inwoners / aantal voorspelde moorden per 100.000 inwoners.

Rangorde SMR: gesorteerd op SMR en aantal slachtoffers.

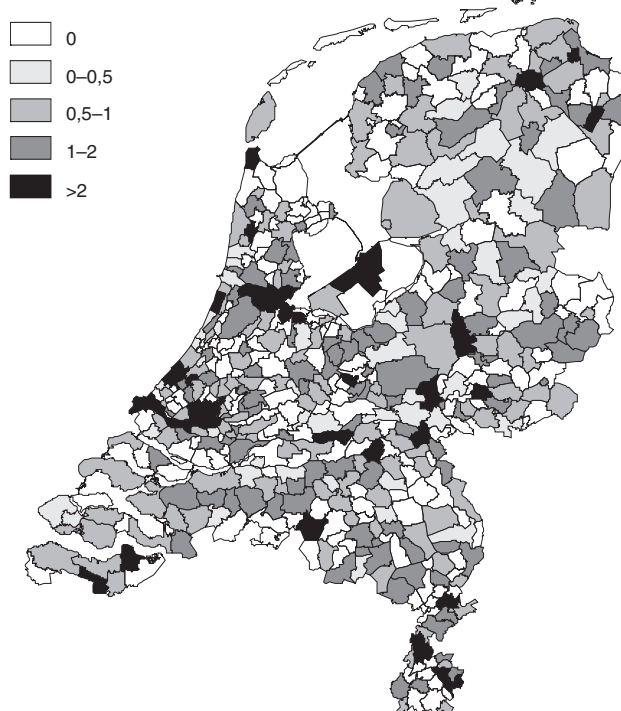
Rotterdam en Den Haag zouden daarentegen veel kleiner (minder dan 100) zijn.

Om rekening te kunnen houden met verschillen in de bevolking van de gemeenten, zijn daarnaast de Standardised Mortality Rates (SMR) berekend. Daartoe worden de waargenomen en verwachte aantallen op elkaar gedeeld. Zo vielen in Amsterdam $247 / 96 = 2,56$ keer zo veel slachtoffers als verwacht op grond van het aantal inwoners en de bevolkingssamenstelling. De SMR's tonen dus de relatieve verschillen tussen gemeenten in de kans om vermoord te worden, gecorrigeerd voor verschillen in geslacht en leeftijd. Het geografisch patroon van de SMR's (kaart 2) komt in grote lijnen overeen met dat van de absolute aantallen in kaart 1. In grote steden en in de Randstad is de kans om vermoord te worden relatief groot. Opvallend is wel dat bij de SMR's ook de buurgemeenten van de grote steden veel nadrukkelijker gekleurd zijn. Een vergelijking met ongestandardiseerde kansen, per 100 duizend inwoners, levert overigens een vrijwel identiek beeld op (kaart 3).

2. Standardised Mortality Rates voor moord en doodslag naar gemeente, 1995–2004

3. Aantal slachtoffers van moord en doodslag per 100 duizend inwoners, naar gemeente, 1995–2004

Dit beeld wordt ook zichtbaar in de toptien van gemeenten naar SMR. De gemeenten waar de inwoners de grootste kans hebben om vermoord te worden, liggen rond Amsterdam (Diemen, Weesp en Haarlemmerliede). In deze gemeenten is de kans ruim drie keer zo groot als verwacht op grond van inwonertal en geslachtsverhouding. De enige gemeenten die in de toptien van absolute aantallen vermoorde inwoners stonden en eveneens voorkomen in de toptien van gemeenten naar SMR, zijn Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. In deze drie grote steden is de kans twee tot drie keer zo groot als verwacht op grond van inwonertal en geslachtsverhouding. Opvallend is dat in de meeste overige gemeenten in de toptien van SMR's slechts een klein aantal inwoners wonen, waardoor 2 of 3 slachtoffers van moord of doodslag al resulteren in een hoge SMR.

Staat 3
Toptien van gemeenten met hoogste SMR van moord en doodslag, 1995–2004

Rangorde aantal slachtoffers	Rangorde SMR	Gemeente	Aantal inwoners	Waargenomen		Voorspeld		SMR
				Aantal slachtoffers	Aantal slachtoffers per 100.000 in- woners per jaar	Aantal slachtoffers	Aantal slachtoffers per 100.000 in- woners per jaar	
39	1	Diemen	23 960	10	4,17	3	1,23	3,39
52	2	Weesp	17 955	7	3,90	2	1,22	3,20
127	3	Haarlemmerliede	5 555	2	3,60	1	1,16	3,12
128	4	Maarn	5 840	2	3,43	1	1,10	3,11
2	5	Rotterdam	598 780	221	3,69	75	1,26	2,94
21	6	Roermond	45 250	16	3,54	6	1,22	2,90
1	7	Amsterdam	735 135	247	3,36	96	1,31	2,56
3	8	Den Haag	457 565	129	2,82	57	1,25	2,25
95	9	Neerijnen	11 375	3	2,64	1	1,20	2,20
129	10	Hontenisse	7 965	2	2,51	1	1,19	2,11

Rangorde aantal slachtoffers: gesorteerd op aantal slachtoffers en SMR.

5. Verschillen tussen buurten

De geografische spreiding van slachtoffers van moord en doodslag kan met behulp van het HBSMD ook op buurtniveau worden weergegeven. Daartoe wordt een indeling in buurten gehanteerd aan de hand van viercijferige postcodegebieden. In de analyse zijn 3979 viercijferige postcodegebieden onderscheiden. Het maximale aantal slachtoffers in een postcodegebied was 20.

In 75 procent van de 3979 postcodegebieden woonde in de afgelopen tien jaar geen enkel slachtoffer van moord of doodslag (staat 4). In 14 procent woonde één slachtoffer en in 11 procent woonden meerdere slachtoffers. Uiteraard kan ook voor buurten een voorspeld aantal slachtoffers worden berekend, uitgaande van het aantal inwoners en de bevolkingssamenstelling naar geslacht en leeftijd. De voorspelde aantallen zijn opnieuw gelijkmatiger over de buurten verdeeld dan de waargenomen aantallen (staat 4). Dit duidt er dus op dat de kans om vermoord te worden samenhangt met de woonbuurt.

Staat 5 geeft de verdeling van de buurten naar inwoner-aantal van de gemeenten waarin ze liggen. Het verschil in het aantal moorden hangt duidelijk samen met de omvang van de gemeente. Buurten in gemeenten met minder inwoners tellen minder slachtoffers van moord en doodslag. In gemeenten met minder dan 50 duizend inwoners vindt in

Staat 4
Verdeling van buurten naar aantal moorden per buurt, waargenomen en voorspeld (n=3979)

Aantal moorden	Waargenomen		Voorspeld	
	Aantal gemeenten	Percentage	Aantal gemeenten	Percentage
0	2 998	75	2 416	61
1	548	14	1 392	35
2	223	6	163	4
3	96	2	8	0
4	48	1	0	0
5	24	1	0	0
6–10	34	1	0	0
11–20	8	0	0	0
Totaal	3 979	100	3 979	100

meer dan 80 procent van de buurten geen moord plaats. In gemeenten tussen de 50 duizend en 250 duizend inwoners worden in ongeveer de helft van de buurten geen inwoners vermoord. In de vier grote steden wordt slechts in een derde van de buurten niemand vermoord. In die steden is ook de kans het grootst dat er meerdere inwoners in een buurt door geweld om het leven worden gebracht.

Staat 6 toont de toptien van buurten waar de meeste slachtoffers woonden, in absolute aantallen. Een rangorde naar SMR bleek in dit geval niet zinvol, omdat buurten met

Staat 5
Verdeling van buurten naar aantal slachtoffers van moord en doodslag en aantal inwoners van gemeente waarin de buurten liggen

	Minder dan 5 000 inwoners	5 000 tot 10 000 inwoners	10 000 tot 20 000 inwoners	20 000 tot 50 000 inwoners	50 000 tot 100 000 inwoners	100 000 tot 150 000 inwoners	150 000 tot 250 000 inwoners	250 000 inwoners en meer	Totaal
Totaal aantal buurten	39	244	965	1 493	495	260	226	257	3 979
%									
0	97	91	88	82	62	56	51	36	75
1	3	8	10	13	18	20	24	14	14
2	0	1	1	4	11	15	14	13	6
3	0	0	0	1	5	4	6	11	0
4	0	0	0	0	2	4	3	7	1
5	0	0	0	0	1	0	2	5	1
6–20	0	0	0	0	0	1	0	14	1
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100

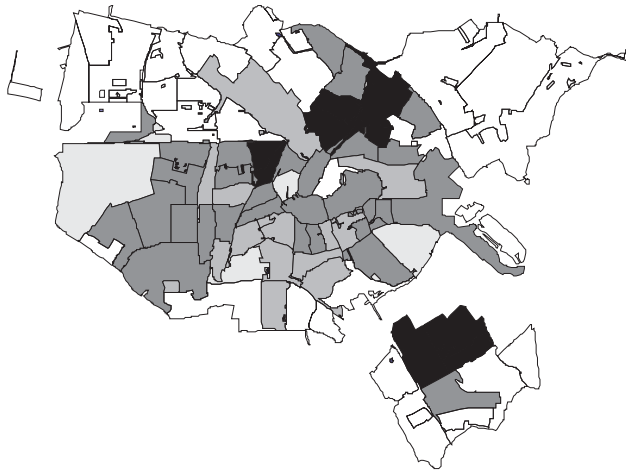
Staat 6
Toptien van buurten waar meeste slachtoffers van moord en doodslag woonden, 1995–2004

Rangorde aantal slachtoffers	Rangorde SMR	Postcode	Naam Postcode gebied	Gemeente	Aantal inwoners	Waargenomen		Voorspeld		SMR
						Aantal slachtoffers	Aantal slachtoffers per 100.000 inwoners per jaar	Aantal slachtoffers	Aantal slachtoffers per 100.000 inwoners per jaar	
1	48	1102	Bijlmer Centrum	Amsterdam	21 340	20	9,37	3	1,32	7,08
2	27	3081	Tarwewijk	Rotterdam	11 845	18	15,20	2	1,41	10,79
3	45	3073	Bloemhof	Rotterdam	14 830	14	9,44	2	1,30	7,26
4	93	3071	Feijenoord	Rotterdam	18 915	13	6,87	2	1,31	5,26
5	38	3074	Hillesluis	Rotterdam	11 475	12	10,46	1	1,29	8,14
6	47	3021	Middelland	Rotterdam	11 780	12	10,19	2	1,42	7,16
7	54	3072	Afrikaanderwijk	Rotterdam	13 305	11	8,27	2	1,25	6,61
8	98	3314	Krispijnse Driehoek	Dordrecht	17 600	11	6,25	2	1,22	5,12
9	59	1104	Bijlmer Oost	Amsterdam	12 680	10	7,89	2	1,24	6,38
10	74	1052	Frederik Hendrikbuurt	Amsterdam	11 690	10	8,55	2	1,47	5,84
11	94	1103	Bijlmer Oost	Amsterdam	14 890	10	6,72	2	1,29	5,20

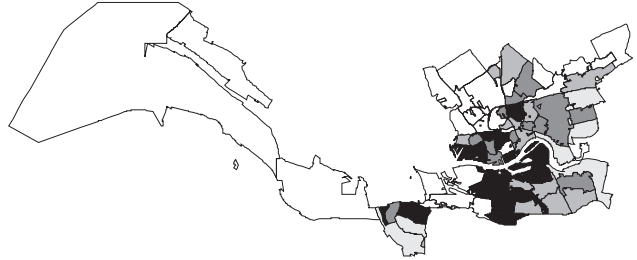
SMR: Aantal geobserveerde moorden per 100.000 inwoners / aantal voorspelde moorden per 100.000 inwoners.
Rangorde SMR: gesorteerd op SMR en aantal slachtoffers.

4. Standardised Mortality Rates voor moord en doodslag naar woonbuurt, 1995–2004

Amsterdam

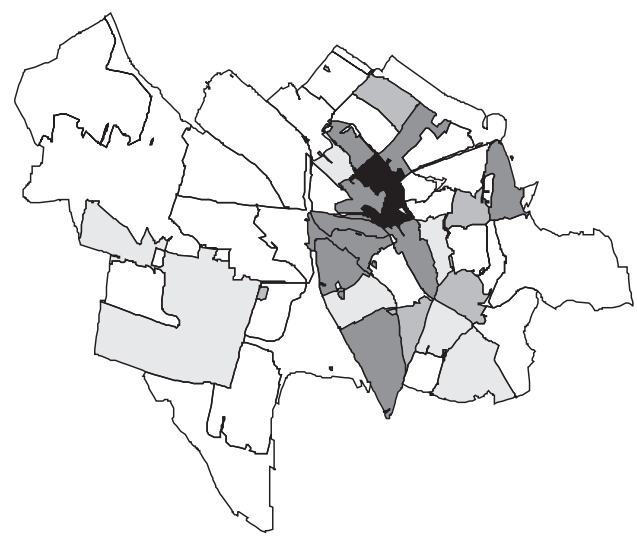
Rotterdam

Den Haag

Utrecht

SMR

Geen moorden Minder dan 1 1–2 2–4 Meer dan 4

een gering aantal inwoners en één geval van moord hoog in deze rangorde zouden eindigen.

Opvallend in staat 6 is dat negen van de tien buurten in Amsterdam of Rotterdam liggen. In Amsterdam liggen vrijwel alle genoemde postcodegebieden in de Bijlmermeer. In Rotterdam bevinden de buurten zich in het zuiden van de stad. Het betreft buurten als de Tarwewijk, Bloemhof, Hillesluis, Feijenoord, Afrikaanderwijk en Middelland. In deze buurten zijn de afgelopen tien jaar meer dan 10 inwoners door geweld om het leven gebracht, ruim 5 keer zo veel als verwacht kon worden op basis van inwoneraantal en bevolkingssamenstelling. Een uitschieter is de Tarwewijk, waar 10 keer zo veel inwoners zijn vermoord als verwacht.

Benadrukt moet worden dat er ook binnen de grote steden forse verschillen bestaan tussen buurten, zoals blijkt uit de kaarten van de vier steden met de meeste inwoners en moorden – Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht (kaart 4). De buurten zijn ingekleurd naar SMR. In ongeveer een derde van de buurten in Amsterdam, Rotterdam

en Den Haag, en in meer dan de helft van de buurten in Utrecht, blijkt geen enkele moord te hebben plaatsgevonden. Deze buurten liggen geografisch geclusterd. De overige buurten zijn verdeeld in vier categorieën naar SMR. In de hoogste categorie keren de buurten uit de toptien van buurten uiteraard weer terug.

6. Sociaal-economische status en SMR's van moord en doodslag

Tot slot is onderzocht in hoeverre de hierboven beschreven, ook in andere landen gevonden verschillen tussen buurten, samenhangen met verschillen in sociaal-economische status (SES).

Als maat voor de sociaal-economische status in een buurt zijn in deze analyse twee indicatoren gebruikt, de gemiddelde WOZ-waarde en het gemiddelde huishoudensinkomen van de buurt. De gemiddelde WOZ-waarde per postcode is berekend uit het bestand met de individuele WOZ-waarden van woningen (op huishoudensniveau) die

over het jaar 2000 door de gemeenten aan het CBS beschikbaar zijn gesteld. De gegevens over de gemiddelde huishoudensinkomens zijn afkomstig uit het Regionaal Inkomensonderzoek 1998 (RIO '98) van het CBS. Deze zijn gebaseerd op een steekproef onder 5 miljoen personen en 1,9 miljoen huishoudens. De WOZ-waarde en het gemiddelde huishoudensinkomen hangen sterk samen (Pearson correlatie 0,62, $n = 3979$). Om deze reden zijn ze samengevoegd tot een samengestelde SES-schaal. Deze schaal is verkregen door voor elke buurt de gestandaardiseerde scores van WOZ-waarde en die van huishoudensinkomen te middelen.

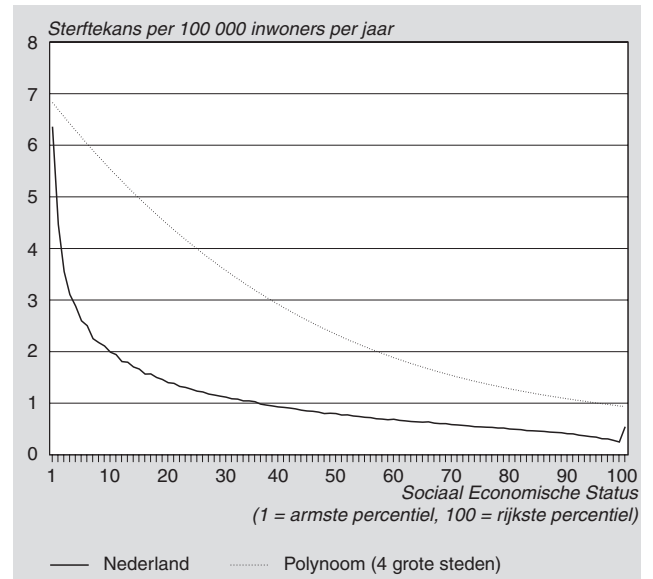
Grafiek 1 illustreert de relatie tussen de SES van de buurt en de kans voor inwoners van die buurt om vermoord te worden. Deze kansen zijn berekend aan de hand van een logistisch regressiemodel (zie par. 4). De buurten zijn opgedeeld in percentielen op basis van hun score op de SES-schaal. De grafiek toont duidelijk aan dat er een relatie bestaat tussen de SES van de buurt en de kans dat een inwoner van die buurt vermoord wordt. De grafiek laat verder zien dat deze relatie niet lineair is. Er blijkt namelijk nauwelijks verschil te bestaan tussen de buurten in het 20e tot 100e percentiel wat betreft de kans dat iemand vermoord wordt. Gemiddeld is deze jaarlijkse kans voor inwoners van die buurten kleiner dan 1 op de 100 duizend. In de armste buurten wordt de kans om vermoord te worden echter substantieel en statistisch significant groter. In het op één na armste deciel (10 tot 20 procent) is de kans tussen de 1,5 en 2 op de 100 duizend, en in het armste deciel meer dan 2 op de 100 duizend. In de armste tien procent stijgt de kans om vermoord te worden snel. In het armste percentiel van de buurten is de kans om vermoord te worden zelfs 7 op de 100 duizend. Dit bevestigt de veronderstelling dat in woonbuurten met de laagste sociaal-economische status de kans om vermoord te worden het grootst is.

Een groot deel van de armste buurten ligt in de vier grote steden. De relatie tussen SES van de buurt en de kans om vermoord te worden kan hier dus mee samenhangen. Wordt, ten slotte, opnieuw naar de relatie tussen de SES van de buurt en de kans om vermoord te worden gekeken, maar nu voor de vier grote steden afzonderlijk, dan blijkt dat de lijn voor de vier grote steden hoger ligt dan die voor heel Nederland (grafiek 1). Ook in de vier grote steden is dus sprake van een sterke (niet-lineaire) relatie tussen de SES van de buurt en de kans dat een inwoner van die buurt vermoord wordt. In de rijkste buurten van deze steden is de kans ongeveer 1 op de 100 duizend, en in de armste buurten ongeveer 7 op de 100 duizend. Zowel in heel Nederland als in de grote steden hangt de sociaal-economische status van de buurt dus samen met de kans om te sterven als gevolg van geweld.

7. Conclusie

Dit artikel geeft, voor het eerst, een overzicht van de geografische spreiding van alle 1956 in Nederland woonachtige slachtoffers van moord en doodslag in de periode 1995–2004. Hiertoe zijn gegevens geanalyseerd uit het 'Historisch Bestand Slachtoffers Moord en Doodslag'

1. Sterftekans van moord en doodslag naar SES van woonbuurt, in percentielen

(HBSMD), dat is gebaseerd op gegevens van de doods-oorzakenstatistiek van het CBS. Aangevoerd wordt dat de kans om slachtoffer te worden van moord of doodslag sterk verschilt tussen gemeenten en buurten. Naarmate het aantal inwoners van een woongemeente stijgt, neemt de kans om vermoord te worden toe. Daarnaast laten de analyses zien dat de kans om vermoord te worden samenhangt met de sociaal-economische status van de buurt.

De gepresenteerde bevindingen zijn het resultaat van een verkennende analyse. Om de uitkomsten hiervan goed te kunnen interpreteren, zijn meer gedetailleerde (multivariate) analyses nodig. Zo zouden naast sociaal-economische status ook indicatoren voor de sociale samenhang in buurten en gemeenten kunnen worden opgenomen. Voorts zouden de analyses moeten worden uitgevoerd met multi-level analysetechnieken, waarin kenmerken van buurten en gemeenten gelijktijdig kunnen worden opgenomen. Ook zouden de gegevens uit de HBSMD, die betrekking hebben op slachtoffers, kunnen worden aangevuld met gegevens over de (relatie met) de daders en het type moord. In dat geval zou bijvoorbeeld kunnen worden nagegaan of, en in hoeverre, de samenhang tussen sociaal-economische status en het aantal moorden in een geografische eenheid groter is voor moorden in de familiefier dan voor moorden in de criminele of ruziesfier.

Literatuur

Keij, I., J. Smits en G. Westert, 2001, Effecten van sociaal-economische status van kleine, middelgrote en grote geografische eenheden op sterfte. Maandstatistiek van de Bevolking (49)11, blz. 4–10. CBS, Voorburg/Heerlen.

Nieuwbeerta, P. en I. Deerenberg, 2005, Trends in moord en doodslag 1911–2002. Een eerste analyse van het Historisch Bestand Slachtoffers Moord en Doodslag. Bevolkingstrends 53(1), blz. 56–63.

Nieuwbeerta, P., 2005, Historisch Bestand Slachtoffers Moord en Doodslag (HBSMD) – Codeboek en documentatie. Interne publicatie NSCR/CBS.

Parker, K.F., P.L. McCall en K.C. Land, 1999, Determining social-structural predictors of homicide. In: Smith, M.D en M.A. Zahn (eds.), op. cit.

Smith, M.D. en M.A. Zahn (eds.), 1999, Homicide. A sourcebook of social research. Sage, Thousand Oaks (Cal.).

Wilsem, J. van, 2003, Crime and context. The impact of individual, neighborhood, city and country characteristics on victimization (dissertatie Radboud Universiteit Nijmegen). Thela Thesis, Amsterdam.

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers

Bevolking, stand en dynamiek

	Levend- geborenen	Overledenen	Buitenlandse migratie		Totale bevolkings- groei ²⁾	Aantal inwoners aan einde van de periode	Verhuisde personen		Huwelijks- sluitingen	Echtschei- dingen
			Immigratie	Emigratie ¹⁾			Tussen gemeenten	Binnen gemeenten		
Jaar										
2000	206 619	140 527	132 850	78 977	123 125	15 987 075	614 097	972 256	88 074	34 650
2001	202 603	140 377	133 404	82 566	118 210	16 105 285	610 163	942 457	82 091	37 104
2002	202 083	142 355	121 250	96 918	87 287	16 192 572	628 947	966 979	85 808	33 179
2003	200 297	141 936	104 514	104 831	65 460	16 258 032	616 190	950 321	80 427	31 479
2004	194 007	136 553	94 019	110 235	47 494	16 305 526	617 925	970 322	73 441	31 098
Kwartaal										
2003										
1e kwartaal	49 487	37 524	25 591	24 030	13 524	16 206 096	148 706	237 878	12 351	8 363
2e kwartaal	49 482	34 600	22 118	22 630	14 370	16 220 466	137 953	224 650	26 785	7 936
3e kwartaal	52 823	33 795	33 113	31 667	20 474	16 240 940	175 109	237 965	27 680	7 681
4e kwartaal	48 505	36 017	23 692	26 504	17 092	16 258 032	154 422	249 828	13 611	7 499
2004										
1e kwartaal	47 624	37 009	21 570	27 460	4 725	16 262 757	147 573	240 802	10 370	8 028
2e kwartaal	48 029	32 877	19 752	25 155	9 749	16 272 506	138 465	235 389	25 430	7 553
3e kwartaal	50 681	32 505	30 995	32 092	17 079	16 289 585	179 551	245 635	25 241	7 717
4e kwartaal	47 673	34 162	21 702	25 528	15 941	16 305 526	152 336	248 496	12 400	7 800
2005										
1e kwartaal	46 136	38 644	21 967	24 532	4 927	16 310 453	148 713	243 962	9 678	8 168
2e kwartaal	46 822	33 654	18 875	29 276	2 767	16 313 220	142 341	243 441	25 343	8 423
3e kwartaal	49 299	30 826	33 224	34 747	16 850	16 330 070	192 561	263 843	26 488	8 216
Maand										
2003										
januari	17 153	13 106	9 483	8 390	5 140	16 197 712	56 028	86 784	3 111	2 994
februari	15 579	11 305	8 169	7 694	4 749	16 202 461	45 865	74 105	3 995	2 645
maart	16 755	13 113	7 939	7 946	3 635	16 206 096	46 813	76 989	5 245	2 724
april	16 585	12 203	7 363	7 440	4 305	16 210 401	45 402	72 230	5 588	2 550
mei	16 572	11 309	7 160	6 618	5 805	16 216 206	44 926	75 490	10 681	2 707
juni	16 325	11 088	7 595	8 572	4 260	16 220 466	47 625	76 930	10 516	2 679
juli	17 913	11 234	9 396	12 206	3 869	16 224 335	57 864	83 508	7 496	2 878
augustus	17 572	11 619	9 904	9 904	7 325	16 231 660	58 743	74 633	9 935	2 307
september	17 338	10 942	12 441	9 557	9 280	16 240 940	58 502	79 824	10 249	2 496
oktober	17 087	11 445	10 097	9 517	6 222	16 247 162	54 799	85 295	6 271	2 637
november	15 864	11 291	7 197	8 498	3 272	16 250 434	47 695	77 547	3 616	2 436
december	15 554	13 281	6 398	8 489	7 598	16 258 032	51 928	86 986	3 724	2 426
2004										
januari	16 229	13 726	7 690	8 848	1 345	16 259 377	50 923	80 303	2 886	2 607
februari	15 180	11 300	6 656	8 636	1 900	16 261 277	45 869	75 007	3 318	2 533
maart	16 215	11 983	7 224	9 976	1 480	16 262 757	50 781	85 492	4 166	2 888
april	15 801	11 092	5 678	8 915	1 472	16 264 229	45 482	78 325	6 401	2 520
mei	15 751	11 093	6 318	7 153	3 823	16 268 052	42 747	72 930	9 209	2 229
juni	16 477	10 692	7 756	9 087	4 454	16 272 506	50 236	84 134	9 820	2 804
juli	17 324	10 786	8 250	11 431	3 357	16 275 863	58 308	86 847	7 470	2 661
augustus	16 919	11 166	10 778	11 138	5 393	16 281 256	61 574	78 520	8 207	2 547
september	16 438	10 553	11 967	9 523	8 329	16 289 585	59 669	80 268	9 564	2 509
oktober	16 239	11 103	8 556	9 540	4 152	16 293 737	50 669	79 936	5 309	2 465
november	15 613	10 969	7 095	7 697	4 042	16 297 779	50 356	82 177	3 385	2 629
december	15 821	12 090	6 051	8 291	7 747	16 305 526	51 311	86 383	3 706	2 706
2005										
januari	15 646	12 524	7 440	8 068	2 494	16 308 020	51 738	81 480	2 860	2 738
februari	14 644	12 287	7 450	7 967	1 840	16 309 860	47 343	77 356	3 227	2 516
maart	15 846	13 833	7 077	8 497	593	16 310 453	49 632	85 126	3 591	2 914
april	15 537	11 248	6 086	10 416	—41	16 310 412	47 376	83 015	5 617	2 940
mei	15 718	11 500	5 619	8 631	1 206	16 311 618	44 864	75 897	10 105	2 616
juni	15 567	10 906	7 170	10 229	1 602	16 313 220	50 101	84 529	9 621	2 867
juli	16 406	10 400	8 878	11 946	2 838	16 316 058	59 345	87 183	8 331	2 702
augustus	16 699	10 373	11 150	11 745	5 731	16 321 789	68 263	87 758	8 027	2 772
september	16 194	10 053	13 196	11 056	8 281	16 330 070	64 953	88 902	10 130	2 742

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief het verschil tussen het officieel vastgestelde en het berekende inwonertal (overige correcties).

N.B. De cijfers voor 2004 en eerder zijn definitief

Technische toelichting en verklaring van termen

Toelichting

De cijfers in de tabellen hebben betrekking op personen die in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA; vóór 1 oktober 1994: het persoonsregister) van de Nederlandse gemeenten als ingezetene zijn opgenomen (de 'de jure' bevolking). In principe wordt iedereen die voor onbepaalde tijd in Nederland woonachtig is, opgenomen in de basisadministratie van de gemeente waar hoofdzakelijk nachtrust wordt genoten (de gemeente van inschrijving of woon-gemeente). Een beperkt aantal personen zonder vaste gemeente van inschrijving maar wel behorende tot de 'de jure' bevolking van Nederland staan ingeschreven in de basisadministratie van de gemeente 's-Gravenhage.

De gegevens over de (bevolking in) *huishoudens* zijn afkomstig uit de Huishoudensstatistiek en hebben betrekking op particuliere en institutionele huishoudens. De cijfers zijn gebaseerd op integrale gegevens afkomstig uit de GBA aangevuld met informatie afkomstig uit de Enquête Be-roepsbevolking (EBB), welke gegevens bevat over personen en huishoudens op adressen.

De opgenomen *prognoses* zijn afkomstig uit de meest recente lange-termijnprognoses: Bevolkingsprognose 2002–2050 en Allochtonenprognose 2002–2050.

De *leeftijd* die in de tabellen is vermeld (tenzij anders vermeld), is het verschil tussen het kalenderjaar van de desbetreffende demografische gebeurtenis en het kalenderjaar van geboorte.

Verklaring van termen

administratieve correcties Deze correcties worden gevormd door opnemingen in respectievelijk afvoeringen uit de Gemeentelijke Basisadministratie anders dan door geboorte, sterfte, vestiging, vertrek of gemeentegrenswijziging. Het grootste deel van de administratieve correcties betreffen personen waarvan de gemeentelijke overheid na onderzoek heeft vastgesteld dat ze niet meer in de gemeente op een adres woonachtig zijn en veelal naar het buitenland zijn vertrokken. Opnemingen betreffen veelal personen die toch weer opduiken (in dezelfde of een andere gemeente) en in de gemeentelijke bevolkingsadministratie worden opgenomen. Het saldo van de administratieve correcties betreft dus personen die worden uitgeschreven bij een Nederlandse gemeente zonder dat daar een inschrijving in een andere Nederlandse gemeente tegenover staat. Om deze reden wordt het saldo opgeteld bij de buitenlandse emigratie (en het migratiesaldo).

adoptie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen van wie de adoptie door een Nederlandse, de Nederlands-Antilliaanse of Arubaanse rechter wordt uitgesproken verkrijgen het Nederlanderschap wanneer minstens één van de adoptie-ouders Nederlander is.

allochtonen Alle personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Allochtonen die zelf in het buitenland zijn geboren vormen de *eerste generatie* en allochtonen die in Nederland zijn geboren de *tweede*

generatie. Allochtonen van de eerste generatie worden onderverdeeld in de herkomstgroeperingen *westers* en *niet-westers* op grond van hun geboorteland. Ze worden tot de niet-westerse allochtonen gerekend als ze zijn geboren in Turkije, Afrika, Latijns-Amerika of Azië met uitzondering van Japan en Indonesië. Op grond van hun sociaal-economische positie worden allochtonen uit Japan en Indonesië tot de westerse allochtonen gerekend. Wat Indonesië betreft gaat het vooral om mensen die in voormalig Nederlands Indië zijn geboren. De tweede generatie wordt onderverdeeld in de herkomstgroeperingen *westers* en *niet-westers* op grond van het geboorteland van hun moeder. Als dat Nederland is, dan is het geboorteland van de vader bepalend. Voor de tweede generatie is het onderscheid tussen westers en niet-westers gebaseerd op dezelfde landenindeling als voor de eerste generatie.

asielzoekers Betreffen personen die om uiteenlopende redenen hun land hebben verlaten om in een ander land, in dit geval in Nederland, bescherming of asiel te zoeken. De cijfers zijn afkomstig van het Ministerie van Justitie. De asielzoekers in een bepaald jaar worden niet allen ook als immigrant in dat jaar geteld. Voor dat laatste is inschrijving in een gemeentelijke basisadministratie vereist. Asielzoekers worden niet direct na aankomst als immigrant ingeschreven in de gemeentelijke basisadministratie. Voor degenen die in de centrale opvang zitten, gebeurt dit pas als zij 'statushouder' zijn geworden, of langer dan een halfjaar in een opvangcentrum verblijven. Degenen die buiten de centrale opvang onderdak hebben, worden ingeschreven mits zij rechtmatig in Nederland verblijven. Nadat het CBS bericht van inschrijving in de GBA heeft ontvangen, wordt de (voormalige) asielzoeker als immigrant geteld.

A-status Een A-status werd verleend aan asielzoekers die gegronde redenen hadden om te vrezen voor vervolging in de zin van het Verdrag van Genève en de Vreemdelingenwet. Zij werden toegelaten als politiek vluchteling en kregen de vluchtelingenstatus. Dit is een definitieve verblijfsvergunning. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

autochtonen Personen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren.

buitenlandse migratie De statistiek van de buitenlandse migratie heeft betrekking op alle personen die aangifte doen van het feit dat zij zich voor een bepaalde tijd in Nederland vestigen of voor een bepaalde tijd Nederland verlaten. Voor de immigratie wordt aan het inschrijvingscriterium voldaan indien de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor de emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt.

controle adres na aanzegging Vertrek op eigen gelegenheid, waarbij – na controle door de politie van het laatstbekende huisadres – zal worden geregistreerd of iemand daadwerkelijk is vertrokken.

doodgeborenen De gegevens over doodgeborenen hebben sinds 1991 betrekking op de kinderen die na een zwangerschapsduur van ten minste 24 weken ter wereld zijn gekomen en die na de geboorte geen enkel teken van

levensverrichting hebben vertoond (ademhaling, hartactie, spieractie). Daarnaast worden overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie de doodgeboren kinderen met een zwangerschapsduur van 28 weken of meer apart onderscheiden.

doodsoorzaken Betreffen steeds primaire doodsoorzaken. Slechts één ziekte of gebeurtenis kan worden aangemerkt als primaire doodsoorzaak, namelijk de ziekte of de gebeurtenis waarmee de keten van gebeurtenissen die tot de dood leidde, een aanvang nam.

echtelijk Een geboorte wordt als wettig of echtelijk aangeduid als de moeder op het moment van de geboorte wettig gehuwd is dan wel als zij wettig gehuwd is geweest én het kind is geboren binnen een periode van 307 dagen na de huwelijksontbinding. Alle andere geboorten worden niet-echtelijk genoemd. Het gaat bij niet-echtelijke geboorten dus om geboorten bij vrouwen die ongehuwd, verweduwd of gescheiden zijn.

echtscheidingen Over de periode tot en met september 1994 hebben de aantallen uitsluitend betrekking op de door een Nederlandse rechter uitgesproken vonnissen die zijn ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand. Het maakte daarbij niet uit of de van echt scheidenden al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 zijn alleen de echtscheidingen geteld waarvan ten minste één van de betrokken partners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen. Het maakt daarbij niet uit of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken.

eerste generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

emigratie Zie onder buitenlandse migratie.

erkenning (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen die voor het bereiken van de meerderjarigheid door een Nederlandse vader worden erkend of door diens huwelijk worden gewettigd.

geboorten Betreft bevallingen, ongeacht de levensvatbaarheid van de kinderen.

Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens De GBA (Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens) is een geautomatiseerd persoonsregistratiesysteem van de gemeenten, in werking sinds 1 oktober 1994.

gestandaardiseerde sterfte Bij het (indirect) gestandaardiseerd sterftecijfer zijn de effecten van de verschillen in de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en geslacht tussen de diverse jaren uitgeschakeld. De gemiddelde bevolking naar leeftijd en geslacht van Nederland over 1990 heeft als standaardbevolking gediend.

herkomstgroepering Zie onder allochtonen.

huishoudens Onderscheiden worden particuliere en institutionele huishoudens. Een *particulier huishouden* bestaat uit één of meer personen die alleen of samen in een woonruimte gehuisvest zijn en zelf in hun dagelijkse levensbehoeften voorzien. *Institutionele huishoudens* bestaan uit twee of meer personen voor wie in huisvesting en in dagelijkse levensbehoeften door derden bedrijfsmatig wordt voorzien. Het betreft de bewoners van instellingen zoals verpleeg-, bejaarden- en kindertehuizen, revalidatiecentra en gevangenissen die daar in principe langer dan een jaar (zullen) verblijven. Personen worden in zes verschillende *huishoudensposities* onderverdeeld. Allereerst worden de personen onderscheiden die niet deel uitmaken van een particulier huishouden, de zogenaamde institutionele be-

volking. Het gaat hierbij om personen die (in principe ten minste een jaar) zullen verblijven in verpleeg-, bejaarden- en kindertehuizen, opvoedingsinternaten, revalidatiecentra en gevangenissen. Vervolgens worden de personen onderscheiden die een eenpersoonshuishouden vormen. Deze personen worden als alleenstaand aangeduid. Alle overige personen behoren tot meerpersoonshuishoudens. Binnen deze huishoudens worden allereerst thuiswonende kinderen onderscheiden: alle in het huishouden van hun ouder(s) aanwezige ongehuwde eigen, pleeg-, adoptie- of stiefkinderen die zelf geen kinderen hebben. De personen die – al dan niet gehuwd – een gemeenschappelijke huishouding voeren met een vaste partner, worden als samenwonend aangeduid. Eenouders wonen niet samen met een vaste partner. De hiermee nog niet ingedeelde personen vallen in de categorie overig: ‘samenwonende’ personen zonder vaste partner en de bij een huishouden inwonende personen.

huwelijksluiting Over de periode tot en met september 1994 hebben de huwelijksluitingen betrekking op alle in Nederland gesloten huwelijken, ongeacht of de huwendes al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 worden alle huwelijken geteld waarvan ten minste één van de huwelijkspartners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen, ongeacht het land waar het huwelijk is gesloten.

Sinds 1 april 2001 is het in Nederland ook voor paren van gelijk geslacht mogelijk in het huwelijk te treden.

huwende personen Alle personen die op het moment van huwelijksluiting in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

immigratie Zie buitenlandse migratie.

ingewilligde asielverzoeken Een ingewilligd asielverzoek kan betrekking hebben op een asielaanvraag uit hetzelfde of een vorig jaar. Personen van wie het asielverzoek wordt ingewilligd, krijgen een verblijfsrechtelijke status. Het gaat om personen aan wie een A-status wordt verleend, een VTV (Vergunning tot Verblijf) of een VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf).

institutionele huishoudens Zie onder huishoudens.

legitimiteit Binnen (echtelijk) of buiten (niet-echtelijk) het huwelijk geboren.

levendgeborenen Betreffen alle, in Nederland geregistreerde, geboren die enig teken van leven hebben vertoond, ongeacht de zwangerschapsduur.

levensverwachting Zie onder overlevingstafels.

naturalisatie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Verlening van het Nederlanderschap vindt plaats door middel van zelfstandige- of medenaturalisatie. Het Nederlanderschap kan, onder bepaalde voorwaarden, worden verleend aan niet-Nederlanders die daarom verzoeken en meerderjarig zijn (zelfstandige naturalisatie). Medenaturalisatie betreft minderjarige kinderen die delen in de naturalisatie van de ouder(s).

niet-echtelijk Zie onder echtelijk.

niet-westers Zie onder allochtonen.

optie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Onder bepaalde voorwaarden kan voor de Nederlandse nationaliteit geopteerd worden.

overledenen Betreft het aantal overledenen onder de geregistreerde bevolking van Nederland.

overlevingstafels Deze geven aan, hoeveel van 100 000 pasgeboren jongens, resp. meisjes de leeftijd van ½, 1½, 2½ jaar, enz. zullen bereiken op basis van de sterfteverhoudingen, die bij de bevolking gedurende een bepaalde periode zijn waargenomen. Tevens kan worden afgelezen hoe oud deze kinderen gemiddeld zullen worden. Bij iedere leeftijd staat in de overlevingstafel de levensverwachting vermeld. Dit geeft het aantal jaren aan dat de desbetreffende groep gemiddeld nog zal leven.

partnerschapsregistratie De registratie (ingevoerd per 1 januari 1998) is mogelijk voor paren van gelijk en van verschillend geslacht. In de meeste opzichten is het geregistreerd partnerschap vergelijkbaar met het huwelijk. Een duidelijk onderscheid tussen het geregistreerd partnerschap en het huwelijk betreft evenwel de relatie tussen de partners en de eventuele kinderen. Als een vrouw die geregistreerd partner is, een kind krijgt, is zij weliswaar automatisch de moeder van haar kind, maar haar mannelijke geregistreerd partner is alleen dan de juridische vader als hij, met toestemming van de moeder, het kind erkent.

perinatale sterfte Dit cijfer omvat de doodgeborenen na een zwangerschap van ten minste 28 weken (overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie) en de overledenen binnen 1 week na de geboorte.

positie in het huishouden Zie onder huishoudens.

referentiepersoon De referentiepersoon is een statistische entiteit bedoeld om kenmerken van huishoudens aan te ontleen. Als sprake is van een paar dan wordt de man als referentiepersoon aangeduid. In geval van een paar van gelijk geslacht wordt de oudste van het paar als referentiepersoon aangeduid.

totaal echtscheidingspercentage Geeft het percentage huwelijken aan dat tot echtscheiding zal komen als in de toekomst dezelfde kansen op sterfte en echtscheiding blijven gelden als in het waargenomen kalenderjaar.

totaal vruchtbaarheidscijfer Dit cijfer kan worden opgevat als het gemiddelde aantal kinderen dat een vrouw krijgt of nog zal krijgen als de in het verslagjaar waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende haar hele vruchtbare levensfase zouden gelden.

tweede generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

uitzettingen Er vindt een fysieke verwijdering uit Nederland plaats ('verwijdering met de sterke arm').

van echt scheidende personen De betrokken personen die ten tijde van de inschrijving van het bedoelde vonnis in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene zijn ingeschreven.

vergunning voor asiel bepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) bepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. De vergunning wordt voor maximaal drie jaar afgegeven. Deze personen mogen werken op voorwaarde dat hun werkgever beschikt over een daartoe vereiste tewerkstellingsvergunning.

vergunning voor asiel onbepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) onbepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. Deze personen zijn vrij op de arbeidsmarkt (tewerkstellingsvergunning is niet vereist).

vergunning tot verblijf Asielzoekers aan wie een VTV (Vergunning tot Verblijf) werd verleend, werden niet erkend als politiek vluchteling maar werden toegelaten op grond van humanitaire overwegingen. Deze tijdelijke verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal vijf jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

verhuisde personen Hieronder worden verstaan alle verhuisde personen binnen Nederland die leiden tot verandering van gemeente van inschrijving (ook wel binnenlandse migratie genoemd) en verhuisde personen binnen een zelfde gemeente. De veranderingen van gemeente van inschrijving die in verband met grenswijzigingen tussen resp. samenvoeging van gemeenten in de basisadministratie worden geregistreerd, worden niet als verhuizing beschouwd.

vertrek onder toezicht Vertrek van afgewezen asielzoeker op eigen gelegenheid, waarbij – ter controle op het vertrek van de desbetreffende persoon – de reispapieren worden gezonden aan de doorlaatpost waarlangs de persoon Nederland zal verlaten.

verweduwende personen Personen die ten tijde van het overlijden van hun partner in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

verwijderde asielzoekers Verwijderingen vinden plaats als blijkt dat een asielzoeker niet (of niet langer) in Nederland mag verblijven, aangezien het verzoek om toelating definitief is afgewezen.

voorwaardelijke vergunning tot verblijf De VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf) werd toegekend aan asielzoekers die vooralsnog niet naar hun land konden terugkeren omdat de situatie daar te gevaarlijk werd geacht. Deze verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal drie jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

westers Zie onder allochtonen.

wonend in instelling Zie onder huishoudens.

zuigelingensterfte Dit is de sterfte van kinderen jonger dan 1 jaar (dus voor dat zij hun eerste verjaardag hebben bereikt).

Demografie op het web

StatLine

De cijfers van het CBS zijn beschikbaar via internet. Via internet kunt u toegang verkrijgen tot StatLine, de elektronische databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie over vele maatschappelijke en economische onderwerpen in de vorm van tabellen en grafieken. Deze resultaten kunt u bekijken, printen of opslaan. Naast de mogelijkheid om te zoeken met trefwoorden, kan met behulp van een Webselector een keuze worden gemaakt uit alle publicaties die zijn opgenomen in StatLine.

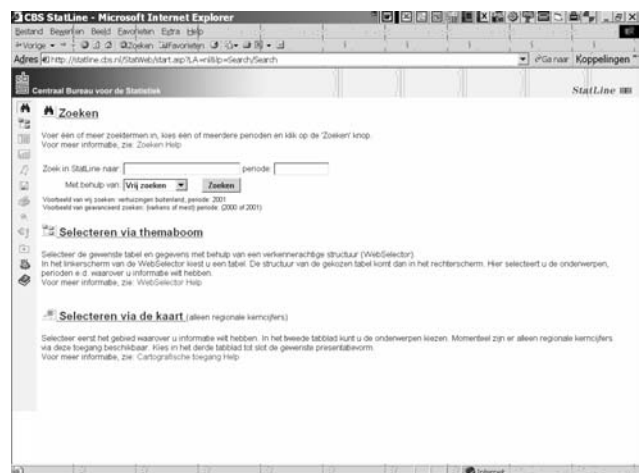
Hoe vindt u bevolkingscijfers in StatLine?

In StatLine zijn veel cijfers over bevolking te vinden. De snelste manier om deze cijfers te vinden, is als volgt. Ga naar de openingspagina van de CBS homepage (www.cbs.nl) en druk op de knop 'StatLine' aan de rechterzijde. U krijgt dan een scherm waarin u een zoekopdracht kunt geven (*figuur 1*). Als u op 'Selecteren' klikt, krijgt u een scherm met de themastructuur binnen StatLine te zien, de 'StatLine Webselector' (*figuur 2*).

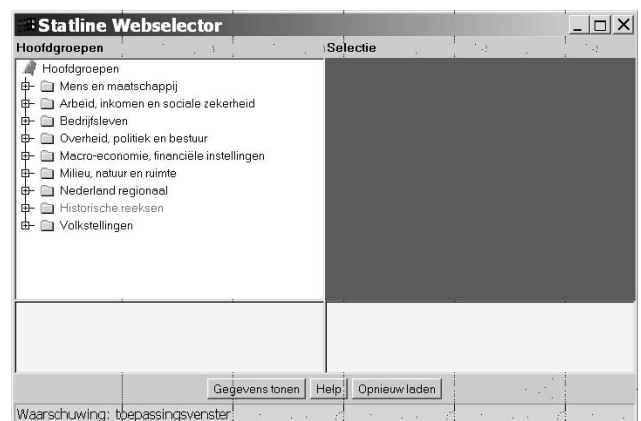
Binnen de Webselector kunt u via de themastructuur snel gegevens over bevolking opvragen. Door op het plusje voor 'Mens en maatschappij' te klikken, komt u bij 'Bevolking' terecht. Als u vervolgens op het plusje voor 'Bevolking' klikt, krijgt u een lijst met publicaties en submappen (*figuur 3*). In de submappen vindt u informatie over bijvoorbeeld huishoudens, geboorte en immigratie en emigratie.

Ter illustratie is in figuur 3 de publicatie 'Bevolkings- kerncijfers' geselecteerd. In het rechterdeel van de Webselector ziet u vervolgens een overzicht van de onderwerpen in deze publicatie. Hier kunt u door binnen de tabbladen 'Onderwerpen' en 'Perioden' te selecteren uw eigen tabel samenstellen. Als u uw tabel heeft samengesteld, drukt u op 'Gegevens tonen' onderaan het scherm. U krijgt nu de tabel op het scherm te zien. Uiteraard kunt u deze tabel afdrukken of opslaan op schijf. Als u op het pictogram met de diskette ('tabel bewaren') links van de tabel klikt, krijgt u de keuze om de tabel op te slaan in excel-formaat of enig ander formaat. Via het pictogram met de drie mapjes ('tabel selecteren') links van de tabel kunt u terugkeren naar de webselector.

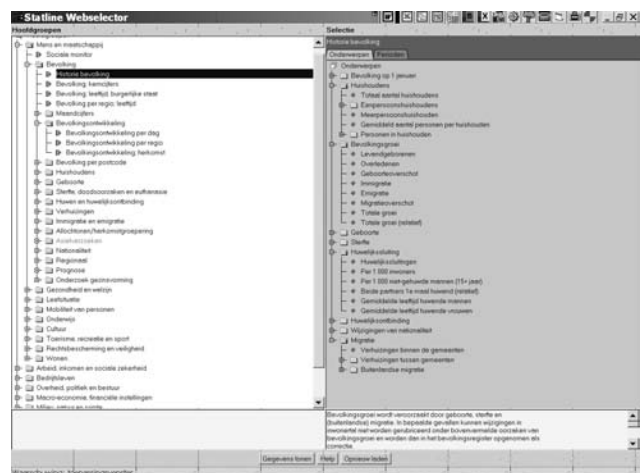
1. Zoeken in StatLine

2. StatLine Webselector

3. Bevolking in StatLine

Inhoudsopgave vanaf 1^e kwartaal 2003

Kwartaal Jaar Pag.

Bevolkingsstructuur en -ontwikkeling

– Groei Nederlandse bevolking neemt af	I	2003	4
– Demografie van de jeugd, 2002	I	2003	11– 20
– Relatief sterke toename honderdplussers	I	2003	67– 70
– Tempo bevolkingsgroei blijft afnemen	II	2003	4
– Demografie van Nederland, 2003	IV	2003	12– 30
– Administratieve correcties in de bevolkingsstatistieken	V	2003	46– 51
– Laagste bevolkingsgroei in twintig jaar	II	2004	4
– Grootste vertrekoverschot sinds jaren vijftig	III	2004	4
– Bijna 1300 honderdplussers	III	2004	6
– Bevolkingsgroei verder gedaald	IV	2004	4
– Bevolkingsgroei in de EU-25 en in Nederland	IV	2004	9
– Bevolkingsdichtheid	IV	2004	10
– Bevolkingsgroei in 2004 gehalveerd	I	2005	4
– Bevolkingsgroei blijft laag	II	2005	4
– Verleden en toekomst van de alleroudsten in Nederland	II	2005	93– 97
– Bevolkingsgroei eerste helft 2005 uitzonderlijk laag	III	2005	4
– Dalende geboorte remt bevolkingsgroei	IV	2005	4
– Bevolkingsconcentraties: van kleine kernen tot grote agglomeraties	IV	2005	14– 21

Bevolking naar regio

– Aandeel niet-westerse allochtonen in Amsterdam	I	2004	8
– Ontwikkeling van het aantal gemeenten sinds 1900	I	2004	56– 57
– Top-25 van gemeenten met grote gezinnen	II	2004	7
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Rotterdam	I	2004	12
– Bevolkingsdynamiek in de 4 grote steden	II	2004	59– 68
– Top-10 van gemeenten naar de vier grote niet-westerse herkomstgroeperingen	III	2004	7
– Kinderrijke buurten in Amsterdam en Rotterdam	III	2004	12
– Grote gemeenten groeien het snelst	I	2005	5
– Gemeenten naar geslachtsverhouding onder twintigers	I	2005	6
– Aandeel 65-plussers per buurt, Amsterdam en Rotterdam	I	2005	10
– Een eeuw gemeentelijke herindelingen	II	2005	63– 64
– Gemeenten naar aandeel westerse allochtonen	III	2005	6
– Aandeel niet-Westerse allochtonen per gemeente, 2005	III	2005	7
– Aandeel Marokkanen per buurt, Amsterdam en Utrecht	III	2005	10
– Echtscheidingen per gemeente	IV	2005	7
– Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen naar gemeente	IV	2005	8
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam	IV	2005	11
– Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	IV	2005	25– 29
– Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	IV	2005	61– 68

Bevolking naar nationaliteit en geboorteland

– Allochtonenprognose 2002–2050: bijna twee miljoen niet-westerse allochtonen in 2010	I	2003	34– 41
– Demografie van de Indische Nederlanders, 1930–2001	I	2003	58– 66
– Niet-westerse derde generatie in 2003	III	2003	45– 49
– Schatting aantal niet-westerse allochtonen in de afgelopen dertig jaar	III	2003	50– 53
– Demografie van vijf niet-westerse herkomstgroepen vanaf 1972	III	2003	54– 61
– Herkomst van niet-westerse allochtonen	IV	2003	7
– In Nederland relatief veel personen die in het buitenland zijn geboren	IV	2003	9
– 900 duizend personen met meer dan één nationaliteit	I	2004	7
– Afghanen in Nederland	I	2004	49– 52
– Gemiddelde leeftijd niet-westerse allochtonen neemt toe	II	2004	5
– Een op 18 inwoners heeft dubbele nationaliteit	II	2004	5
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Rotterdam	II	2004	12
– Iraniërs in Nederland	II	2004	54– 58
– Naturalisaties in 2002	II	2004	69– 72
– Kaapverdianen in Nederland	III	2004	85– 89
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Den Haag en Utrecht	IV	2004	11
– Allochtonen aan het werk	IV	2004	75– 84
– Minder autochtone, meer allochtone 20–64-jarigen	I	2005	5
– Voormalig Joegoslaven in Nederland	I	2005	98–103
– Nederland en Polen demografisch vergeleken	I	2005	104–109

– Gemeenten naar aandeel westerse allochtonen	III	2005	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen per gemeente, 2005	III	2005	7
– De demografische levensloop van jonge Turken en Marokkanen	III	2005	70– 76
– Jonge Turken en Marokkanen over gezin en taakverdeling	III	2005	77– 82
– Afrikanen in Nederland	III	2005	83– 89
– Concentratie allochtonen toegenomen	III	2005	90– 95
– Demografie van de allochtonen in Nederland	III	2005	96–117
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam	IV	2005	11
– Eerste generatie Antillianen naar geboorte-eiland	IV	2005	22– 24
– Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	IV	2005	34– 38

Vruchtbaarheid en geboorteregeling

– Geboorten steeds vaker in nazomer	II	2003	10
– Vruchtbaarheid in Urk het hoogst, in Vaals het laagst	III	2003	7
– Effect van seksevoorkeur op gezinsvorming	IV	2003	44– 45
– Tiernormoeders: recente trends en mogelijke verklaringen	I	2004	13– 22
– Geboorteregeling in 2003	I	2004	23– 27
– Forse groei aantal niet-echtelijke geboorten	II	2004	5
– Top-25 van gemeenten naar aandeel niet-echtelijke geboorten	IV	2004	7
– Seizoensfluctuaties in geboorten: veranderde patronen door planning?	IV	2004	14– 22
– Door omstandigheden vaak geen of één kind	I	2005	42– 45
– Regionale verschillen in vruchtbaarheid: een verklarend model	I	2005	46– 55
– Ontwikkeling van het totaal vruchtbaarheidscijfer in Europa	II	2005	9
– Geloof en vruchtbaarheid	IV	2005	10
– Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	IV	2005	25– 29
– Ongeplande zwangerschappen	IV	2005	34– 33

Sterfte en doodsoorzaken

– In Nederland relatief weinig verkeersdoden	II	2003	9
– Sterfte aan dementie	II	2003	24– 28
– Medische beslissingen rond het levenseinde in 2001	II	2003	29– 32
– In Nederland relatief weinig zelfmoorden	III	2003	9
– Zelfdoding in de afgelopen eeuw	III	2003	10
– Sterftekansen en doodsoorzaken van niet-westerse allochtonen	III	2003	12– 27
– Doodsoorzaken op hoge leeftijd	III	2003	28– 29
– Drugsgelateerde sterfte	III	2003	30– 32
– Moord en doodslag 1997–2001	III	2003	33– 35
– Geschiedenis van de Nederlandse doodsoorzakenstatistiek	III	2003	36– 37
– Sterfte aan kanker in 1952 en 2002	IV	2003	10
– Verschillen in zuigelingensterfte	I	2004	10
– Trends in doodsoorzaken, 1970–2002	I	2004	34– 39
– Recente ontwikkelingen rond zelfdoding in Nederland	I	2004	40– 48
– Meer crematies dan begrafenissen	II	2004	5
– Aantal verkeersdoden stijgt licht in 2003	II	2004	6
– Sterfte door hart- en vaatziekten	II	2004	10
– Moord en doodslag in Nederland, 1992–2001	II	2004	24– 32
– Depressie, hartziekte en sterfte bij ouderen	II	2004	33– 35
– Ontwikkelingen rond de perinatale sterfte in Nederland	III	2004	15– 31
– Ontwikkelingen in alcoholgerelateerde sterfte in Nederland	III	2004	32– 39
– Sterftetrends onder ouderen in zeven Europese landen van 1950–1999	III	2004	40– 51
– Crimineel leven: vroeg en niet-natuurlijk sterven	III	2004	52– 59
– Analyse van doodsoorzaken op basis van overlevingstafeltechnieken, 1970–2003	IV	2004	23– 36
– Dodelijke ongevallen in de privésfeer	IV	2004	37– 42
– Longkankersterfte bij mannen blijft hoger	I	2005	5
– Minder sterfte door mildere temperaturen en uitblijven griep	I	2005	5
– Sterfte aan longkanker per 100 duizend inwoners, 2002–2003	I	2005	7
– Sterfterisico en welstand	I	2005	9
– Trends in moord en doodslag 1911–2002	I	2005	56– 63
– Sterfte aan diabetes	I	2005	64– 68
– Gemeenten naar aantallen overledenen	II	2005	7
– Sterfte door ziekten van de kransvaten per 100 duizend inwoners naar COROP, 2002–2003	II	2005	8
– Tuberculose als Volksvijand	II	2005	10
– Gemiddelde levensverwachting van vrouwen	III	2005	8
– Hoe lang leefden wij?	III	2005	13– 25
– De toekomst van onze levensverwachting	III	2005	26– 56
– Een kwart eeuw wiegendood in Nederland	III	2005	57– 63
– Aantal verkeersdoden sterk gedaald	III	2005	64– 69
– Levensbeëindigend handelen vooral bij kanker	IV	2005	6

– Relatie tussen sterftetrends op middelbare en hoge leeftijd. Is er sprake van sterfteselectie?	IV	2005	53–60
– Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	IV	2005	61–68

Migratie en verhuizingen

– Asielverzoeken: veel minder in Nederland, stabiel in EU	I	2003	9
– Een derde van de immigranten binnen zes jaar weer vertrokken	I	2003	45–48
– Ontwikkelingen in de volgmigratie van asielmigranten	II	2003	13–19
– Arbeidsmigranten en hun gezinnen	II	2003	20–23
– Minder immigranten dan emigranten	III	2003	4
– Herkomst van niet-westerse allochtonen	IV	2003	7
– Regionale vestigingspatronen van immigranten, 1988–2002	IV	2003	38–43
– Oudkomers en tweede generatie allochtonen	I	2004	53–55
– Minder immigranten	II	2004	5
– Afname asielaanvragen	II	2004	9
– Migranten: wie komen, wie gaan terug en wie laten hun gezin overkomen?	II	2004	36–42
– Immigratie uit Europese Unie hangt samen met conjunctuur	II	2004	43–44
– Immigranten op de arbeidsmarkt	II	2004	45–53
– Helpt Nederlandse emigranten keert weer terug	IV	2004	43–45
– Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's	I	2005	84–89
– Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuisafstand	II	2005	75–81
– Regionale verschillen in migratie over korte afstand: een ruimtelijk interactiemodel	II	2005	82–92

Huwelijkssluiting, relatievorming en -ontbinding

– Echtscheidingskansen van allochtonen: berekeningsmethode	I	2003	49–53
– Echtscheidingskansen van allochtonen: specifieke groepen	I	2003	54–57
– Flitscheidingen in 2002	II	2003	11–12
– Allochtone huwelijken	II	2003	33–36
– Echtscheidingskansen van allochtonen: huwelijkscohorten 1991–2000	IV	2003	35–37
– Uitstel van samenwonen	I	2004	28–29
– Echtscheidingenkansen van allochtonen met of zonder kinderen	I	2004	30–33
– Steeds later in het huwelijk	II	2004	5
– Financiële gevolgen van echtscheiding voor man en vrouw	II	2004	19–23
– Bijna 400 duizend personen kiezen voor een lat-relatie	III	2004	60–63
– Bijna 5 duizend flitscheidingen in 2003	III	2004	64–66
– Financiële gevolgen van de beëindiging van ongehuwd samenwonen voor man en vrouw	III	2004	67–74
– Trends in samenwonen en trouwen	IV	2004	46–60
– Financiële gevolgen van echtscheiding op de lange termijn	IV	2004	85–89
– Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in de EU-lidstaten	I	2005	8
– Arbeidsparticipatie van vrouwen rond de echtscheiding	I	2005	90–97
– Heeft Cupido een maat(je)? Over de integratie van allochtonen op de huwelijksmarkt	II	2005	65–74
– Conjunctuur en huwelijk	III	2005	9
– Echtscheidingen per gemeente	IV	2005	7
– Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten	IV	2005	39–46
– Echtscheiding van ouders en kinderen	IV	2005	47–52

Huishoudens en gezinnen

– Huishoudensontwikkelingen bij allochtonen	II	2003	37–44
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar type en grootte	II	2003	54–58
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2003	59–65
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2003	66–74
– Demografische levensloop van jongeren na het uit huis gaan	III	2003	38–44
– Demografie van gezinnen	IV	2003	31–34
– Top-25 van gemeenten met grote gezinnen	II	2004	7
– Empty nest-moeders	II	2004	14–18
– Het gezinsdal: verandering van koopkracht na het krijgen van kinderen	IV	2004	61–67
– De Virtuele Volkstelling 2001: gezin en werk	IV	2004	68–74
– Bevolkingsaantal instellingen en tehuizen daalt verder	IV	2004	90–91
– Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's	I	2005	84–89
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per buurt, Amsterdam	II	2005	12
– Huishoudensprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2005	14–18
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2005	19–27
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2005	28–32
– Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen naar gemeente	IV	2005	8
– Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	IV	2005	34–38

Prognoses en scenario's

– Bevolkingsprognose 2002–2050: anderhalf miljoen inwoners erbij	I	2003	21– 26
– Bevolkingsprognose 2002–2050: veronderstellingen	I	2003	27– 33
– Allochtonenprognose 2002–2050: bijna twee miljoen niet-westerse allochtonen in 2010	I	2003	34– 41
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar type en grootte	II	2003	54– 58
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2003	59– 65
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2003	66– 74
– Bevolkingsprognose 2003–2009: tragere bevolkingsgroei	I	2004	58– 65
– Bevolkingsscenario's voor Nederland	I	2004	66– 76
– Lange-termijn allochtonenscenario's voor Nederland	I	2004	77– 82
– Enkele demografische en economische scenario's doorgelicht	I	2004	83– 88
– Bevolkingsprognose 2004–2050: maximaal 17 miljoen inwoners	I	2005	12– 18
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen	I	2005	19– 23
– Prognose van emigratie op basis van een retournemigratiemodel	I	2005	24– 31
– Allochtonenprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	I	2005	32– 41
– Huishoudensprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2005	14– 18
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2005	19– 27
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2005	28– 32
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen over immigratie	II	2005	33– 38
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen over de asielmigratie	II	2005	39– 45
– Prognose van gezinsvormende migratie van Turken en Marokkanen	II	2005	46– 49
– Prognose van sterfte naar doodsoorzaken: model en veronderstellingen	II	2005	50– 62

Internationaal

– Asielverzoeken: veel minder in Nederland, stabiel in EU	I	2003	9
– In Nederland relatief weinig verkeersdoden	II	2003	9
– In Nederland relatief weinig zelfmoorden	III	2003	9
– In Nederland relatief veel personen die in het buitenland zijn geboren	IV	2003	9
– Verschillen in zuigelingensterfte, 1960–2001	I	2004	10
– Eenoudergezinnen in EU 9 procent van alle huishoudens met kinderen	III	2004	9
– Minder asielzoekers in de Europese Unie	III	2004	80– 84
– Bevolkingsgroei in de EU-25 en in Nederland	IV	2004	9
– Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in de EU-lidstaten	I	2005	8
– Ontwikkeling van het totaal vruchtbaarheidscijfer in Europa	II	2005	9
– Levensverwachting van vrouwen	III	2005	8
– Vroege en late vruchtbaarheid	IV	2005	9

Overig

– Veel uitkeringen onder niet-westerse allochtonen	I	2003	42– 44
– Doorstroom niet-westerse allochtone scholieren naar vervolgonderwijs	II	2003	45– 49
– Niet-westerse allochtonen in het voltijd hoger onderwijs	II	2003	50– 53
– Steeds vaker twee werkende ouders in gezinnen met jonge kinderen	III	2003	6
– Afbakenen van moeilijk waarneembare bevolkingsgroepen	III	2003	62– 68
– Provincie Utrecht telt relatief meeste hoogopgeleiden	IV	2003	6
– Het effect van non-respons onder allochtonen	IV	2003	52– 57
– Zorg voor hulpbehoevende ouders	III	2004	75– 79
– Werk en uitkering van Turkse en Marokkaanse immigranten	III	2004	90– 96
– Ziekenhuisopnamen naar herkomstgroepering en diagnose, 1995–2001	III	2004	97–121
– Respons van eerste generatie allochtonen in het POLS	IV	2004	92– 97
– Leefstijl- en risicofactoren voor hart- en vaatziekten bij jongeren	I	2005	69– 83

Andere CBS-publicaties

Statistisch Jaarboek

Dit boek bevat cijfers over alle aspecten van de Nederlandse samenleving: bevolking, inkomen, economie, prijzen, financiële markten, milieu en vele andere onderwerpen. Het verschijnt jaarlijks in januari.

Jaarlijks, 225 blz., € 17,95.

ISSN 0924-2686. Kengetal A-26.

Statistisch bulletin

Het Statistisch bulletin verschijnt wekelijks met de meest recente uitkomsten van alle statistische onderzoeken van het CBS.

www.cbs.nl

ISSN 0166-9680.

De Nederlandse Economie

Met deze publicatie beoogt het CBS op prettig leesbare wijze een breed en samenhangend overzicht te geven van de economie in Nederland. Behalve financieel-economische ontwikkelingen komen ook de arbeidsmarkt, bevolking, welzijn, milieu en regionale onderwerpen aan de orde.

Door Nederland te spiegelen aan het buitenland, wordt bovendien de internationale positie van ons land belicht.

Jaarlijks ca. 350 blz., € 15,30.

ISBN 90-357-2986-2. Kengetal P-19.

Kennis en economie 2004

Kennis wordt tegenwoordig als de vierde productiefactor gezien naast de traditionele factoren: land, arbeid en kapitaal. In de publicatie Kennis en economie 2001 staan de uitkomsten van de R&D-enquête over 1999 centraal. Naast de vergelijking met Nederlandse gegevens van voorgaande jaren, worden de uitkomsten ook in een internationaal perspectief geplaatst: de cijfers van andere landen binnen de EU en de OESO worden hier ook gepresenteerd.

Jaarlijks, 240 blz., € 30,75.

ISBN 90-357-2579-4. Kengetal K-300.

De digitale economie 2004

Deze nieuwe CBS-publicatie beschrijft de omvang en groei van de binnenlandse ICT-sector. Voorts wordt aandacht besteed aan het gebruik van internet door huishoudens en aan de activiteiten door het Nederlandse bedrijfsleven op internet en andere elektronische netwerken. Daarnaast worden genoemde ontwikkelingen in Nederland vergeleken met die in de ons omringende landen.

Jaarlijks, 214 blz., € 28,00.

ISBN 90-357-2866-1. Kengetal P-34.

Nationale Rekeningen

Deze publicatie geeft een compleet overzicht van de stand en de ontwikkeling van onze economie. Bevat gedetailleerde gegevens over de bedrijfstakken, over groepen producten en over ondernemingen, huishoudens en de overheid.

Jaarlijks ca. 300 blz., € 44,50.

ISBN 90-357-2946-3. Kengetal P-2.

De Nederlandse conjunctuur

Met de in 2000 opgestarte publicatie De Nederlandse conjunctuur wordt de basis van de vele CBS-conjunctuurgegevens een gedetailleerd, samenhangend overzicht gegeven van de recente ontwikkelingen in de Nederlandse economie. De samenhang wordt onder andere bereikt door het gebruik van de uitkomsten van de Kwartaalrekeningen, die een systematische beschrijving van de economie geven.

Kwartaal, € 47,45 per jaar.

ISSN 1566-3191. Kengetal P-104.

Teletekst

Conjunctuurinformatie en de meest recente CBS-persberichten staan op pagina 506 en 507 van NOS-Teletekst.

Internet

De CBS-website is te bereiken via <http://www.cbs.nl>. De site bevat statistische kerncijfers over de Nederlandse samenleving. Actuele statistische uitkomsten staan in persberichten die kunnen worden gedownload.

StatLine

StatLine is de gratis elektronische centrale databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie in de vorm van tabellen, teksten en grafieken. Alle resultaten kunt u bekijken, printen of exporteren. StatLine bevat tevens tijdreeksen over vele maatschappelijke en economische onderwerpen, over de regio en de conjunctuur. U kunt StatLine vinden op onze website:

<http://www.cbs.nl/> of direct via: <http://statline.cbs.nl/>.

Richtlijnen voor auteurs

Voor publicatie in *Bevolkingstrends* komen artikelen en korte bijdragen in aanmerking die betrekking hebben op de demografie van Nederland. Ook onderzoek naar variabelen die de demografische ontwikkelingen en ruimtelijke verschillen in bevolkingskenmerken beïnvloeden, zoals onderwijs en gezondheid, kunnen in *Bevolkingstrends* worden opgenomen. Gezien de onafhankelijke en objectieve opstelling van het Centraal Bureau voor de Statistiek, dienen de bijdragen vrij te zijn van subjectieve interpretaties en beleidsaanbevelingen.

Voor nadere informatie over de mogelijkheid tot plaatsing van externe bijdragen en voor richtlijnen met betrekking tot de kopij kunt u contact opnemen met de hoofdredacteur: Joop Garssen, e-mail: Bevolkingstrends@cbs.nl.